STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 41

APRILIE – IUNIE

1990

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRESFILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, București, Calea Victoriei 64—66, România , sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, București

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 41 nr. 2 aprilie—iunie 1990

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 41 **nº 2** **avril — juin 1990**

SOMMAIRE

LOCUIREA MEZOLITICĂ DE TIP SCHELA CLADOVEI DE LA OSTROVUL CORBULUI (JUD. MEHEDINȚI)
(Studiu monografic)

de ALEXANDRU PĂUNESCU

Importanta așezare din punctul Botul Cliuciului, aflată pe malul Dunării, între satele Ostrovu Corbului și Batoți, la kilometrul fluvial 911, acoperită în prezent de apele lacului de acumulare al hidrocentralei Porțile de Fier II, a constituit obiectul unor ample cercetări executate de un colectiv condus de Petre Roman, în perioada 1970—1984 [1].

Pentru delimitarea ariei de răspîndire a resturilor de locuire mezolitică aparținînd culturii Schela Cladovei, s-au executat săpături în anii 1972—1976 de către Florea Mogoșanu, iar între 1977—1980 de către noi.

Pe baza acestor cercetări s-a constatat că numai în sectorul A al săpăturilor au fost identificate asemenea resturi de locuire. Astfel, s-au putut distinge aici două zone de locuire : A1 — zona de vest — nord-vest, aflată la confluența între cele două brațe ale Dunării, constituind o arie restrînsă de circa 18 m, pe direcția vest-est (vezi secțiunile XIII—XIV) dar nedefinită, în urma investigațiilor noastre pe direcția nord-sud — și A2 — zona de est-nord-est situată la circa 70 m est de prima. Această zonă de locuire este mult mai mare, ea cuprinzînd o suprafață de aproximativ 50 m lungime pe direcția vest-est (vezi secțiunile XI—XII și VI—VII) și de circa 34 m lățime, pe direcția nord-sud (vezi secțiunile XII, XV și I). În cadrul acestei ultime zone se remarcă o arie mai mică dar cu o densitate mai mare de locuire de aproximativ 30 ×30 m ; cealaltă parte a zonei, aflată spre est, și care include o parte din secțiunea XIII și colțul nord-vestic al secțiunii XV, a fost mult mai slab locuită (fig. 1). Este foarte posibil ca în partea distrusă de ape, locuirea de tip Schela Cladovei să se fi întins spre Dunăre cu peste 30 m.

STRATIGRAFIE

Pentru a prezenta succesiunea diverselor niveluri de locuire, la baza cărora se află cele de tip Schela Cladovei, vom lua în discuție două pro-

[1] Despre această importantă așezare atît pentru istoria străveche cît și veche a României s-au publicat pînă în prezent mai multe studii, cele mai recente cu caracter monografic, pe care, ne permitem să le cităm: Fl. Mogoșanu, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 335—351; P. Roman, SCIVA, 38, 1987, 4, p. 335—365; idem, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1987, p. 46—61; idem, SlovArh, 36, 1988, 1 p. 217—224; idem, Symposia Thracologica, 6, 1988, Piatra Neamț, p. 40—43; P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 11—38; M. Simon, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 107—145.

S C I V A, tomul 41, nr. 2, București, aprilie—iunie 1990, p. 123—147

file, considerate ca cele mai sugestive. Primul este cel al secțiunii XI la care se referă Florea Mogoșanu [2], iar al doilea cel al secțiunii I.

Înainte de a trece la descrierea realizată de regretatul nostru coleg privind profilul stratigrafic al secțiunii XI, este necesar să facem următoarea mențiune. La adîncimile indicate de Fl. Mogoșanu trebuie să mai adăugăm încă 3,08 m, cifră ce indică limita superioară a stratului eneolitic Sălcuța față de suprafața solului, mai exact față de cota de referință O — aflată pe treapta cea mai înaltă. Prin această adăugire, limita inferioară a nivelului I Schela Cladovei se află la 4,68 m, excepție făcînd groapa bordeiului atribuită aceleiași culturi, care atingea 5,30 m față de punctul O.

Succesiunea depunerilor din secțiunea XI se prezintă astfel de jos în sus [3] (fig. 2 — profil):

1. Depozit fluviatil de nisip argilos fin, galben deschis cu nuanțe verzui peste care se așterne o crustă compactă, dură, de circa 5 cm grosime, constituită din carbonați proveniți din spălarea lor din straturile superioare; la limita superioară a acestui depozit (la 1,60 m + 3,08 m adîncime) apare primul nivel de cultură de tip Schela Cladovei;
2. Între 1,60 m (+3,08 m) și 1,40 m (+3,08 m) — depozit intermediar de culoare brună cu pete gălbui (nivel I Schela Cladovei);
3. Între 1,40 m (+3,08 m) și 0,95 m (+3,08 m) — depunere neagră lutoasă (nivelul II Schela Cladovei);
4. Între 0,95 m (+3,08 m) și 0,70 m (+3,08 m) — depunere maronie închisă (nivel neolitic Starčevo-Criș);
5. Între 0,70 m (+3,08 m) și 0,45 m (+3,08 m) — depunere maroniu deschisă (sterilă arheologic);
6. Între 0,45 m (+3,08 m) și 3,08 m — depunere cenușiu-gălbuie nivel Sălcuța).

Profilul peretelui de sud al secțiunii I (pătratele 1d—1b) ne-a oferit, de jos în sus, următoarea succesiune: (fig. 3).

1. Între 4,53 m — 4,24 m — nivelul I Schela Cladovei care se așterne peste o argilă gălbuie;
2. Între 4,24—3,90 m — nivelul II Schela Cladovei;
3. Între 3,90—3,48 m — nivelul Starčevo Criș;
4. Între 3,48—2,88 m — nivel Sălcuța;
5. Între 2,88—2,64 m — depunere sterilă arheologic;
6. Între 2,64—1,40 m — strat Coțofeni;
7. Între 1,40 m—0,30 m — strat din epoca bronzului;
8. Între 0,30 m—0,00 — nivel daco-roman.

Este de reținut faptul că în alte secțiuni cum ar fi cele din partea vestică a SI, nivelul I Schela Cladovei atinge o grosime maximă de circa 0,60 m, iar nivelul II, mult mai subțire, are o grosime de numai 0,14 m.

[2] Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 339—342. În 1973 autorul continuă săpătura în secțiunea XI amplasată la contactul dintre plaja actuală a Dunării și malul unei movile (formă pozitivă de teren denumită de localnici „Ciuci"), înalt în această parte de cca. 1—1,50 m. Săpată parțial, aceasta, a fost lărgită în 1975 de același arheolog pentru îndreptarea profilelor cu încă 1,50 m, fiind adîncită pînă la epuizarea tuturor depunerilor arheologice. Fl. Mogoșanu face precizarea, la nota 3, p. 338, că secțiunea XI a fost deschisă de M. Nica, subliniind faptul că acest arheolog este descoperitorul așezării de tip Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului.

[3] *Ibidem*, p. 339, fig. 1.

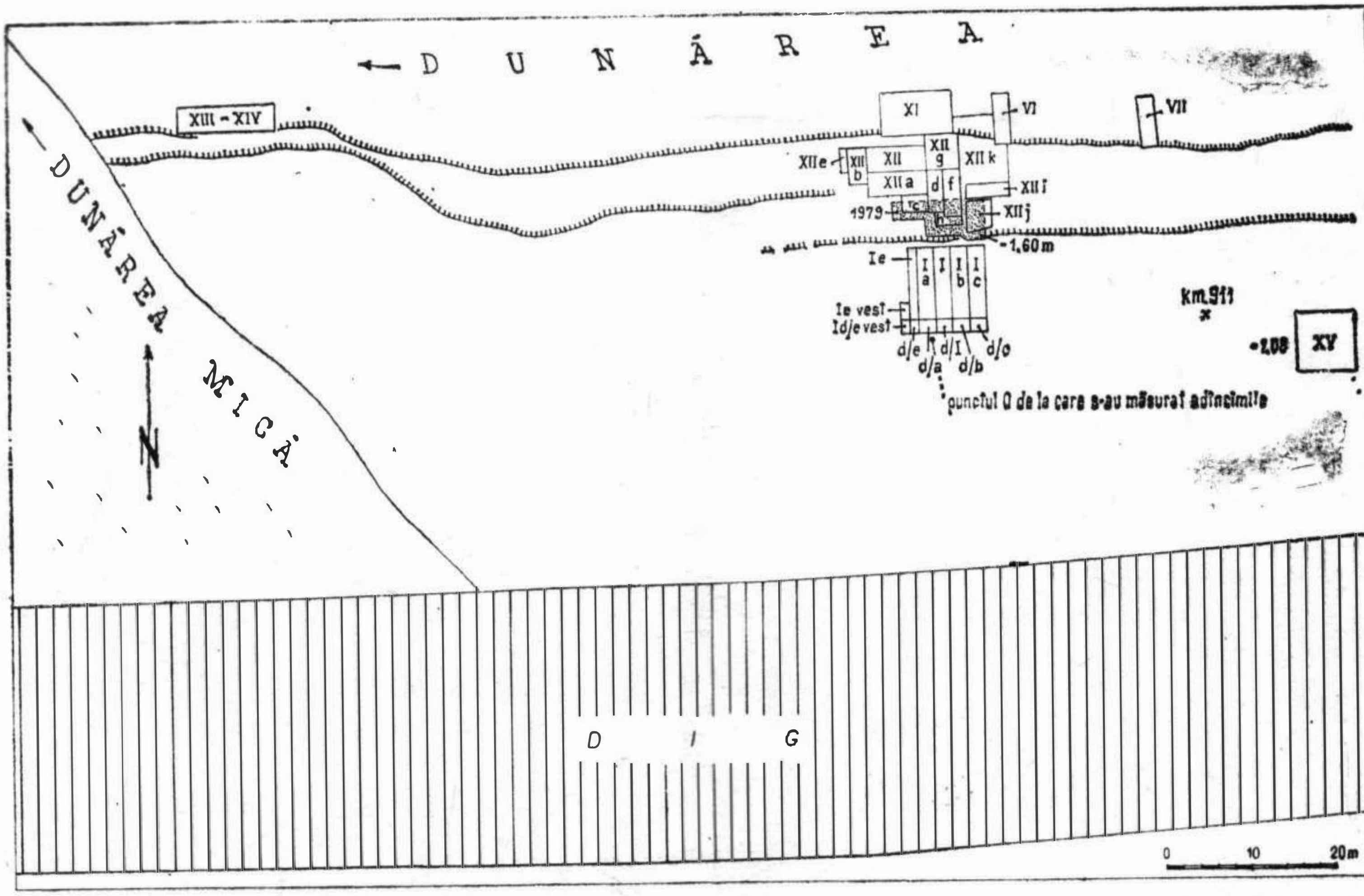

Fig. 1. Ostrovul Corbului. Punctul „Botul Cliuciului/km 911)". Planul secțiunilor din sectorul A în care s-au găsit resturi de cultură materială aparținînd culturii Schela Cladovei.

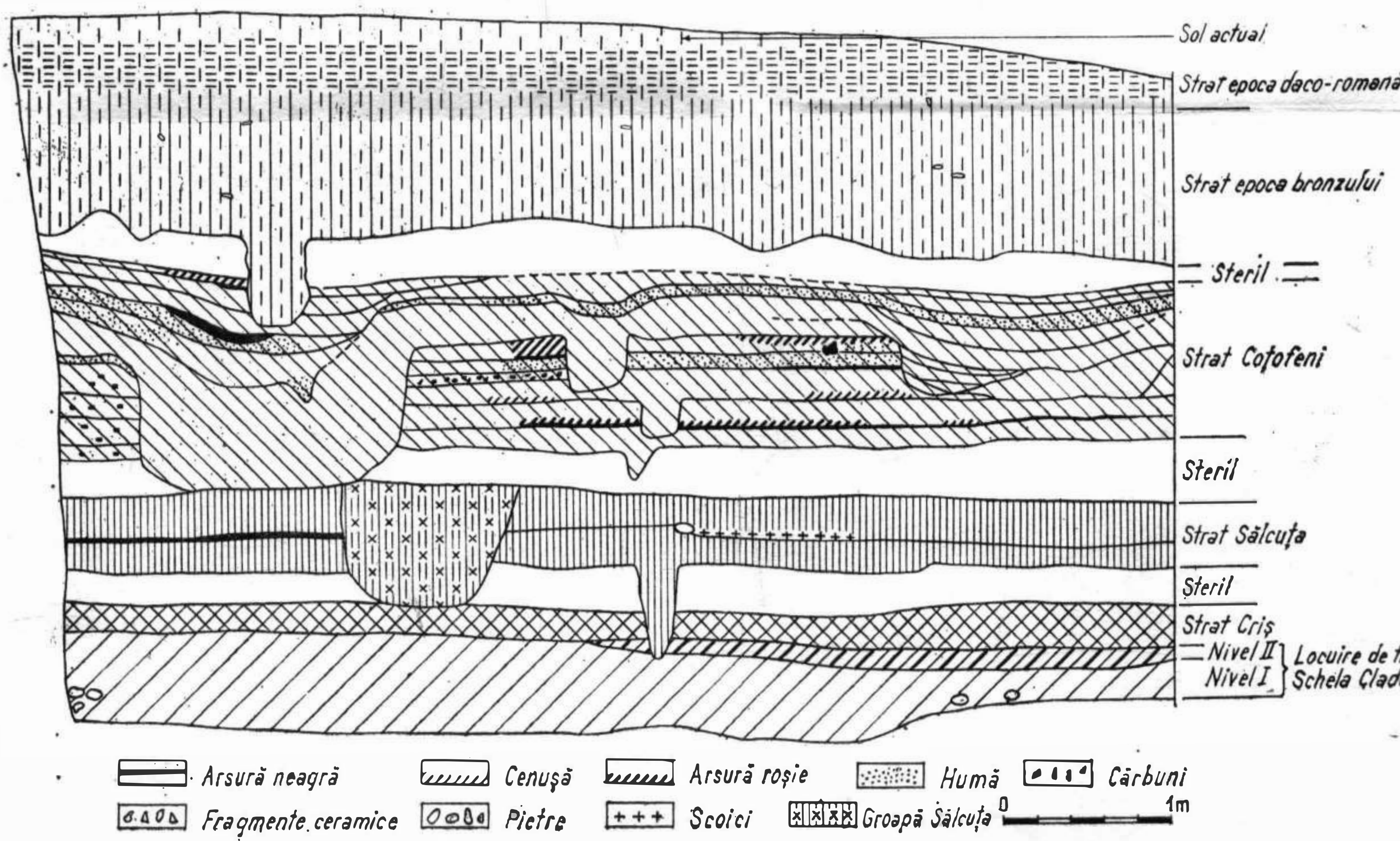

Fig. 3. Ostrovu Corbului. Segment din profilul stratigrafic de vest al secțiuni I (centrală).

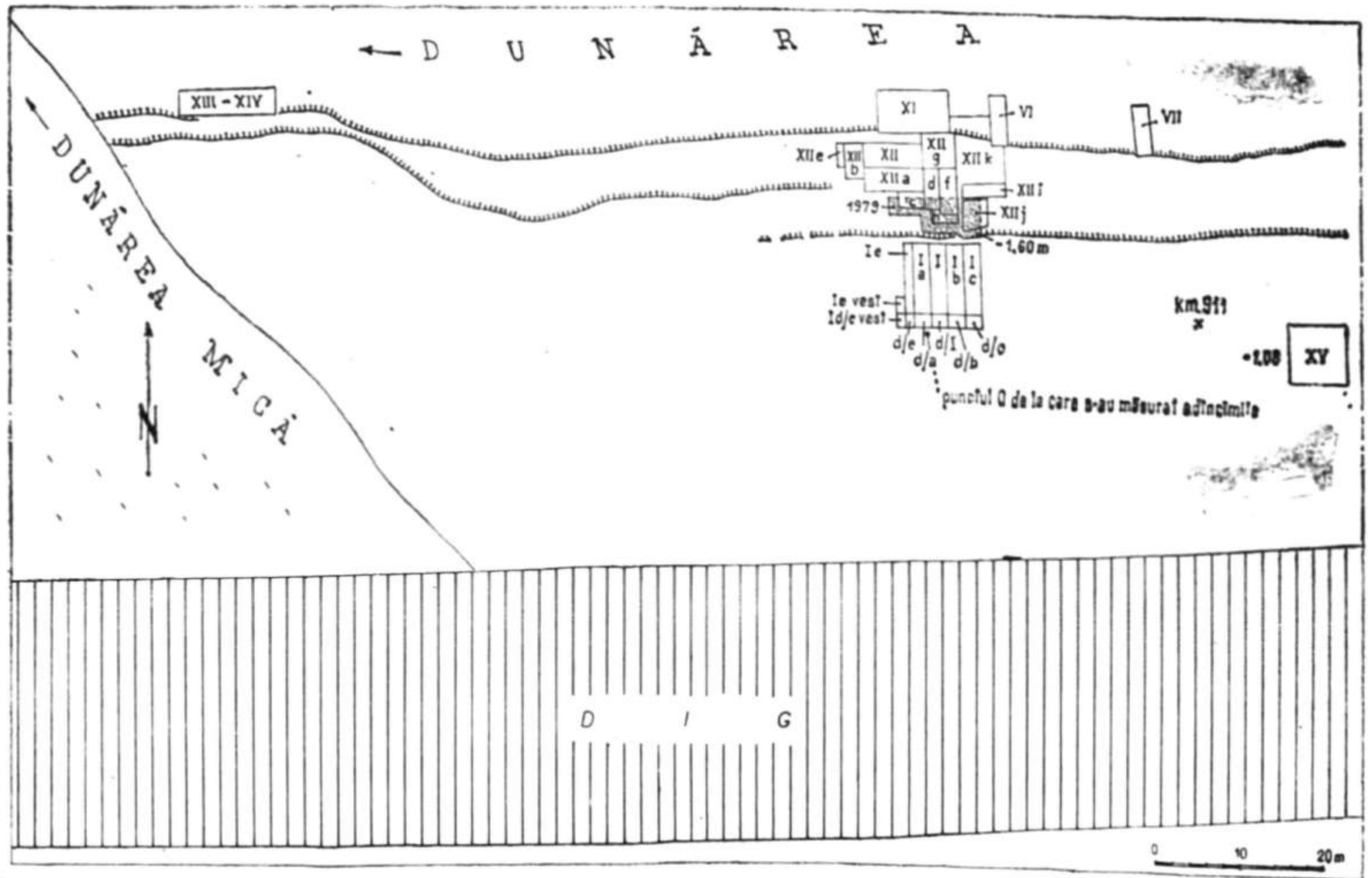

Fig. 1. Ostrovul Corbului. Punctul „Botul Cliuciului/km 911)". Planul secțiunilor din sectorul A în care s-au găsit resturi de cultură materială aparținînd culturii Schela Cladovei.

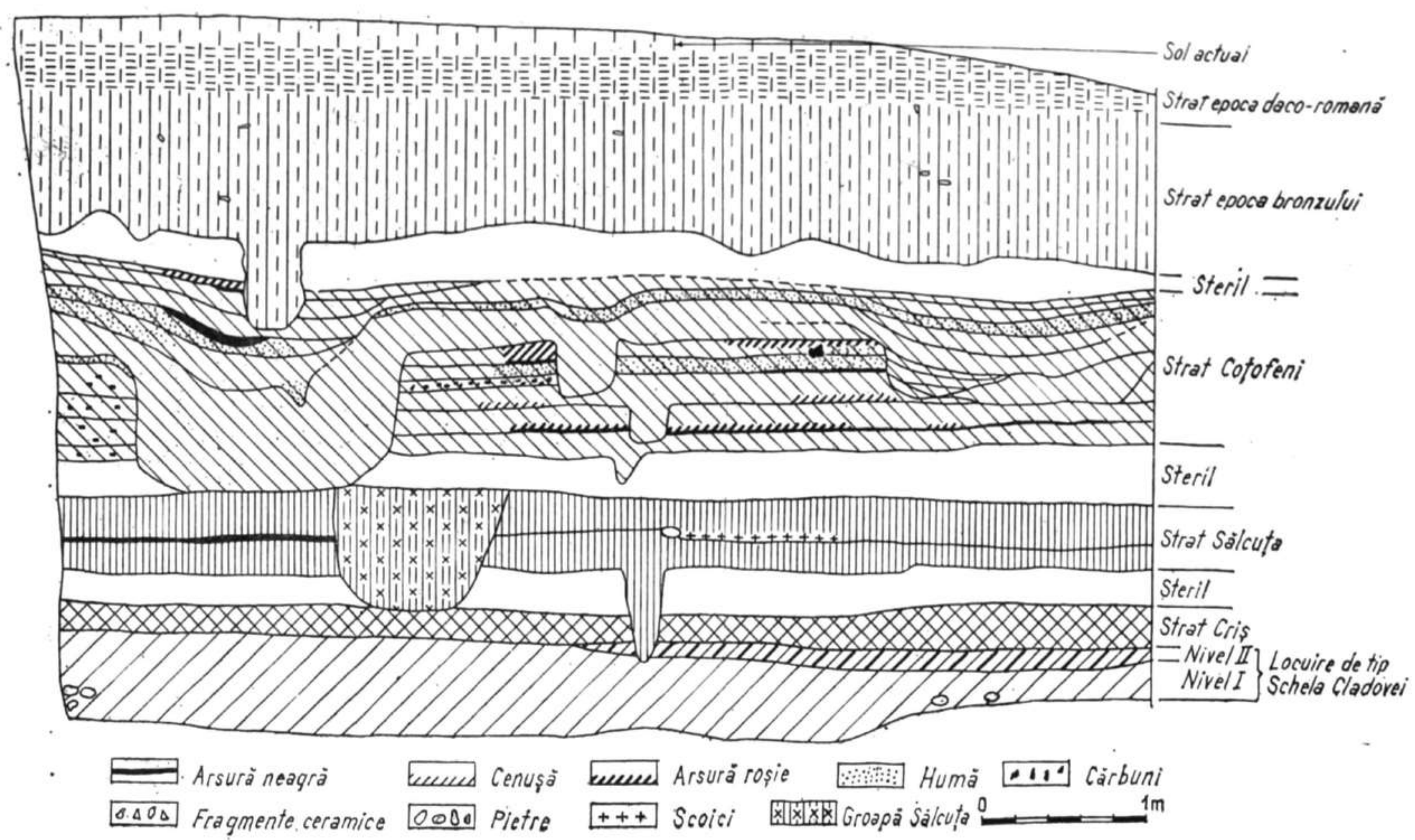

Fig. 3. Ostrovu Corbului. Segment din profilul stratigrafic de vest al secțiuni I (centrală).

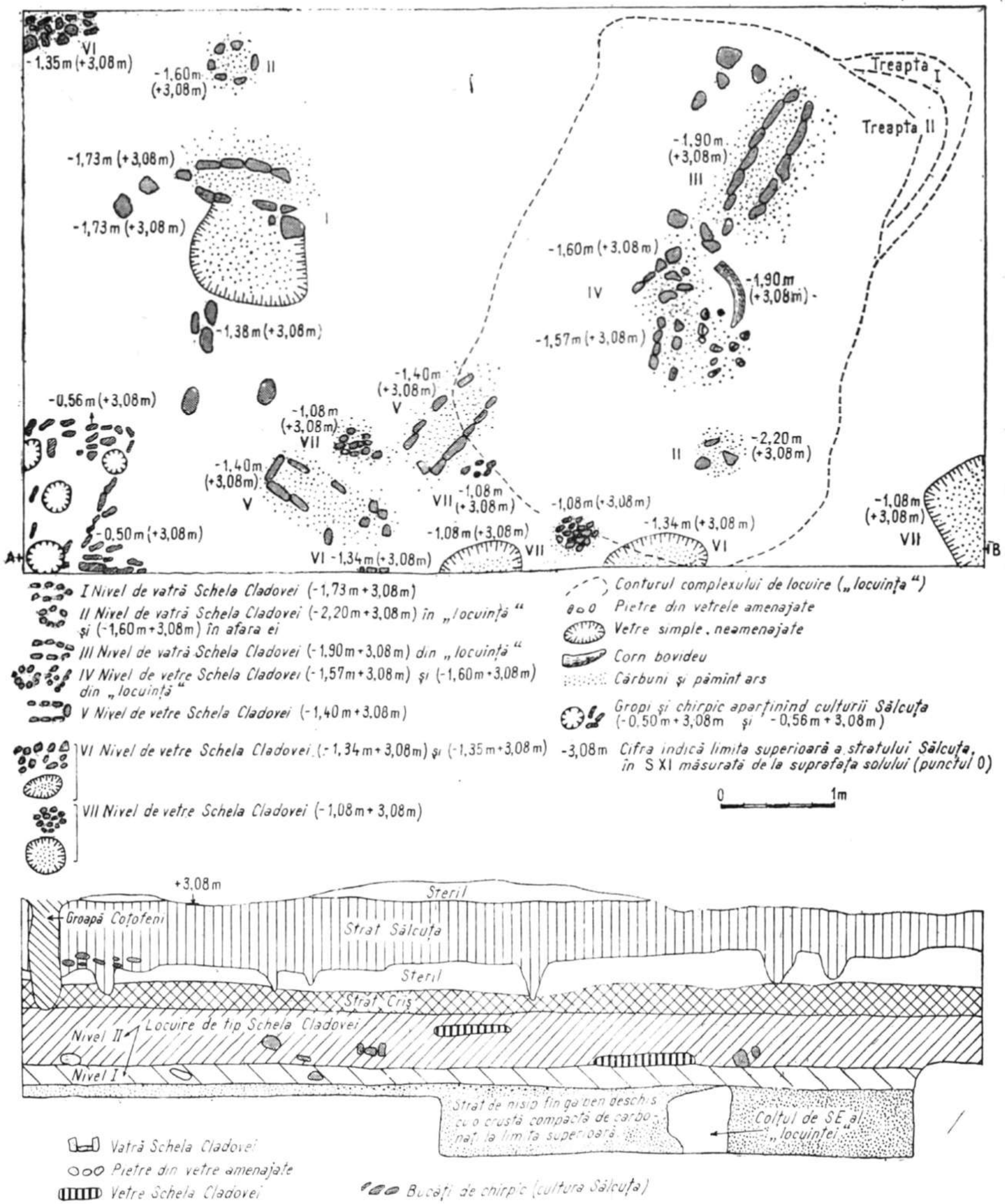

Fig. 2. Ostrovul Corbului. Profilul peretelui de sud al secțiunii XI (A – B) (partea inferioară); complexul de locuire și alte resturi de vetre de foc descoperite în arfa acestuia (partea superioară). Plan și profil realizat de Fl. Mogoșanu.

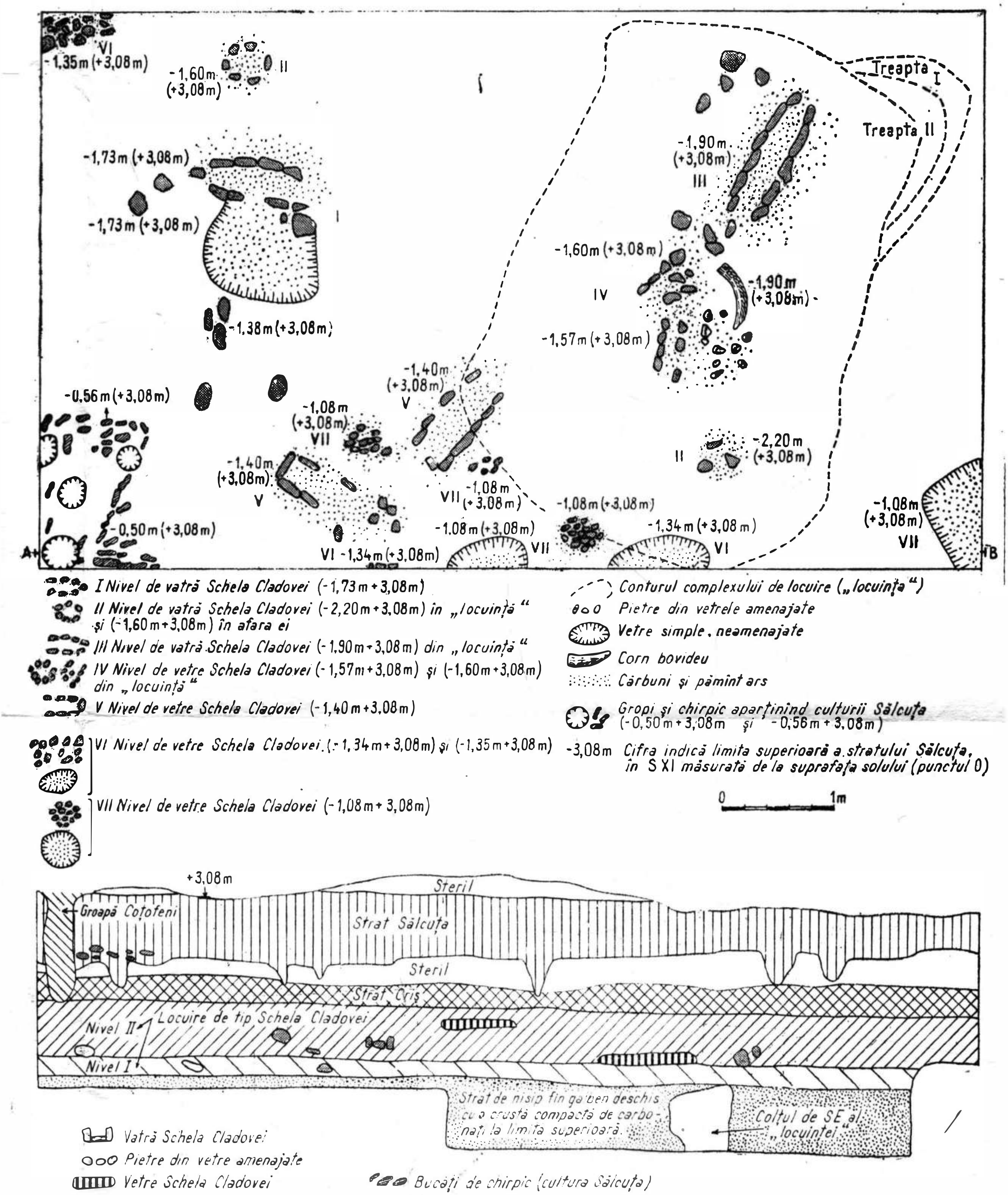

Fig. 2. Ostrovul Corbului. Profilul peretelui de sud al secțiunii XI (A←B) (partea inferioară); complexul de locuire și alte resturi de vetre de foc descoperite în aria acestuia (partea superioară). Plan și profil realizat de Fl. Mogoșanu.

Locuința tip bordei descoperită în secțiunea XI

După afirmațiile lui Florea Mogoșanu, în secțiunea XI stratul de locuire Schela Cladovei atinge o grosime de circa 0,65—0,70 m (din care se exclude adîncimea locuinței). Acest strat se subdivide în două niveluri, cu succesiuni de vetre pe care le atribuie la șapte etape de locuire (fiecare etapă fiind marcată printr-o nouă construcție de vatră de foc). În aceeași secțiune, același cercetător descoperă în 1973 o locuință bordei (considerată de el semi-bordei) care, după relatările sale, fusese „folosită cu intermitențe în mai multe etape, de fiecare dată fiind construită (refăcută, n.n.) în etaje succesive cîte o nouă vatră de foc" [4] (fig. 2 — partea superioară).

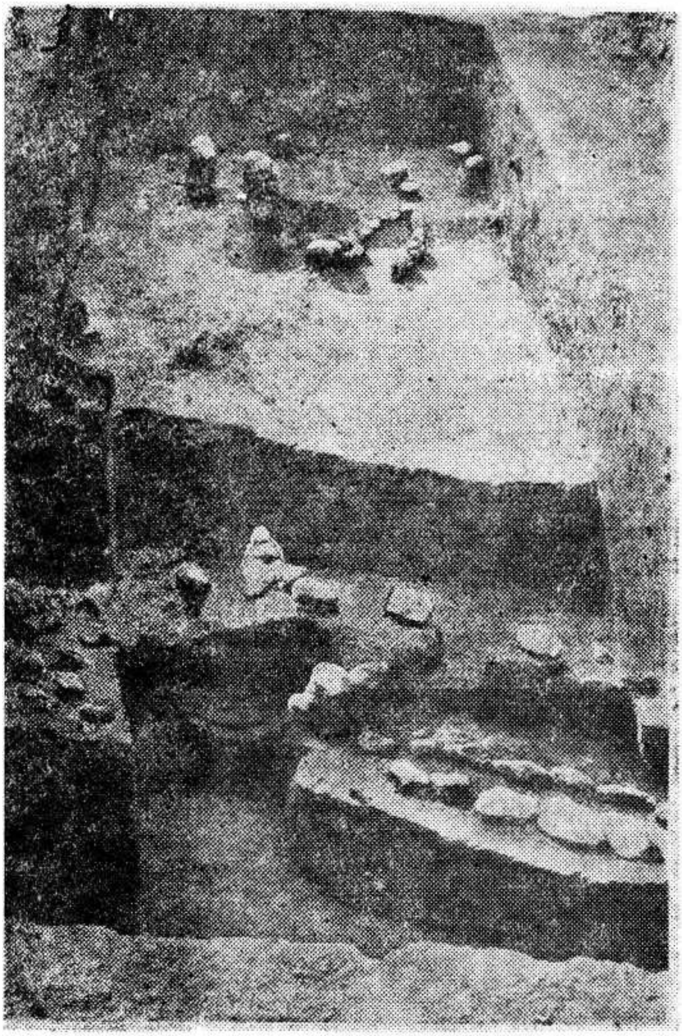

Fig. 4. Ostrovul Corbului. Secțiunea XI cu complexul de locuire și diferitele resturi de vetre de foc aparținînd culturii Schela Cladovei (după Fl. Mogoșanu).

Bordeiul de formă cvasirectangulară, cu lungimea de circa 4,80 m și lățimea de aproximativ 3,20 m, avea colțurile ușor rotunjite, fiind adîncită cu circa 0,55 m în nisipul argilos galben deschis din bază. Florea Mogoșanu remarcă faptul că nisipul scos din groapa locuinței a fost

[4] *Ibidem*, p. 339.

așezat pe latura de est, relevînd faptul că peretele locuinței se ridică în această parte cu circa 0,30 m : intrarea cu cele două trepte se afla pe latura de nord-est [5]. În interiorul bordeiului au fost identificate trei niveluri de vetre. Primul nivel de vatră, situat pe fundul gropii, spre peretele sudic era alcătuit din cîteva pietre de rîu arse, grupate în jurul unor pete de arsură. Descoperitorul crede că acestea nu au o anume ordine, ele fiind, se pare, deranjate [6]. După o perioadă de timp, același grup uman revine realizînd o altă vatră de foc, bine păstrată, de formă oval-prelungă (elipsoidală), mărginită de pietre de rîu (cele mai mari atingînd 0,40 m lungime), avînd dimensiunile de circa 1,50 m lungime și aproximativ 0,40 m lățime ; ea era bogată în cărbuni, cenușă și pămînt ars. După o nouă abandonare a locuinței urmează o nouă revenire care se face simțită prin amenajarea a două vetre, una de formă elipsoidală și alta circulară. Florea Mogoșanu este de părere că prin acest ultim nivel de vetre, bordeiul este definitiv părăsit [7] (fig. 4).

Vetre de foc aflate în afara locuinței tip bordei. În aceeași secțiune XI, cercetătorul amintit descoperă în afara bordeiului mai multe resturi de vetre de foc. El ajunge la concluzia că prima și cea mai veche vatră (situată stratigrafic la limita superioară a depunerii nisipoase galben-deschisă) are o formă elipsoidală (pietrele de pe margini fiind mai mici și mai rare) cu lungimea de circa 1 m[8]. La 0,60 m distanță spre nord de vatra elipsoidală Fl. Mogoșanu a dezvelit, la baza depozitului brun-gălbui, o vatră, de formă circulară, delimitată prin pietre de rîu dispuse pe lat nu pe cant, iar la 1,40 m (+3,08 m) adîncime, situate la baza depozitului lutos, alte două vetre dreptunghiulare (una din ele acoperea parțial vechea locuință). Ele aveau dimensiunile de 1—1,10 m lungime și 0,40 m lățime și erau mărginite de pietre mari cu muchii drepte formînd o bordură bine închegată (sudată). Atît în interiorul lor cît și în afara bordurii, pe o lungime de circa 0,70 m în jur, s-au observat urme puternice de arsură. Tot la același nivel (1,40 + 3,08 m adîncime) cu vetrele rectangulare s-au găsit și resturile unei vetre circulare. Ceva mai sus, la adîncimile cuprinse între 1,35 m (+3,08 m) și 1,25 m (+3,08 m), Fl. Mogoșanu a observat în profilul peretelui de sud, din dreptul pătratului 6, conturul unei vetre dreptunghiulare, iar în apropiere o altă vatră de formă circulară. Ultimul nivel de vetre aflat la 1,08 m (+3,08 m) adîncime este reprezentat prin două vetre rotunde (mai exact cvasicirculare) pavate cu pietre relativ mici cu partea netedă în sus. În încheierea descrierii celor șapte niveluri de vetre același arheolog mai face trei observații. Prima se referă la identificarea urmelor a încă trei vetre neamenajate ce conțineau mult cărbune și pete cu arsură puternică (dar nu și bordură de pietre), dintre care una se afla la adîncimea de 1,34 m (+3,08 m), iar celelalte două la 1,08m (+3,08 m). Cea de-a doua observație are în vedere faptul că între adîncimile 1,60 m (+3,08 m) și 1,40 m (+3,08 m) apar răspîndite pietre de diverse dimensiuni (unele mari așezate pe partea plată) folosite ca nicovală la spargere,a probabil, a oaselor, semințelor și cuarțitului. În sfîrșit, cea de-a treia remarcă constă în aceea că pe o grosime de 12 cm, între adîncimile 1,08m (+3,08 m) și 0,96 m (+3,08 m), se întîlnesc numai pietre răvășite, oase întregi sau sparte și piese de cuarțit [9].

Complexe de locuire descoperite în secțiunea centrală I și în S XII. În afara unor pietre de rîu sau de gresie aflate izolat sau oarecum grupate (în număr de două pînă la patru), pe întreaga suprafață săpată, cu excepția secțiunii XI despre care am vorbit, s-au descoperit, in ambele niveluri de locuire de tip Schela Cladovei, unele complexe cu pietre sau cu pietre și oase de animale, asociate uneori cu piese de cuarțit sau chiar cu unelte din os și corn. De asemenea, s-au găsit numeroase resturi de vetre de foc, iar în nivelul I și unele gropi, alveolări, fie săpate intenționat (ca gropi de bordeie), fie naturale.

Complexele din nivelul I. În secțiunea centrală I s-au descoperit următoarele complexe de locuire (fig. 5) :

a) În partea sud-estică a pătratului S Ib/4, precum și în jumătatea nordică a pătratului SIb/3, între adîncimile 3,95 m și 4,06 m s-a dezvelit o aglomerare care conținea oase (în marea lor majoritate fragmentare), patru maxilare de animale, cîteva pietre și puține piese de cuarțit. Acest complex care se înscrie într-o formă oarecum ovală are dimensiunile de circa 2 m × 1,70 m ; spre extremitatea vestică a sa s-a observat o groapă avînd diametrul de 0,30 m cu fragmente ceramice Starčevo-Criș ;

[5] *Ibidem*, p. 340.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, p. 340—341. Autorul atrage atenția că în general, adîncimea vetrelor a fost luată de la nivelul inferior al depunerii de arsură și nu după cel al pietrelor cu dimensiuni variabile. De asemenea, precizează că în partea de sud, lîngă vatra elipsoidală se afla o albiere (groapă) de formă ovală cu diametrul de circa 0,75 m avînd în centru o adîncime de 0,32 m; ea conținea cărbuni, cenușă și urme de arsură.
[9] *Ibidem*, p. 341—342.

b) În jumătatea vestică a pătratului SIb/2 ca și în partea nord-vestică a pătratului SIB/1, s-a distins o alveolare care continua și în peretele estic al pătratelor SI/2 și SI/1 (nesăpate).

De formă oval prelungă, această alveolare, cuprinsă între adîncimile 4,02—4,28 m, avea dimensiunile de 3 m×1,10 m. În interiorul ei s-au găsit cîteva piese de cuarțit, pietre și oase de animale, cîțiva melci, precum și două săpăligi, din corn de cerb aflate în peretele estic al pătratului SI/2.

3) O groapă a unei locuințe tip bordei a fost observată în pătratele SId/b ca și în marginea sud-estică a pătratului SIb/1, colțul sud-vestic al pătratului SIC/1 și jumătatea vestică a pătratului SId/c; ea continua și în peretele sudic al pătratului SId/b/(nesăpat de noi). Cuprinsă intre adincimile de 4,02—4,58 m, această alveolare de aceeași formă ca și precedenta (oval-prelungă) avea dimensiunile de 2,60 × 1,80 m. Pe marginile de sud și est ale ei s-a sesizat o treaptă (prag) avînd o lățime maximă de 0,30—0,40 m și o adîncime de 0,27 m. S-a remarcat în spre marginea nord-vestică a alveolării, o mică groapă rotundă, cu diametrul de 0,22 m; grosimea ei era de 0,14 m (între 4,58 și 4,72 m). În interiorul gropii bordeiului s-au găsit resturi de oase de animale, un fragment de corn, cîteva scoici, piese de cuarțit, precum și o bucată mică de ocru roșu.

Secțiunea XII a oferit și ea cîteva complexe, unele adincite asemănătoare celor din SI:

4) În marginea vestică a pătratului SXII d/6 ca și în cea nord-estică a pătratului SXII d/5 s-a descoperit un mic complex cu pietre cuprinse între adîncimile 4,03—4,13 m; la nivelul pietrelor cit și sub ele s-au găsit cîteva piese de cuarțit și fragmente de oase de animale (fig. 6).

5) În jumătatea nordică a pătratului SXIId/4 ca și în colțul nord-vestic al pătratului XSIId/5 s-a observat o alveolare, foarte probabil naturală, care continua și în peretele nordic al acestor pătrate (nesăpate). De formă ovală, cu diametrele de 1,42 × 0,65 m, această alveolare avea o grosime maximă de 0,35 m (între 4,35 și 4,70 m). Menționăm că în patratul SXIId/5, mai exact în marginea estică a alveolării amintite, s-a descoperit, în argila gălbuie, la —4,40 m, o placă de gresie nisipoasă, de formă cvasirectangulară (25 × 15 cm), cu fața superioară netedă, folosită probabil la frecat („rîșniță primitivă" ?): în jurul ei s-au găsit cîteva oase fragmentare de animale și două săpăligi din corn de cerb.

6) Pe o suprafață de circa 1,20 × 1 m, la intersecția pătratelor SXIIa/4b—4a—3b—3a, s-a dezvelit, la adîncimea de 4 m, un mic complex cu oase de animale (în centrul lor aflîndu-se un corn de cerb prelucrat), cîteva piese de cuarțit și o valvă de scoică.

7) În apropierea acestuia, în pătratele SXIIa/2a—2b—1a—1b, se afla, între 4,08 și 4,23 m adîncime, un alt mic complex cu oase și obiecte de cuarțit care se înscria într-o formă ovală de 1,20 × 1,10 m. Amintim că acest complex era situat în marginea estică a unei vetre de foc descoperită în pătratele SXIIa/1a—1b (fig. 7).

8) Un complex mai mare, constituit din pietre, oase de animale, fragmente de coarne de cerb, piese de cuarțit și o săpăligă din corn a fost găsit în pătratele SXII d/2a—2b—2c—2d, între adîncimile 4,04 și 4,24 m. Acest complex, dezvelit pe o suprafață de 4,30 m lungime și 1,20 m lățime, aflat într-o ușoară alveolare probabil naturală, era mărginită la vest (pe toată lungimea sa) de un canal de șiroire care străbătea secțiunea XIId de la sud la nord. Menționăm că limitele atît cea de est cît și cea de sud a complexului nu s-au putut delimita, deoarece ambele continuau în pereții nesăpați (de est și sud) ai secțiunii XII.

Complexele din nivelul II. Cele cîteva complexe la care ne vom referi au fost găsite numai în secțiunea centrală I: 1) În pătratul SI/d s-a dezvelit, între 3,70 și 3,76 m adîncime, un complex cu pietre dar cu puține resturi faunistice (fragmente de oase, valve de scoici, cochilii de melci) și obiecte de cuarțit; el se înscria într-o formă oval-prelungă avînd diametrele de 1,60×1,80 m (fig. 8).

2) Spre marginea sudică a pătratului SI/1, la adîncimea de 3,76 m, se afla o mică aglomerare de opt pietre.

3) Pe o suprafață de 1,80 × 1,20 m care cuprindea mai mult de jumătatea estică a pătratului SIb/2, continuîndu-se și în peretele vestic al pătratului SIc/2, s-a descoperit între 3,58 și 3,66 m adîncime un complex cu pietre, printre care s-au găsit fragmente de oase, valve de scoici, cochilii de melci și piese de cuarțit.

4) În jumătatea estică a pătratului SIb/3 între adîncimile 3,60 și 3.65 m s-a observat o aglomerare care consta din pietre, mai mult sau mai puțin grupate, precum și din cîteva fragmente de oase de animale și obiecte de cuarțit.

5) Tot în pătratul SIb/3, dar spre jumătatea sudică a acestuia, s-a dezvelit pe o suprafață de circa 1,70 × 1.60 m, între adîncimile 3.70 și 3,86 m, o altă aglomerare de pietre asociate cu unele fragmente de oase, cochilii de melci, piese de cuarțit și o săpăligă din corn de cerb.

6) În jumătatea nordică a pătratului SIb/4, pe o suprafaţă de circa 1,60 × 0,95 m s-a găsit un mic complex cu numeroase pietre, în general mărunte. Printre acestea se aflau şi fragmente de oase, cîteva valve de scoici, cochilii de melci, obiecte de cuarţit, o săpăligă din corn de cerb şi două bucăţi foarte mici de ocru roşu.

Vetrele de foc din secţiunile I şi XII. În ambele niveluri de locuire s-au găsit resturile a 13 vetre de foc. Cele mai multe dintre ele erau amenajate cu pietre (dispuse fie pe muchie, fie pe lat) şi numai cîteva erau simple (fără pietre) aflate direct pe sol. Ele aveau o formă ovală, oval-prelungă (elipsoidală), cvasicirculară sau cvasirectangulară.

Vetrele de foc din nivelul I. În acest nivel s-au descoperit resturile a 10 vetre dintre care 5 în SI şi alte 5 în SXII : 1) În pătratul SIa/1, la adîncimea de 4,38 m, s-au dezvelit resturile unei vetre amenajate de formă cvasirectangulară, avînd dimensiunile de 1,40 × 0,80 m ; grosimea ei era de 0,15 m. Pietrele de rîu şi unele gresii nisipoase care alcătuiau vatra erau de dimensiuni diverse. La nivelul acestei vetre construită direct pe argila gălbuie, cît şi în jurul ei, s-au observat cîteva pete de arsură şi fragmente mărunte de cărbuni. La baza vetrei s-au găsit 11 fragmente de oase de animale (cîteva carbonizate), iar din jurul ei s-au adunat : un fragment din corn prelucrat, un colţ de mistreţ şi o piesă de cuarţit ; 2) În colţul nord-estic al pătratului SIa/1 ca şi în cel nord-vestic al pătratului SI/1, s-au descoperit, la adîncimea de 4,33 m, resturile unei vetre simple relativ bogată în cărbune şi cenuşă de formă oval-prelungă, avînd diametrele de 0,80 × 0,44 m şi o grosime de 3 cm ; 3) În pătratul SIc/1, între adîncimile 4,02 şi 4,05 m, s-au observat pete mici cu cărbuni şi cenuşă, probabil resturile unei vetre simple care din păcate a fost spălată de ape. 4) În pătratul SId/a, mai exact în colţul nord-estic al acestuia, s-au dezvelit la adîncimea de 4,45 m resturile unei vetre amenajată cu pietre care continua şi în colţul nord-vestic al pătratului SI/d (nesăpat) ; dimensiunile sale erau de 0,46 × 0,36 m. 5) În colţul nord-estic al pătratului SIb/4, la adîncimea de 4,07 m, s-a găsit o vatră amenajată cu pietre, de formă cvasirectangulară avînd dimensiunile de 0,64 × 0,30 m. Bordura ei era formată din pietre mai mari şi mai mici puse pe muchie (cant) ; marginea nordică a vetrei nu a putut fi sesizată deoarece ea continua în peretele pătratului nesăpat.

6) În pătratele SXII C/4—C/5 s-au descoperit resturile unei vetre de foc simplă care zăcea direct pe argila gălbuie la adîncimea de 4,20 m. De formă oval-prelungă, ea avea diametrele maxime de 1,10×0,65 m. Pe vatră s-au găsit unele pietre mici, dispuse neordonat, precum şi cîteva oase sparte, un molar de ierbivor, două piese de cuarţit şi mult cărbune. În jumătatea sudică a acestei vetre s-a observat o alveolare ovală, foarte bogată în cărbune cu diametrele de 0,65 × 0,60 m, şi cu o grosime de 0,18 m. 7) În partea sud-vestică a pătratului SXII d/5, continuîndu-se şi în partea sud-estică a pătratului SXII d/4, s-au găsit resturile unei vetre simple de formă oval-prelungă bogată în cărbune care zăcea direct pe argila gălbuie ; ea avea dimensiunile de 0,65 × 0,36 m şi o grosime de 8 cm (între 4,18 şi 4,26 m). În pătratele SXII b/7—C/7 s-a dezvelit o vatră amenajată cu pietre dispuse pe faţa lată, de formă cvasicirculară cu diametrele de 0,55 × 0,50 m avînd o grosime de 5 cm (între 4,05—4,10 m). 9). Spre marginea vestică a pătratelor SXII a/1a—1b, s-a găsit între adîncimile 4,08—4,23 m o mică vatră cu diametrul de 0,30 m a cărei bordură constituită prin patru pietre se înscria într-o formă ovală. Din jurul ei s-au cules cîteva fragmente de oase de animale, o săpăligă din corn de cerb şi unele piese de cuarţit. 10) În colţul sud-estic al pătratului SXII g/2a s-au descoperit, între adîncimile de 4,00—4,07 m, resturile unei vetre de formă aproape rectangulară, a cărei bordură era alcătuită din cinci pietre (două mai mari şi trei mai mici) avînd dimensiunile de 0,50 × 0,40 m în jurul vetrei se aflau cîteva fragmente de oase de animale, valve de scoici, cochilii de melci şi puţine piese de cuarţit (fig. 9).

Vetrele de foc din nivelul II. În acest nivel s-au găsit resturile a numai trei vetre, toate aflate în secţiunea I : 1) În jumătatea sudică a pătratului SIa/1, între adîncimile 4,02—4,12 m, s-a observat o vatră amenajată cu pietre, de formă cvasicirculară cu diametrul de circa 0,80 m. Cele şapte pietre care alcătuiau bordura erau de dimensiuni mai mari şi mai mici ; din jurul vetrei s-au cules fragmente de oase din animale, valve de scoici, mai multe piese de cuarţit şi trei piese de silex. 2) În jumătatea vestică a pătratului SI e/1 s-au găsit, între 3,58 şi 3,72 m adîncime, resturile unei vetre amenajate (cu pietre de rîu, gresii nisipoase şi bulgări de cuarţit) de formă ovală, cu diametrele de 1,40 × 1,10 m. Ea era constituită din două „ochiuri" (unul mai mare, altul mai mic), delimitate de bordurile de pietre dispuse în general pe faţa lată. O masă mai compactă de asemenea pietre se afla spre limita nordică a vetrei. Îndeosebi de pe marginile ei şi printre pietre s-au cules oase sparte de animale, valve de scoici, cochilii de melci şi piese de cuarţit. 3) În marginea sudică a pătratului SI d/e la adîncimea de 4,15 m s-a descoperit o mică vatră amenajată cu pietre, de formă cvasirectangulară avînd dimensiunile de 0,40 × 0,30 m : grosimea ei maximă era de 6 cm. Menţionăm că marginea nordică a acestei vetre n-a putut fi delimitată în întregime deoarece ea continua în peretele pătratului nesăpat.

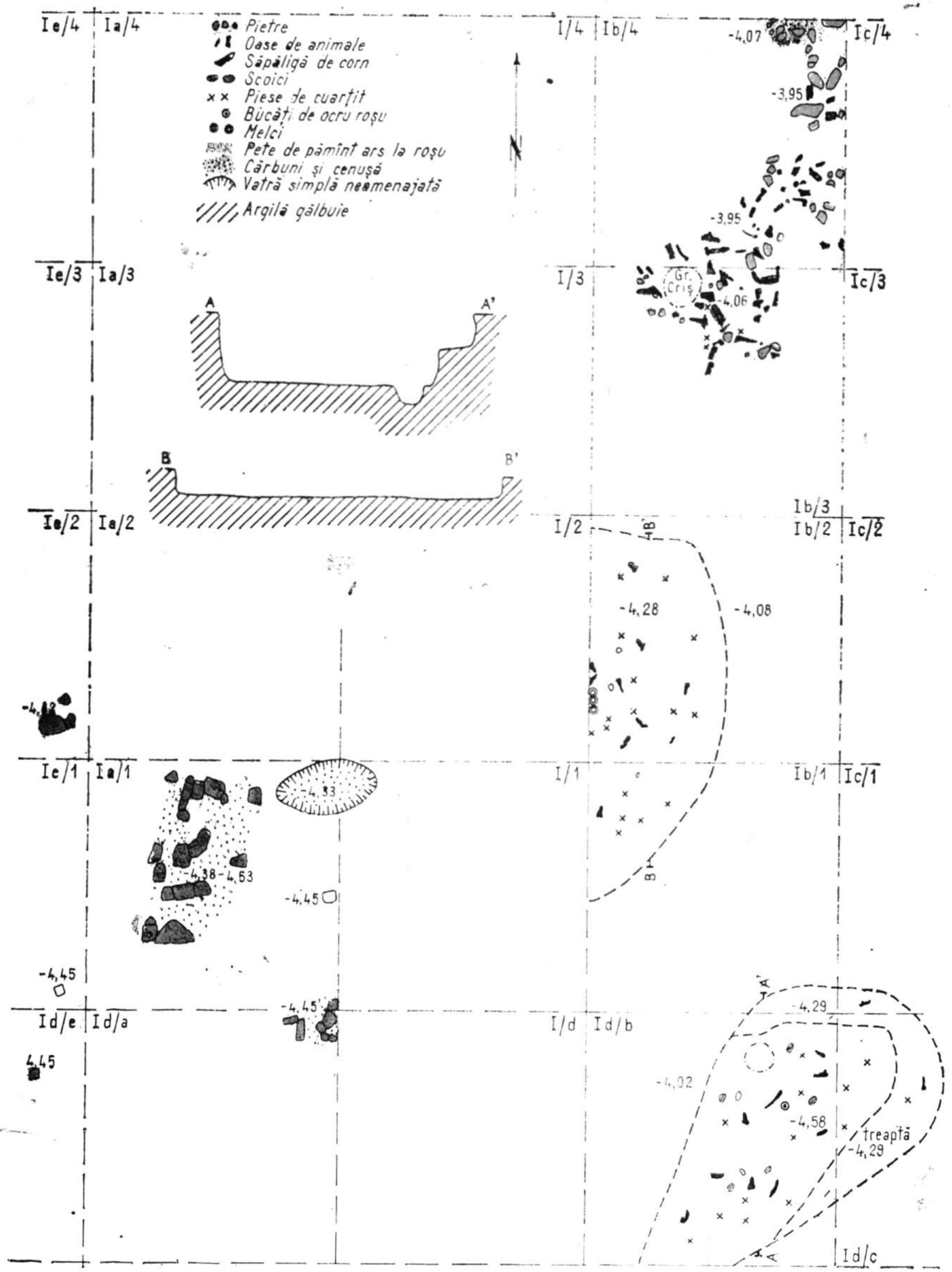

Fig. 5. Ostrovul Corbului. Complexe de locuire și resturi de vetre de foc din secțiunea I (centrală) aparținind nivelului I Schela Cladovei.

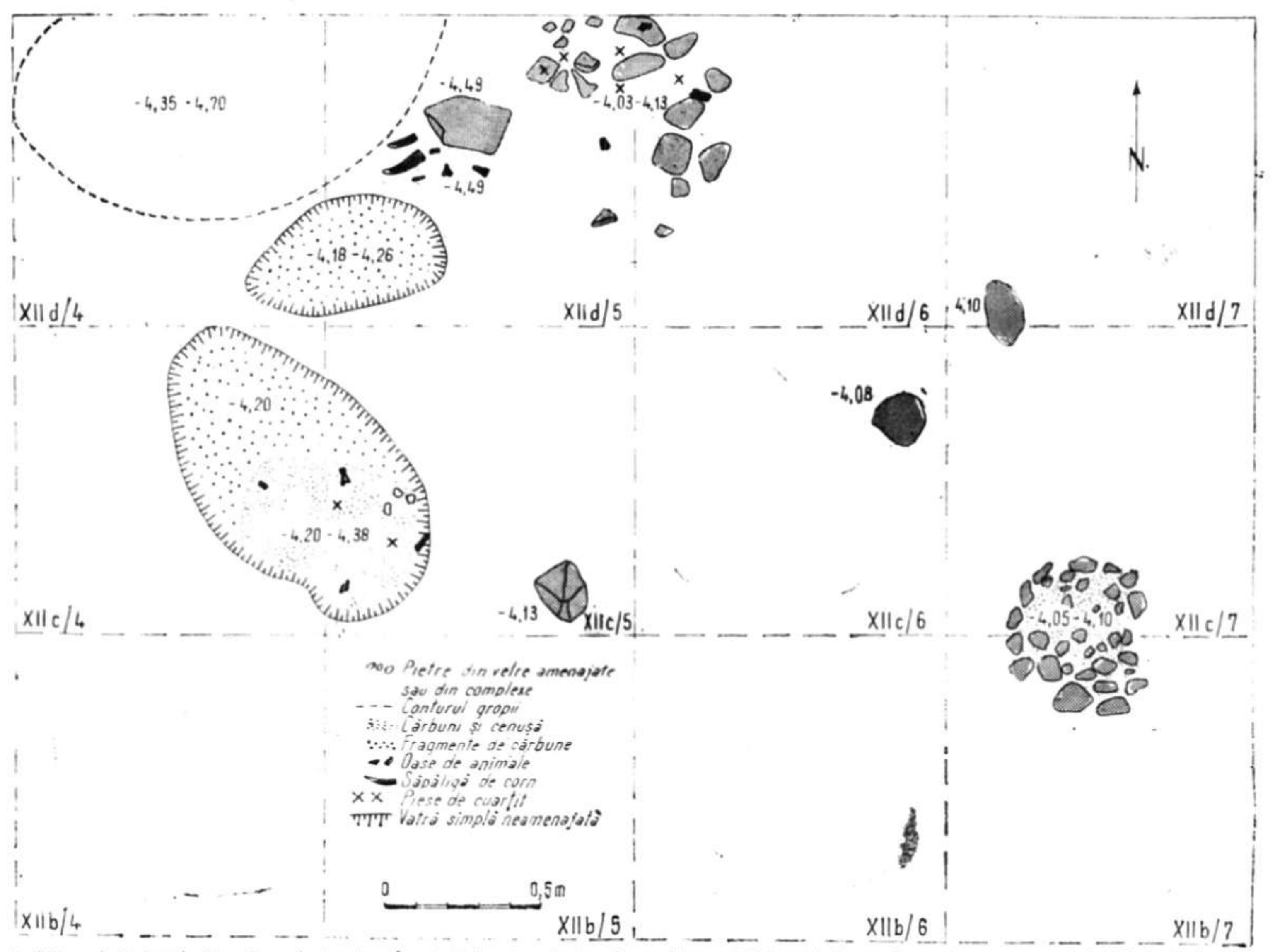

Fig. 6. Ostrovul Corbului. Complexe de locuire și resturi de vetre de foc din **secțiunea XII/b–d4 și b–d7 aparținind** nivelului I Schela Cladovei.

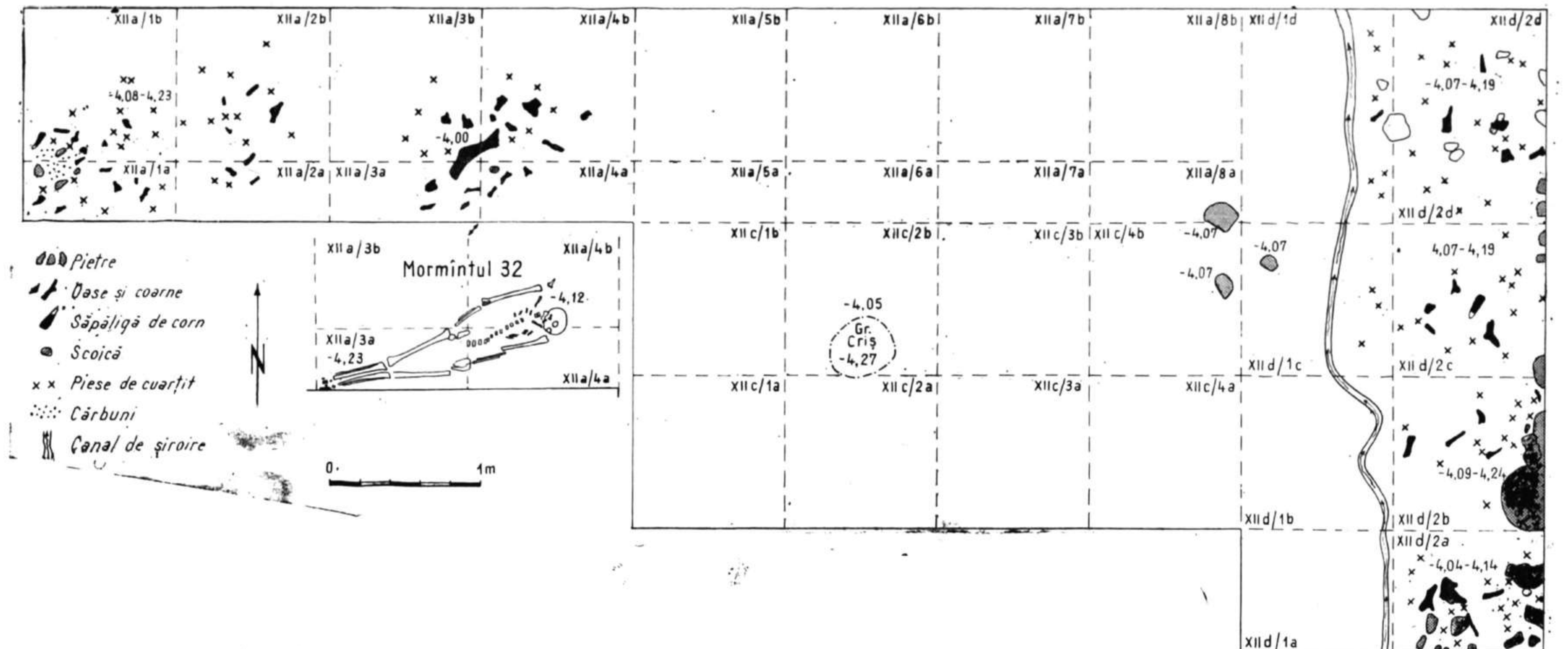

Fig. 7. Ostrovul Corbului. Complexe de ocuire și alte resturi (vezi și scheletul mormîntului nr. 32) din **secțiunea XIId–XIIc –XIIa** aparținind nivelului I Schela Cladovei.

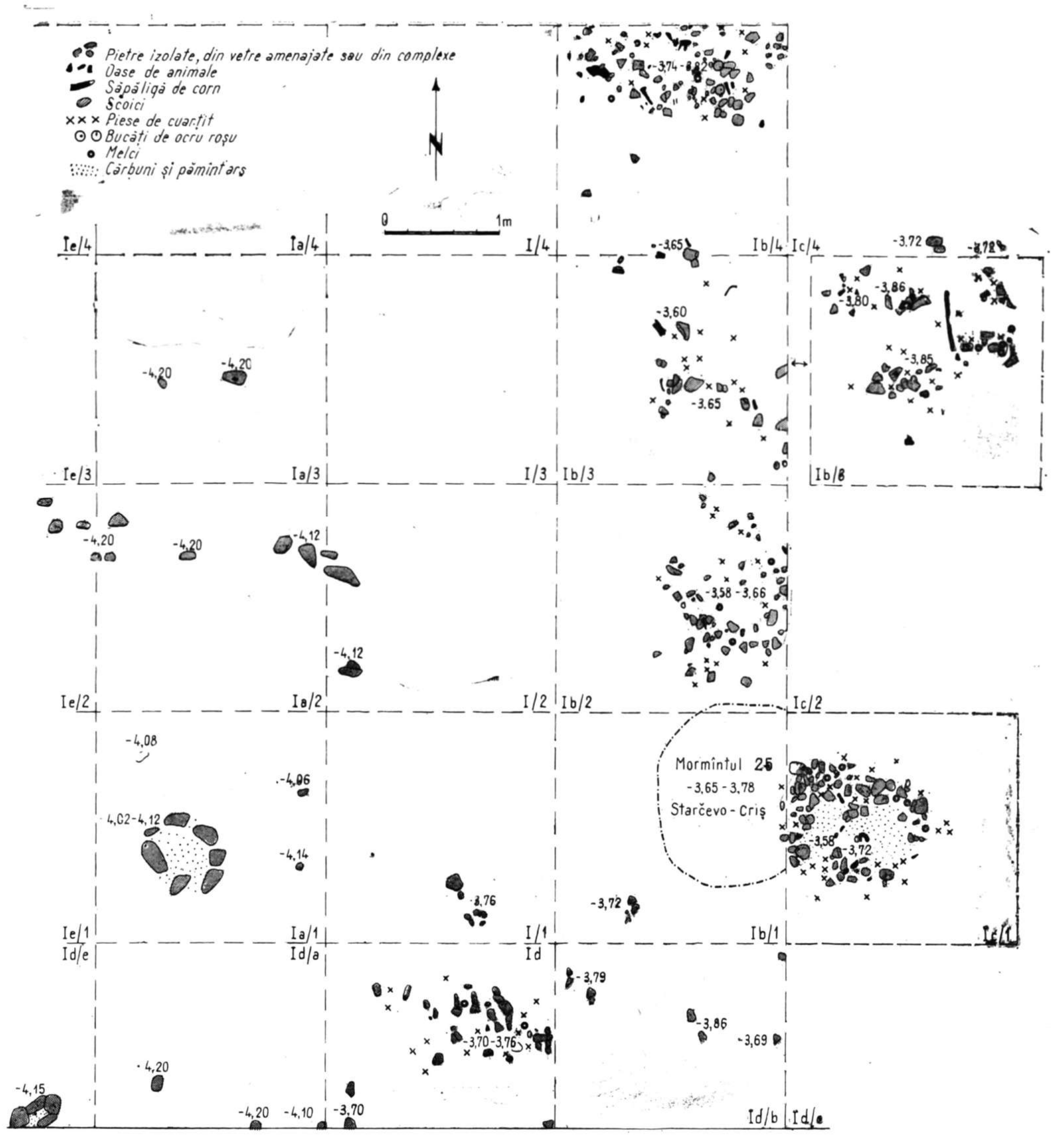

Fig. 8. **Ostrovul Corbului. Complexe de locuire și resturi de vetre de foc aparținind nivelului II Schela Cladovei.**

Pietre de rîu, gresii nisipoase. În interiorul complexelor ca şi al vetrelor de foc sau în jurul acestora (la care ne-am referit mai sus) s-au găsit, îndeosebi în nivelul I, mai multe pietre de rîu şi gresii nisipoase, care prin forma şi urmele lor de prelucrare ne obligă să insistăm puţin (fig. 10/13, 14, 16, 17). În afara plăcii în stare fragmentară din gresie, cu o faţă netedă folosită probabil la rîşnit şi despre care am vorbit mai înainte, s-au mai descoperit şi alte pietre cvazisferoidale. Dintre acestea vom descrie cîteva tipuri :

— două pietre cu o albiere („gropiţă") spre centrul feţei superioare avînd dimensiunile de 16,5 × 14,5 × 9,8 cm şi 12,6 × 8,3 × 7 cm ;

— două pietre cu cîte două albieri („gropiţe"), dispuse simetric, cîte una pe fiecare faţă principală (superioară şi inferioară) ; la una dintre pietre o alveolare este mai bine conturată pe o faţă decît pe cealaltă ;

— o piatră cu pete de arsură care prezintă în centrul feţei superioare o albiere („gropiţă") ; faţa inferioară este în întregime plată şi şlefuită (8 × 11 × 9,7 cm) ;

— o piatră discoidală („rondelă") destul de plată cu ambele feţe şlefuite (4,7 × 4,7 × × 1,8 cm) ;

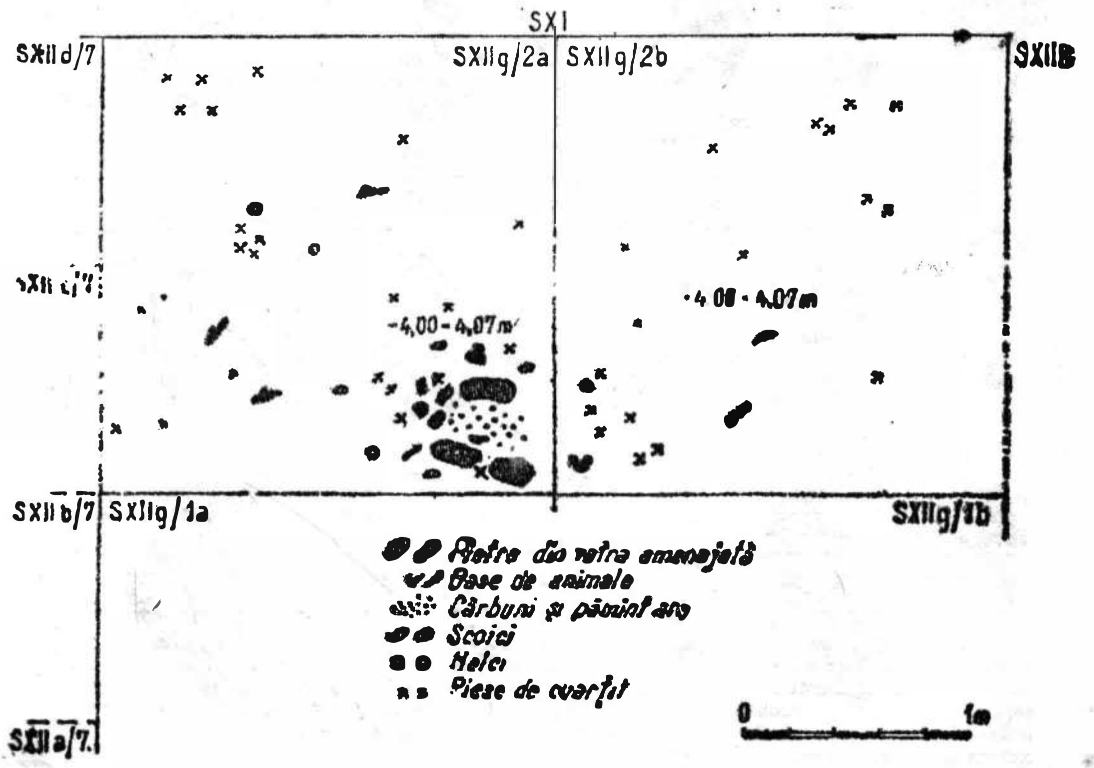
— o piatră asemănătoare celei precedente, dar de dimensiuni puţin mai mari (5,6 × × 5,3 × 1,6 cm) avînd pe una din feţe o adîncitură largă care ar putea fi şi naturală ;

— o piesă din gresie de formă cvasirectangulară cu capetele şlefuite datorită, credem, unei folosiri intense (lg. = 16,8 cm ; gr. = 4,1 cm) (fig. 11/8) ;

— un frecător ovalar cu scrijilituri, datorită utilizării, spre centrul ambelor feţe (fig. 11/3).

Este foarte greu de precizat funcţionalitatea acelor pietre cu albieri „gropiţe" găsite de obicei în preajma vetrelor. Să fi avut ele un scop ritual sau mai de grabă o utilizare casnică legată de spargerea fructelor de pădure şi zdrobirea seminţelor. Alte pietre cu ştirbituri pe faţa largă, superioară, puteau folosi ca nicovale pentru cioplirea cuarţitului, spargerea oaselor

Fig. 9. Ostrovul Corbului. Resturile unei vetre de foc şi alte resturi culturale din pătratele S XIIg/2a şi SXIIg/2b aparţinînd nivelului I Schela Cladovei.

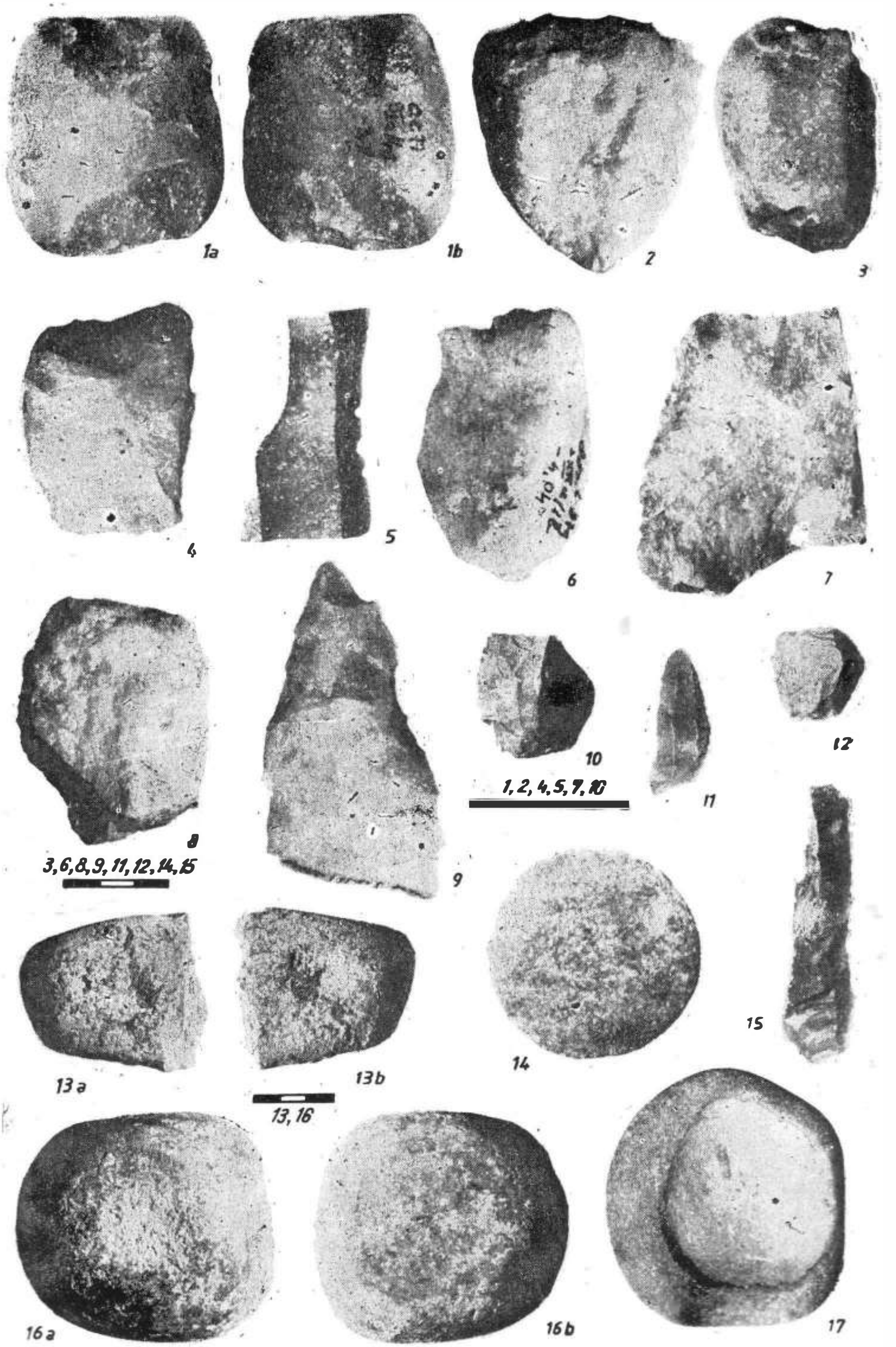

Fig. 10. Ostrovul Corbului. 1a—1b, 2—4, 6—9 unelte de cuarțit; 5, 10, 11, 12, 15 unelte de silex; 13a—13b), piatră fragmentară cu cîte o albiere pe fiecare din fețele principale (superioară și inferioară); 14, 17 pietre discoidale (nr. 17 cu o adîncitură largă pe o față); 16a—16b, piatră masivă cvasisferoidală cu o albiere centrală pe una din cele două fețe, fața opusă fiind netedă prin șlefuire; 3, 6, 8, 9, 11, 12, 13a—13b, 14—17 nivelul I Schela Cladovei; 1a—1b, 2, 4, 5, 7, 10 nivelul II Schela Cladovei.

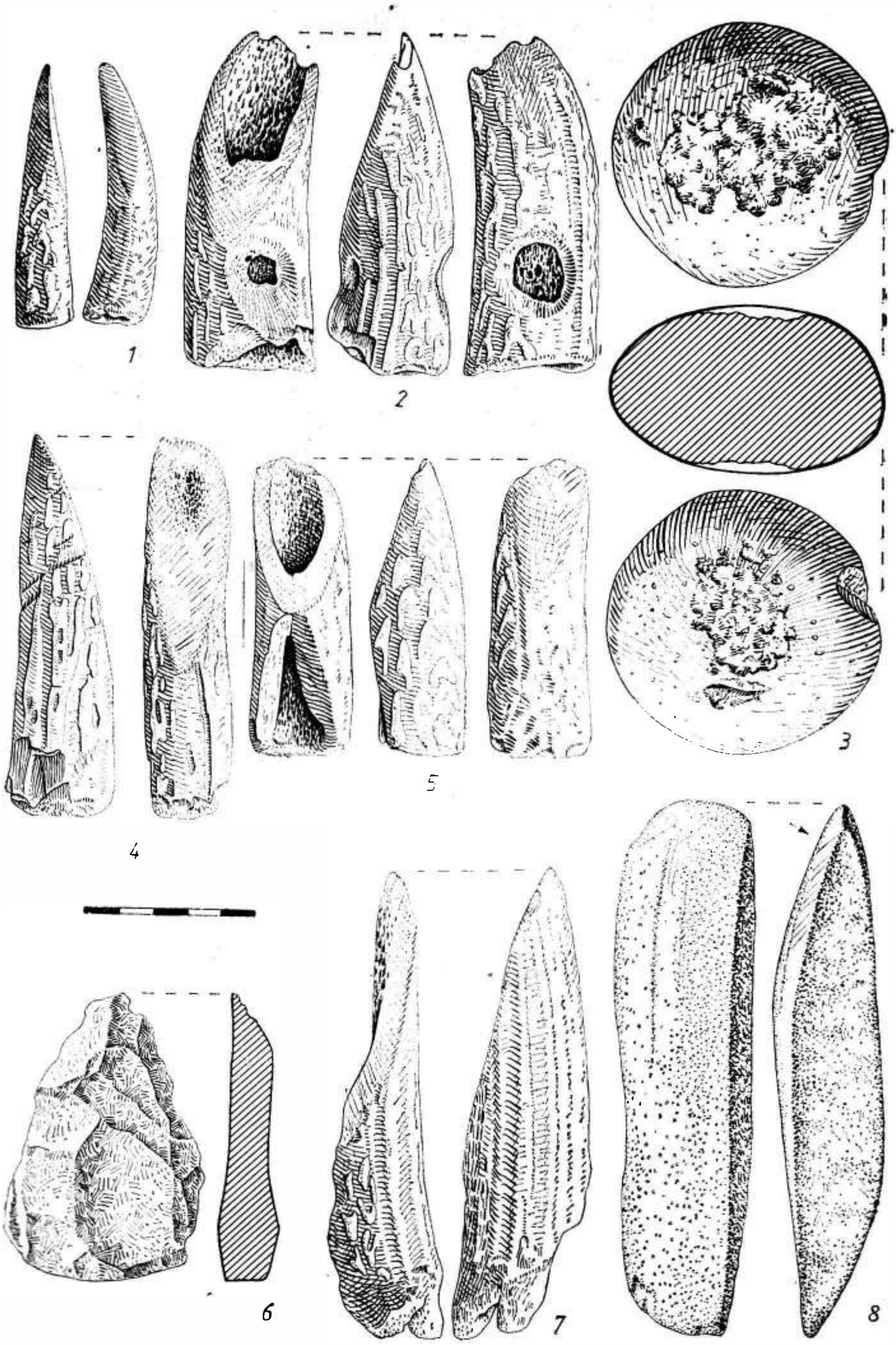

Fig. 11. Ostrovul Corbului. 1, 2, 4, 5, 7 unelte din corn de cerb; 3 frecător din piatră; 6 vîrf triunghiular din cuarțit; 8 obiect din gresie cu capetele șlefuite prin folosire; 1, 3, 7, 8, nivelul I Schela Cladovei; 2, 4,—6 nivelul II Schela Cladovei.

și a semințelor. Nu este exclus ca acele cîteva pietre cu o față netedă, șlefuită să fi fost utilizate la rîșnit.

Ocru. În ambele niveluri, dar mai mult în nivelul I (circa 30 bucăți) s-au găsit fragmente mai mici sau mai mari de ocru de culoare roșie-cărămizie; cîteva bucăți mărunte au o culoare galben-portocalie.

INVENTARUL LITIC

Din cele două niveluri de locuire provin 2921 obiecte litice. Dintre acestea 1402 piese aparțin nivelului I, iar 1519 nivelului II. Este de remarcat faptul că aproximativ 92% din întregul material litic a fost cioplit din cuarțit [10]. Cea mai mare parte a inventarului îl constituie piesele ne-

Tabel tipologic

Tipul de piesă	Nivel I Nr. piese	Nivel I %	Nivel II Nr. piese	Nivel II %	Nivel I—II Total piese	Nivel I—II %
Gratoar	4	5,13	1	1,25	5	3,16
Bec	1	1,28	—	—	1	0,63
Burin	1	1,28	2	2,50	3	1,90
Lamă cu retușe continui pe o latură	1	1,28	2	2,50	3	1,90
Piesă cu *encoche*	16	20,52	19	27,75	35	22,15
Piesă denticulată	2	2,56	2	2,50	4	2,53
Piesă tip *esquillée*	17	21,80	13	16,25	30	19,00
Racloar	25	32,05	30	37,50	55	34,81
Piesă tip *raclette*	8	10,26	6	7,50	14	8,86
Cioplitor bifacial	1	1,28	2	2,50	3	1,90
Diverse	2	2,56	3	3,75	5	3,16
Total unelte	78	100%	80	100%	158	100%

Material brut:

	Nivel I	Nivel II	Nivel I—II
Nuclee evasiprismatice	3	4	7
Nuclee evasidiscoidale	11	8	19
Nuclee globulare	4	5	9
Nuclee informe	61	64	125
Resturi (bulgări sparți sau cu urme sumare de cioplire)	65	71	136
Lame neretușate	1	3	4
Lamele simple	4	1	5
Vîrfuri triunghiulare neretușate	2	2	4
Așchii simple și spărturi	1171	1278	2449
Percutoare din cuarțit	2	3	5
Total material brut	1324	1439	2763
Total general piese	1402	1519	2921

[10] Este necesar să amintim că și industria litică aparținînd locuirii Starčevo-Criș de aici cuprinde un mare număr de piese de cuarțit (pe lîngă cele în număr mai mic din alte roci ca silex etc.). Am făcut această precizare pentru a sublinia faptul că ne-a fost foarte dificil a separa materialul litic neolitic de cel mezolitic, mai ales, datorită atît numeroaselor gropi Starčevo-Criș, cît și a gropilor de morminte care pătrundeau adînc pînă la baza depunerilor de locuire Schela Cladovei, uneori și mai jos.

transformate în unelte (materialul brut) care reprezintă circa 94.60% din totalul obiectelor litice descoperite. Uneltele apar însă într-o mică proporție ce nu depășește în ambele niveluri 5,40%.

Considerații asupra uneltelor (fig. 10/1—12, 15; 11/6; 12/1, 2, 5). Din tabelul tipologic reiese că cea mai importantă grupă de unelte o constituie racloarele. În nivelul I procentul lor este de 32,05%. Cu excepția unei singure piese lucrată din silex, toate celelalte racloare sînt cioplite pe cuarțit. Ca tipuri se disting; simplu drept (8); simplu convex (5) din care unul cu *encoche* în vîrf; simplu concav (5); transversal ușor concav (2); dublu drept (1); dublu drept-concav (1); pe fața plană (3) de tip simplu drept, convex și concav.

În nivelul II proporția lor este mai mare, atingînd 37,50%. Un număr de 28 racloare sînt lucrate pe așchii de cuarțit. Ele se pot grupa în următoarele tipuri: simplu drept (10); simplu convex (2); simplu concav (3); *déjeté* (4) din care două triplu *déjeté*; transversal convex (2); transversal ușor concav (1); transversal drept (3); dublu drept (2); pe fața plană (3) de tip simplu convex și drept.

Cea de-a doua grupă de unelte o formează piesele cu *encoche* (22,15%). În nivelul I proporția lor este de 20,52%. Dintre acestea, 15 piese sînt pe așchii de cuarțit. Menționăm că 10 au o *encoche* directă și 6 inversă. În nivelul II procentul lor este mai mare (27,75%). Toate sînt pe așchii de cuarțit. Dintre ele 14 au o *encoche* directă și numai 3 inversă. Se remarcă o piesă cu dublă *encoche* (la bază și la vîrf) și o alta cu *encoches* largi (două pe o latură și una pe cealaltă latură lungă).

Grupa a treia o reprezintă piesele tip *esquillée* (19% în ambele niveluri). O bună parte din ele (12 în nivelul I și 9 în nivelul II) sînt lucrate din cuarțit și de obicei pe așchii de formă rectangulară. Printre cele din nivelul I se remarcă una pe galet plat, spart lateral și o alta pe așchie avînd la extremitatea distală un mic *bec*; în nivelul II, două piese sînt pe nuclee, iar restul pe așchii.

Cea de-a patra grupă o constituie piesele tip *raclette* confecționate din cuarțit, ele reprezentînd 8,86% din totalul uneltelor din ambele niveluri. Cele mai multe dintre ele sînt de dimensiuni mici și lucrate pe așchii cvasirectangulare. Celelalte tipuri de unelte apar într-un număr mic sau foarte mic (de la 1 la 4). Astfel, gratoarele se întîlnesc într-un procent de numai 3,16% în ambele niveluri. Cele cioplite pe cuarțit reprezintă forme atipice. Numai un singur gratoar microlitic din silex, găsit în nivelul I, se înscrie în forma de gratoar pe așchie (cu cortex).

Burinele se întîlnesc în număr de trei: unul diedru pe așchie corticală obținută dintr-un galet mic de silex (formă atipică) aflat în nivelul I și alte două diedre de unghi pe așchie de cuarțit descoperite în nivelul II. Piesele denticulate au apărut în număr de 4, cîte două în fiecare nivel. Cele din nivelul I sînt din cuarțit (una fin denticulată și alta cu denticulare în vîrf). În schimb, în nivelul II una este lucrată pe așchie de cuarțit, iar alta pe lamă groasă din gresie silicioasă folosită la un capăt și ca burin diedru. S-au găsit doar trei lame retușate pe o latură: una din cuarțit în nivelul I și alte două în nivelul II (din care numai una din cuarțit).

Dintre cele trei cioplitoare bifaciale prelucrate pe galete de cuarțit, unul (cu tăișul îngust) s-a descoperit în nivelul I, iar alte două în nivelul

Fig. 13. Ostrovul Corbului. 1a — 1b, 2, 3, 5a — 5b, 6, 8 — 12 unelte din corn de cerb; 4, 7 străpungătoare de os; 1—5, 7, 10 nivelul II Schela Cladovei; 6, 11, 12 nivel I Schela Cladovei.

Fig. 14. Ostrovul Corbului. 1—11, obiecte aparţinînd nivelului I Schella Cladovei: 1a—1b, 4, 5, 8a—8b unelte din corn de cerb; 2, 3 unelte asemenea spatui din os; 6, 9 unelte din colţ de mistreţ; 7a—7b (faţă şi profil) vîrf de săgeată de os; 10 „pumnal" de os; 11 placă fragm. din corn de cerb cu unele linii incizate.

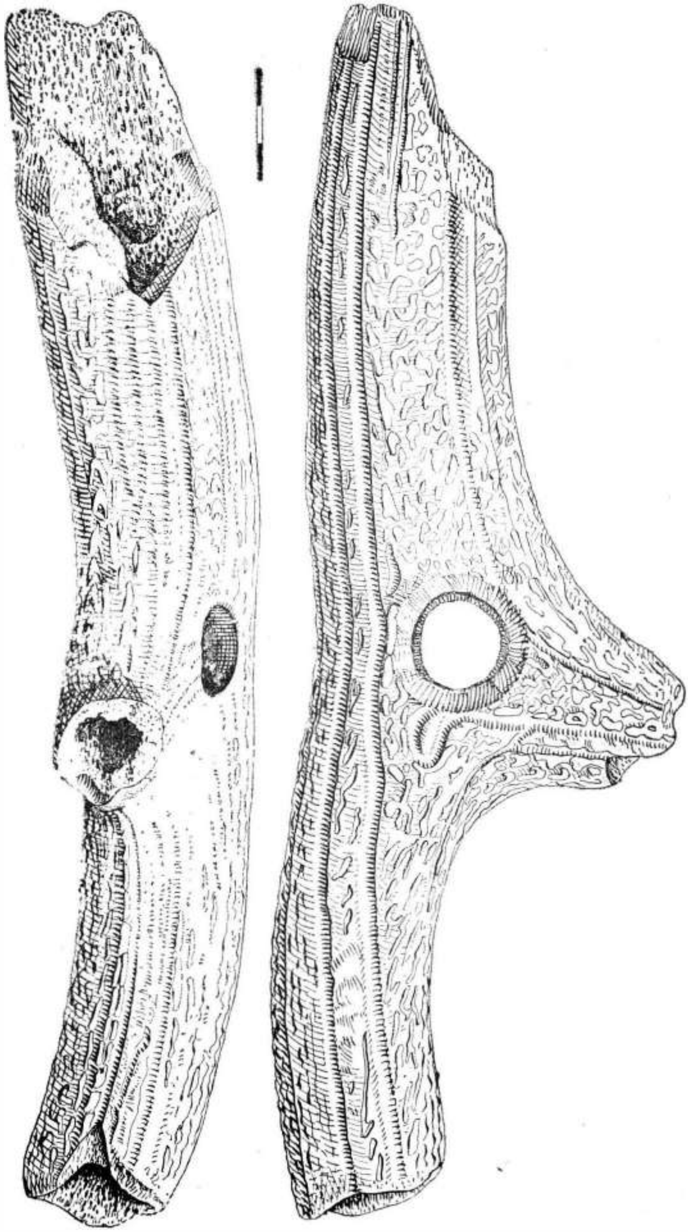
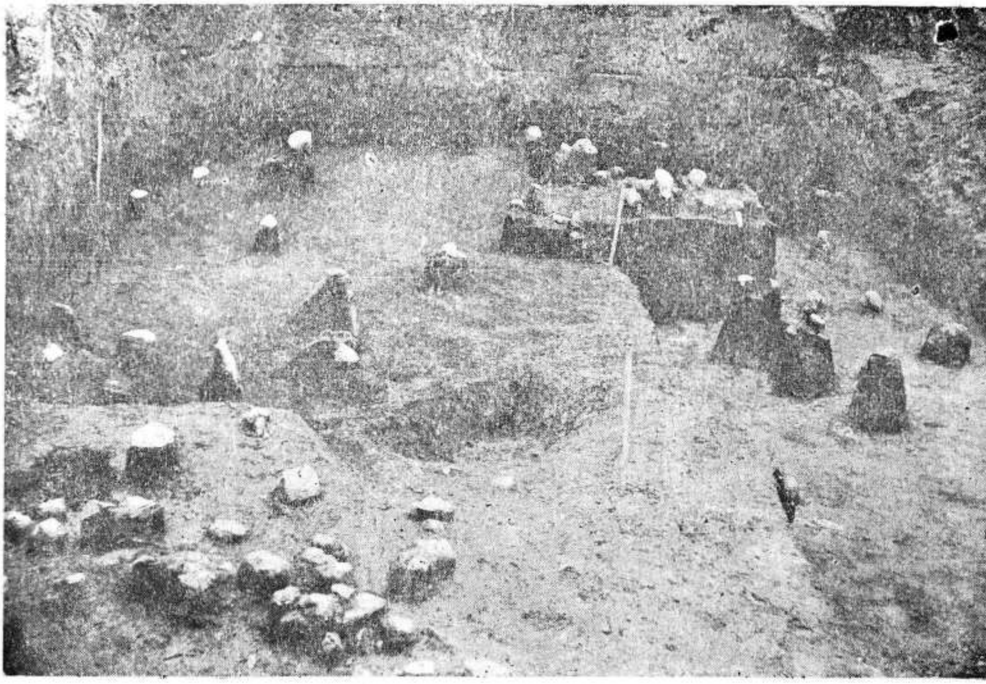
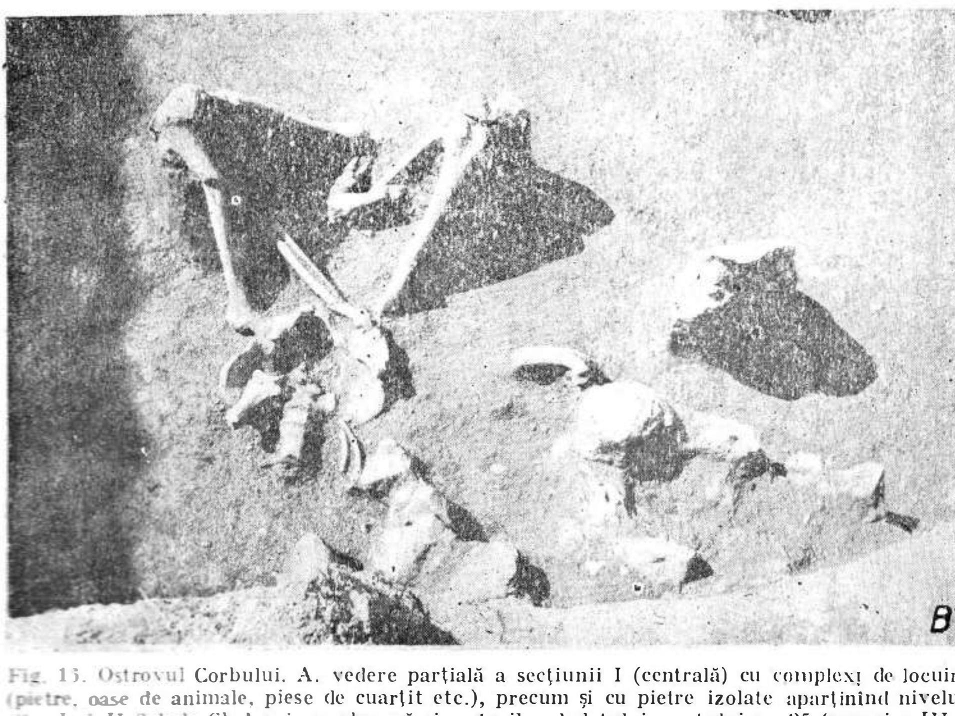

Fig. 15. Ostrovul Corbului. Unealtă din corn de cerb („brăzdar") aparținînd nivelului II Schela Cladovei.

A

B

Fig. 15. Ostrovul Corbului. A. vedere parțială a secțiunii I (centrală) cu complexe de locuire (pietre, oase de animale, piese de cuarțit etc.), precum și cu pietre izolate aparținînd nivelurilor I și II Schela Cladovei; se observă și resturile scheletului mortului nr. 25 (numai a-III-a vertebră lombară, centura pelviană și membrele inferioare), descoperit în SIb/1 și atribuit nivelului de locuire Starčevo-Criș; B — scheletul mortului nr. 25 (vedere de detaliu).

I ; dintre acestea unul este dublu pe galet cvasirectangular relativ plat. O singură piesă lucrată pe cuarțit, aflată în nivelul I se inscrie în tipul de *bec* lateral (realizat prin două *encoches* alăturate).

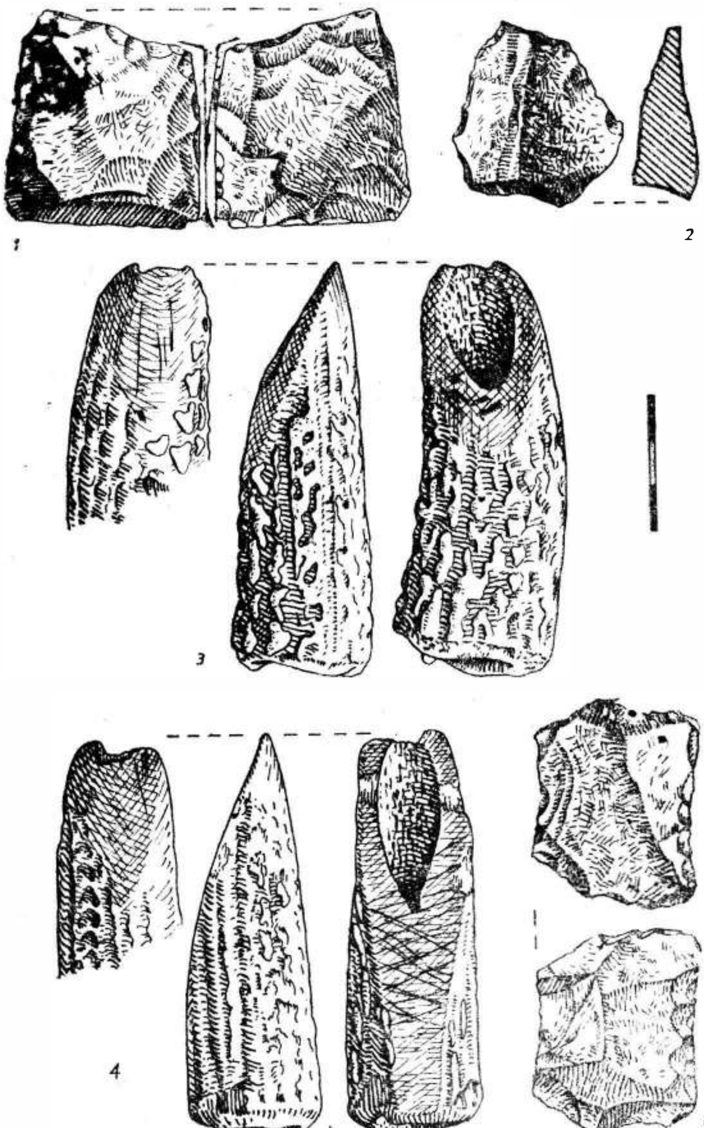

Fig. 12. Ostrovul Corbului. 1, 2, 5 unelte de cuarțit; 3, 4 unelte din corn de cerb (nr. 4 prezintă linii fin incizate în rețea pe partea activă a unei „săpăligi"); 1, 5 nivelul I Schela Cladovei; 2—4 nivelul II Schela Cladovei.

În grupa de unelte *diverse* au fost incluse piesele combinate, cu alte cuvinte, uneltele cu funcționalitate multiplă. S-au găsit 5 asemenea piese,

toate din cuarțit din care două în nivelul I și trei în nivelul II. Cele din nivelul I, constau dintr-o piesă cu dublă *encoche* pe o latură și burin diedru de unghi pe talon și o alta tip *esquillée* avînd o *encoche* în vîrf. Uneltele din nivelul II sînt reprezentate de: o piesă *esquillée* la ambele capete și racloar simplu drept pe una din laturi, o alta asemănătoare (*esquillée* numai la un capăt și racloar simplu pe o latură lungă), iar a treia o piesă cu *encoche* și *bec* la un capăt al așchiei.

Tehnologic, ne reține atenția faptul că cele mai multe unelte de cuarțit, descoperite în ambele niveluri sînt lucrate pe așchii de miez (57), urmate de cele cu cortex la bază (42) și de cele zise felie de citrică (13).

Materialul brut (piese netransformate în unelte) constă dintr-o mare cantitate de așchii, spărturi și dintr-un număr mai redus de nuclee (cele mai multe informe) și bulgări sparți sau cu urme sumare de cioplire. S-au mai descoperit cîteva lame și lamele simple din cuarțit și silex, precum și patru vîrfuri triunghiulare din cuarțit. În ceea ce privește așchiile simple de cuarțit, ele se pot grupa din punct de vedere tehnic astfel:

Nivelul I		Nivelul II	Nivel. I—II
Tipul de așchie de cuarțit	Nr. piese	Nr. piese	Total piese
Așchie de descojire	236	330	566
Așchii cu cortex la bază	282	291	573
Așchii cu cortex la ambele capete	8	9	17
Așchii cu cortex la extremit. distală	2	2	4
Așchii tip felie de citrică	77	62	139
Așchii de miez	489	504	993

În schimb, așchiile simple de silex, gresie silicioasă etc. se întîlnesc într-un număr mult mai mic: 75 în nivelul I și 92 în nivelul II.

Materia primă. Așa cum s-a menționat mai sus, circa 92% din întregul material litic descoperit în ambele niveluri, îl formează cuarțitul alburiu sticlos sau mat cu nuanțe uneori vineții, roz sau maronii. Această rocă metamorfică constituită în special din cuarț, provenind din recristalizarea gresiei, cu textură compactă și spărtură în general concoidală, se afla sub formă de galete în prundișurile apelor din apropierea așezării de la Botu Cliuciului. Din punct de vedere tehnic, cuarțitul, prin calitățile sale inferioare — desprindere neuniformă etc. (impropriu pentru o prelucrare controlabilă) — a dus la realizarea unui număr destul de redus de tipuri de unelte, rudimentar prelucrate, care tehnico-tipologic contrastează cu veritabilele unelte din alte culturi, cioplite din silex sau din alte roci de bună calitate. Așa se explică sărăcia și gama restrînsă de forme puțin tipice de unelte din cele două niveluri ale culturii Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului ca și din toate celelalte așezări, aparținînd aceleași culturi cunoscute pînă acum în zona Porților de Fier. Este necesar să menționăm faptul că această rocă, foarte puțin folosită de către unii purtători ai culturilor paleoliticului superior și epipaleoliticului, a constituit totuși, materia primă de bază în realizarea uneltelor în multe așezări musteriene de peșteră din Carpații Meridionali.

Restul obiectelor litice din cele două niveluri mezolitice de la Ostrovul Corbului (circa 8% din totalul materialului litic descoperit) îl formează cele de silex (de diferite nuanțe ca brun-roșcat, maroniu, cenușiu etc.) (aprox. 5%) și de gresie silicioasă cu glauconit sau alte roci locale silicioase cu granulație mare (3%); în afara acestora doar cîteva piese sînt cioplite din cristal de stîncă (în nivelul I), șist negru (în nivelul II) și radiolarit (în ambele niveluri).

Dimensiunile pieselor. Cele mai multe dintre unelte sînt de mărime mijlocie (cu o lungime cuprinsă între circa 4—7 cm). Proporția lor este de circa 58% în nivelul I și 53% în nivelul II. Uneltele mici (de pînă la 4 cm) se găsesc în procent de 37% în nivelul I și de 41% în nivelul II.

Amintim că cele mai mărunte piese ating dimensiuni de: 2,2 × 2,2 × 0,7 cm (în nivelul I) și de 1,8 × 2,8 × 0,8 cm (în nivelul II). Uneltele mari, care depășesc 7 cm lungime se întîlnesc în număr mic, circa 5% în nivelul I și 6% în nivelul II. Cea mai mare piesă (un racloar simplu concav din cuarțit) găsită în nivelul I are dimensiunile de: 8,6 × × 5 × 1,9 cm, iar o piesă denticulată folosită și ca burin diedru din nivelul II atinge 18,7 × 3,3 × 2,3 cm.

Inventarul din corn și os (fig. 11/1, 2, 4, 5; 12/1, 3, 4; 13/1—12; 14/1—11; 15). În ambele niveluri s-au descoperit circa 130 obiecte prelucrate dintre care 116 din corn de cerb, 11 din os și numai trei din colț de mistreț. Menționăm că din acest total, 83 aparțin nivelului I și 47 nivelului II.

Coarnele de cerb care au fost prelucrate proveneau fie de la animale ucise de vînătorii comunităților mezolitice de la Ostrovu Corbului, fie abandonate în păduri (coarne căzute) și culese de om. Uneltele din corn se pot împărți în următoarele grupe: 1) „Săpăligi" simple (fig. 11/1, 2, 4, 5; 12/3, 4; 13/2, 3, 6, 8—12). Partea lor activă este realizată, de obicei, pe o față și mai rar pe două și cu totul excepțional pe patru, prin tăierea și șlefuirea oblică a vîrfului ramurei de corn de cerb, ori prin tăierea pînă spre jumătatea grosimii cornului, urmată de o frîngere prin izbire pe o nicovală; celălalt capăt al cornului, mai gros, era de obicei retezat [11]. În nivelul I s-au găsit 52 de asemenea „săpăligi" din care 18 întregi și 37 în stare fragmentară din vechime. La unele dintre aceste piese, cornul este în întregime sau parțial golit de substanța osoasă din interior; cîteva însă au baza puțin golită în interior. Dintre aceste unelte menționăm: o „săpăligă" cu partea activă realizată prin șlefuirea oblică a vîrfului și a unei fîșii înguste care se întinde pînă la extremitatea bazală; 14 fragmente de „săpăligi" al căror corn este spart longitudinal; un fragment cu capetele sparte, din corn gol în interior, avînd pe suprafața exterioară unele crestături dispuse oarecum paralel, făcute cu un instrument litic; o „săpăligă", a cărei bază este mult mai groasă și compactă avînd partea activă a vîrfului nešlefuită și prezentînd pe o latură urmele unor crestături paralele.

În nivelul II s-au descoperit numai 31 asemenea „săpăligi" din care 16 întregi și 15 fragmentare (sparte din vechime). Ca și cele din nivelul I unele „săpăligi" au cornul total sau parțial golit de substanța osoasă din interior ori cu un început de golire a bazei sale. Dintre aceste „săpăligi"

[11] V. Boroncanț, Terra Nostra (Culegere de materiale privind istoria agrară a României), 3, 1973, București, p. 116—118 (vezi aici și descrierea la celelalte tipuri de unelte ca „săpăligi" cu gaură, „brăzdare", plantatoare).

ne rețin atenția următoarele piese : trei „săpăligi" cu porțiunea din spre vîrf tăiată oblic dar neșlefuită (la una se observă urme vizibile de crestături) ; o „săpăligă" al cărei vîrf este obținut printr-o desprindere lungă (cît lungimea cornului), șlefuită pe partea interioară, iar pe jumătatea din spre bază a acestei fețe se observă unele linii fin incizate în rețea ; o „săpăligă" pe a cărei porțiune dinspre vîrf (de pe fața opusă celei tăiate oblic) se disting circa 12 crestături dispuse în șir ; o „săpăligă" cu gaură spre baza cornului, mai largă pe o față și mai îngustă pe cealaltă ; 5 fragmente de „săpăligi" sparte longitudinal. Ca dimensiuni, ne referim la cele întregi, se înscriu între 6,7 cm lg., 2,7 cm lț. (cea mai mică) și 16,5 cm lg., 32 cm lț. (cea mai mare).

2) „Săpăligi" cu gaură (fig. 13/5 ; 14/4) pentru înmănușare. Erau decupate de la nodul de încrengătură al arborelui cornului ; gaura era realizată în partea mai groasă, la punctul de întîlnire al ramurilor, iar părțile active se obțineau la unul sau la ambele capete prin tăiere, apoi prin izbire pe o nicovală și în sfîrșit prin şlefuire. În nivelul I s-au descoperit 6 asemenea piese din care cinci fragmentare și una întreagă cu două părți active tăiate oblic și șlefuite (lg. 17 cm ; lț. max. 8 cm).

Cel de-al doilea nivel n-a oferit decît o singură piesă. 3) Coarne de cerb prelucrate, unele folosite ca unelte (scormonitoare, racloare, la jupuitul pieilor etc.). În nivelul I s-au găsit 14 piese, cele mai multe dintre ele fragmentare. Dintre acestea menționăm : patru piese cu vîrful destul de ascuțit obținut prin șlefuire ; două fragmente de corn sparte longitudinal și șlefuite pe o latură ; un fragment al cărui vîrf prezintă pe o porțiune urmele unei crestături; un fragment de corn golit în interior de substanță osoasă, avînd pe o porțiune mai multe crestături dispuse oarecum paralel ; un fragment de corn cu gaură de înmănușare avînd la extremitatea groasă crestături ; cinci fragmente (unele destul de masive), din zona nodului de încrengătură a arborelui cornului din care două cu un capăt obținut prin spargere oblică, unul tăiat parțial la un capăt și apoi frînt și alte două avînd două ramuri rupte de la bază (prin tăiere și frîngere), iar a treia despicată oblic prin spargere (lg. 19 cm ; lț. max 11,3 cm ; gr. 7,8 cm) (fig. 14/5).

Din nivelul II provin opt obiecte din corn prelucrate pe care le grupăm astfel : piesă cu o gaură care perforează vertical zona cea mai largă a cornului (mai lată la partea superioară și mai îngustă la cea inferioară) avînd părțile laterale tăiate oblic (lg. 11 cm ; lț. max. 6,7 cm) ; unealtă destul de masivă — cuprinzînd o parte mai lată a cornului retezat, folosită probabil la lovit, și o alta mai îngustă, tăiată oblic la un capăt spre a se putea prinde bine în mînă — utilizată, se pare, la lovitul spicelor pe o nicovală în vederea obținerii semințelor (fig. 13/1) (lg. 24,3 cm ; lț. max. 6,5 cm ; lț. min. 4 cm) ; trei piese cu vîrful ascuțit prin șlefuire, conținînd spre baza cornului urmele unor crestături făcute cu un instrument litic (dintre acestea una are vîrful șlefuit pe două fețe și prezintă urme de arsură) ; două piese cu vîrful destul de ascuțit obținut prin șlefuirea unei fețe din care una cu un început de găurire ; ultima piesă este asemănătoare plantatorului avînd un vîrf realizat prin tăiere și șlefuire, dar spart parțial din vechime, iar spre bază un pinten spre a fi mai bine prins în mînă.

4) „Brăzdare” primitive. Partea lor activă, obţinută prin tăiere, spargere şi şlefuire era relativ scurtă şi constituia „talpa” uneltei, în schimb partea lungă sau „piciorul” piesei era prevăzută cu una, două sau trei găuri cu scopul de a se înmănuşa. Pentru a se obţine piciorul mai lung era necesar ca decuparea să se facă mult deasupra nodului de încrengătură a arborelui cornului de cerb. Această unealtă se utiliza, se pare, fie prin împingere, fie prin tractare, partea activă căpătînd datorită folosirii un lustru caracteristic. În nivelul I s-au descoperit trei „brăzdare” : unul cu o gaură centrală largă şi cu alte două găuri mai mici care spre deosebire de cea mare nu străpungeau în întregime grosimea „piciorului” piesei şi cu „talpa” obţinută prin tăiere oblică, spargere şi şlefuire (lg. 23 cm; lţ. max. 7,3 cm) ; altul numai cu gaură largă, piesa fiind neterminată întrucît „talpa” nu prezenta decît pe o mică porţiune în vîrf o desprindere oblică ; al treilea era întreg şi avea o singură gaură de înmănuşare (lg. 20 cm ; lţ. max. 7,8 cm) (fig. 14/1, 8).

În nivelul II s-a găsit doar un „brăzdar” din corn masiv cu o singură gaură de înmănuşare în zona de încrengătură, avînd „piciorul” şi „talpa” aproape de aceleaşi dimensiuni, partea activă fiind obţinută printr-o desprindere oblică (lg. 32 cm; lţ. max. 9,8 cm) (fig. 15).

5) Obiecte de os prelucrate. Prin forma şi funcţionalitatea lor ele se pot grupa astfel :

a) Unelte (asemenea spatulelor) folosite probabil la jupuitul şi răzuitul pieilor (fig. 4/2, 3). În nivelul I s-au descoperit trei asemenea piese, iar în nivelul II numai două. Ele erau realizate prin spargerea longitudinală a osului destul de masiv şi apoi prin şlefuirea părţii interioare din porţiunea distală, care, prin aceasta a permis crearea unui vîrf, de obicei plat şi subţire, cu extremitatea mai mult sau mai puţin convexă ce a căpătat prin folosire un lustru destul de pronunţat (cea mai mare piesă avea dimensiunile de : lg. 13,1 cm ; lţ. max. 3,3 cm şi gr. la vîrf 0,5 cm).

b) Străpungătoare sau împungătoare utilizate probabil la găuritul pieilor (fig. 13/4, 7). În nivelul I s-a găsit numai un fragment nefinisat lucrat pe os despicat longitudinal, iar în nivelul II trei asemenea obiecte din care unul fragmentar şi două întregi cu vîrfurile obţinute prin şlefuire, avînd dimensiunile de : lg. 9,4 cm lţ. 1 cm şi respectiv lg. 5 cm ; lţ. 0,9 cm.

c) „Pumnal” descoperit în nivelul I (fig. 14/10), în stare fragmentară (cu extremitatea bazală spartă din vechime), realizat prin şlefuirea osului despicat longitudinal (lg. 9,4 cm; lţ. 1,7 cm; gr. 1 cm).

d) Vîrf de săgeată (mai puţin probabil vîrf de suliţă prin dimensiunile sale) găsit în nivelul I, prezintă vîrful ascuţit prin şlefuire şi baza subţiată printr-o desprindere oblică pe faţa interioară (lg. 6,6 cm ; lţ. 0,8 cm ; gr. la bază 0,3 cm) (fig. 14/7a—7b).

6) Colţi de mistreţ folosiţi la tăiat sau răzuit. În nivelul I s-au descoperit două piese. Este vorba de un fragment reprezentînd numai partea distală, şi de un altul aproape întreg (lg. 9,3 cm; lţ. max. 2,1 cm) prelucrat prin spargerea longitudinală a colţului iniţial. Prin această spargere s-a creat o muchie tăioasă, avînd spre vîrf o tăietură destul de adîncă făcută cu un instrument litic ; (fig. 14/6, 9). În nivelul II s-a găsit doar un singur fragment de colţ.

Din cele prezentate mai sus reiese limpede că în ambele locuiri de tip Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului, industria de corn și os era destul de bine reprezentată, ea constînd dintr-o diversitate de forme de unelte și mai puțin din arme (ca pumnale, vîrfuri de săgeată, suliță).

Dacă prelucrarea cornului și osului a jucat în general un rol important în cultura Schela Cladovei, în schimb obiectele cu decor incizat atît pe os cît și pe corn sînt foarte sărace.

Se poate afirma că așa-zisele obiecte de artă mobilieră din această cultură constau de fapt din linii fin incizate în rețea pe partea activă a unei „săpăligi" (fig. 12/4) sau din crestături (sub aspectul unor liniuțe mai adînci ori mai puțin adînci) dispuse oarecum paralel în șir, pe cîteva „săpăligi" și coarne prelucrate. În afara acestora demn de amintit este și obiectul găsit în nivelul I care constă dintr-o placă cu baza spartă din vechime provenind de la un corn de cerb destul de masiv ce avea pe fața exterioară, parțial șlefuită, cîteva crestături (linii adîncite) dispuse oarecum paralel una sub alta (placă de formă cvasirectangulară cu lg. 10,3 cm și lț. 3,2 cm) (fig. 14/11).

RESTURILE FAUNISTICE

Constînd din peste 2600 de piese aceste resturi descoperite în cele două niveluri mezolitice au fost studiate de paleontologul Sergiu Haimovici[12]. Ele sînt reprezentate de:

a) Molusca (20,11%): cochilii de gasteropode atribuite genului Helix (5,24%) și valve de lamelibranhiate Unio (14,87%).

b) *Pisces* (3,76%): oase de teleosteni (somn, *Silurus glanis* — cel puțin 8 indivizi de talie mare și foarte mare — și crap, *Cyprinus carpio* — individ de talie mare).

c) *Reptilia* (0,32%), fragment de carapace de broască țestoasă (*Emys*?).

d) *Aves* (0,14%) — oase indeterminabile.

e) *Mammalia* (75,67%). Ca specii se disting:

1. *Canis familiaris* (2,24%): resturile osoase de cîine provin de la minimum 7 indivizi. Este vorba după Sergiu Haimovici de un cîine de talie mică[13].

2. *Cervus elaphus*. Este specia cea mai frecventă (65,50%); resturile sale osoase aparțin la minimum 37 indivizi. Dintre aceste resturi circa 145 sînt fragmente de coarne, la care ar trebui să mai adăugăm încă 116 coarne întregi și fragmentare care au fost prelucrate ca unelte.

3. *Capreolus capreolus* (11,90%); resturile osoase de căprioară provin de la minimum 18 indivizi.

4. *Bos primigenius* (15,40%): resturile osoase de bour aparțin la minimum 15 indivizi de talie foarte mare.

5. *Sus scrofa* (2,42%): resturile osoase provin de la minimum 5 indivizi de talie relativ mare.

6. *Equus (Asinus) hydruntinus* (0,30%): resturile osoase de asin sălbatec european aparțin la minimum 2 indivizi.

7. *Equus* sp. (0,24%): resturile osoase de cal provin de la 2 indivizi.

8. *Castor fiber* (0,24%): resturile osoase de castor aparțin la cel puțin 2 indivizi.

9. *Lepus europeus* (0,53%): resturile osoase de iepure provin probabil de la 3 indivizi

10. *Vulpes vulpes* (0,47%): resturile osoase de vulpe aparțin la 2 indivizi.

11. *Canis lupus* (0,30%): resturile osoase provin de la minimum 2 indivizi.

12. *Ursus arctos* (0,12%): resturile osoase de urs brun aparțin de la același individ.

13. *Mustelidae* (0,24%): resturi osoase atribuite unor mici mustelide, foarte probabil jder.

Din cele expuse mai sus se poate afirma că vînatul de predilecție al comunităților mezolitice de la Ostrovul Corbului l-a constituit cerbul și căprioara. Prezența lor aici presupune după Sergiu Haimovici existența

[12] S. Haimovici, *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 123—138.

[13] *Ibidem*, p. 126.

in jurul stațiunii a unor păduri de foioase. De asemenea, ceea ce reține atenția este prezența cîinelui, singura specie domestică cunoscută de purtătorii culturii Schela Cladovei și folosită atît la vînătoare, pază și poate chiar ca hrană [14]. Este de remarcat că 11 specii din cele 13 descoperite la Ostrovul Corbului (excepție făcînd cîinele și asinul sălbatic) se întîlnesc și în cele două locuiri epipaleolitice de tip tardigravetian de aspect mediteranean (cunoscută pînă nu demult sub denumirea de romanello-aziliană) din adăpostul Cuina Turcului-Dubova situat în Cazanele Mari ale Dunării [15].

RESTURILE UMANE

În așezarea de la Botul Cliuciului a fost găsit un singur schelet uman (mormîntul nr. 32 în numerotarea generală a mormintelor atît neolitice cît și eneolitice descoperite pe întreaga suprafață săpată) atribuit nivelului I de locuire de tip Schela Cladovei. Acest schelet, dezvelit în secțiunea XIIa/3a—3b—4a—4b) la adîncimile de 4,12 m (craniul) și 4,23 m (picioarele) se afla în poziție întinsă cu fața în sus și cu brațele pe lîngă bazin (fig. 7).

Avea o lungime de circa 1,73 m, era orientat pe direcția est-nord-est și vest-sud-vest și zăcea pe o depunere argiloasă de culoare gălbuie. Craniul, puțin ridicat între umeri ca și vertebrele cervicale se aflau pe o depunere subțire de sol negricios. Mortul n-a avut un inventar anume [16].

Expertiza antropologică a scheletului o datorăm prof. Olga Necrasov și D. Botezatu [17] care au ajuns la concluzia că scheletul a aparținut unui bărbat în vîrstă de circa 50 de ani, avînd o statură (calculată după lungimea tibiei) de cel puțin 172 cm și că prezintă, alături de caracterele moderne tipice omului actual (care constituie fondul principal), și cîteva caractere arhaice. Astfel, privit în ansamblul său, este vorba de un europoid ce oferă un amestec de caractere paleomediteranoide și de caractere care se găsesc în etapele cele mai vechi ale evoluției umane [18].

Este foarte important de relevat faptul că în așezarea de la Botul Cliuciului s-au mai găsit și alte schelete aparținînd nivelului de locuire neolitic timpuriu de tip Starčevo-Criș. S-a arătat mai înainte că stratigrafic această locuire neolitică suprapune direct locuirea Schela Cladovei.

[14] *Ibidem*, p. 134—136.

[15] Alexandra Bolomey, SCIV, 21, 1970, 1, p. 37—39; idem, Dacia N.S., 17, 1973, p. 41—52. Aici, autoarea discută pe larg fauna epipaleolitică tîrzie din așezările de la Porțile de Fier, ajungînd la concluzia, pe baza studiului paleontologic privind stațiunea Ogradena-Icoana, că s-ar putea vorbi de o proteguire a vînatului din zonă printr-o omorîre selectivă fiind vînate îndeosebi animalele bătrîne și puii, precum și de un început de domesticire a cîinelui și probabil a porcului.

[16] S-au găsit totuși, sub craniu și vertebrele cervicale, cîteva valve de scoici și două mici cuarțite. Din jurul scheletului și chiar de pe oasele lui s-au cules: cîteva coaste și o vertebră, toate fragmentare, aparținînd unor mamifere, un fragment de vertebră de la un pește mic din familia ciprinidelor, două oase provenind de la capul unui exemplar foarte mare de somn, patru piese mici de cuarțit (așchii, spărturi), un burin diedru pe așchie corticală din silex, precum și o bucată mică de ocru roșu-cărămiziu. După părerea noastră aceste resturi osoase și litice nu pot fi socotite ca obiecte de inventar avînd un scop ritual. Prezența lor aici trebuie pusă mai degrabă în legătură cu pămîntul care acoperea groapa mortului și care conținea asemenea resturi, el provenind din depunerea nivelului I de locuire Schela Cladovei.

[17] O. Necrasov și D. Botezatu, Annuaire roumain d'antropologie, 18, 1981, p. 11—14; O. Necrasov, Antropologie, 24, 1986, 2—3, Brno, p. 189—190.

[18] O. Necrasov et D. Botezatu, *op. cit.*, p. 14.

De asemenea, s-a putut preciza că purtătorii culturii Starčevo-Criş şi-au ingropat morţii lor în gropi destul de strîmte care străpungeau depunerea de locuire de tip Schela Cladovei, ajungînd pînă în argila gălbuie de la baza nivelului I mezolitic. Poziţia scheletelor mormintelor nr. 2, 9, 24, 25, 30 era chircită, ceea ce contrastează, după cum am văzut, cu cea perfect întinsă a scheletului din cultura Schela Cladovei. De pildă scheletul nr. 25, Starčevo-Criş descoperit în jumătatea estică a pătratului SIb/1 se găsea într-o groapă care pare să fi fost tăiată mai de sus de o alta aparţinînd culturii Sălcuţa. Groapa mormîntului avea o formă ovală, cu diametrul de 0,47 m, limita ei inferioară aflată la 4,10 m adîncime atingea argila gălbuie, iar cea superioară (de la care a fost sesizată) indica 3,65 m Scheletul, în poziţie chircită, păstra numai membrele inferioare, centura pelviană şi cea de a treia vertebră lombară, în conexiune anatomică. Din peretele de est al gropii mormîntului (la nivelul oaselor umane), precum şi de pe oase s-au cules cîteva fragmente ceramice Starčevo-Criş, iar în groapă s-au găsit cîteva pietre (fig. 16/A—B).

Am dat acest exemplu pentru a nu se face nici o confuzie privind riturile de înmormîntare deosebite, a două populaţii diferite, unele zise de tip Schela Cladovei şi altele de tip Starčevo-Criş, care au locuit la intervale diferite de timp pe acelaşi teritoriu al aşezării de la Botul Cliuciului. Pe baza acestor observaţii nu putem fi de acord cu punctul de vedere al lui Florea Mogoşanu potrivit căruia, „raporturile dintre ultimii purtători ai culturii Schela Cladovei şi primii neolitici sosiţi în zona Porţilor de Fier nu a fost de înrudire, de convieţuire, ci unul violent care pune capăt... culturii mezolitice de tip Schela Cladovei" [19].

După noi, ultimii locuitori Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului au părăsit aşezarea pe la jumătatea mileniului VIII BP (VI BC), iar primele comunităţi Starčevo-Criş, venite din sudul Dunării, au poposit aici ceva mai tîrziu, poate în ultimele 3—4 secole ale aceluiaşi mileniu [20].

ÎNCADRARE CLIMATICĂ

Analiza sporopolinică a sedimentelor de la Ostrovul Corbului a fost efectuată de palinologul Ştefana Roman [21] care a ajuns, pentru depunerile cuprinse între 4,30 şi 3,40 m adîncime, la următoarele concluzii. Eşantio-

[19] Fl. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 348—349. Cele trei schelete umane în poziţie chircită (vezi mormîntul nr. 2 de la fig. 5) a căror moarte s-a petrecut, după autor, în chip violent (în urma unui conflict războinic) nu aparţin, aşa cum s-a arătat, culturii Schela Cladovei, ci celei neolitice Starčevo-Criş.

[20] Pînă în prezent nu dispunem de nici o dată de C14 pentru nivelul de locuire Starčevo-Criş de la Ostrovul Corbului. În schimb se cunosc două vîrste ale unor locuiri Starčevo-Criş situate în zonă, tot pe malul Dunării, dar mai în amonte de Ostrovul Corbului. Prima, se referă la cea din nivelul III din aşezarea Ogradena — punctul Icoana (Bln — 1056: 5495 ± 80 BC) (7445 ± 80 BP), iar a doua la cea din nivelul II din staţiunea Pescari-Alibeg (Bln — 1193: : 5245 ± 100 BC) (7195 ± 100 BP); cf. Vasile Boroneanţ, in *Veröffentlichungen des Museums für Ur — und Frühgeschichte*, 14—15, Potsdam, 1980, p. 292.

[21] Aducem mulţumirile noastre şi pe această cale cercetătoarei Ştefana Roman. Menţionăm că pentru o altă aşezare din zona Porţilor de Fier, ne referim la cea de la Ogradena-Icoana, s-au efectuat analize polinice pe baza coprolitelor găsite acolo (cf. M. Cârciumaru, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 54—56, 58—60; idem, Terra Nostra, 3, Bucureşti, 1973, p. 68—71. Autorul ajunge la concluzia că „sedimentul de la Icoana conţine acele specii de graminee de tip Cerealia care se caracterizează printr-o formă primitivă a lor şi numai sporadic graminee de tip Cerealia propriu-zise" (p. 69).

nul cuprins între 4,30—4,20 m reprezentînd un sediment steril din punct de vedere arheologic, situat sub nivelul I de locuire mezolitică, scoate în evidență un spectru sporopolinic sărac, dar in care predomină vegetația de pădure: *Pinus*, *Abies*, *Picea*, *Tilia*, *Ulmus*, *Betula*, *Salix*. Sedimentul aflat între 4,20 şi 4,10 m adîncime, aparținînd părții inferioare a nivelului I Schela Cladovei debutează cu un aspect al florei asemănătoare celui din stratul subjacent. Încep să se afirme elemente de mediu umed, iar în partea superioară a nivelului I (între 4,10 şi 4,00 m), slab concludent palinologic, se menține aceeaşi situație de predominanță a pădurii cu elemente mezofite ca *Alnus*, *Fraxinus*. În schimb, în partea inferioară a nivelului II Schela Cladovei cuprins între 4,00 şi 3,90 m, se observă o deosebire calitativă în floră intervenind elemente xerofite dar în acelaşi timp şi unele termofile (*Ulmus*, *Tilia*, *Carpinus*). Plantele ierbacee participă la spectrul sporopolinic in cantitate mai mare (*Polygonum*, *Gramineae*, *Compositae*). Între 3,90 şi 3,80 m adîncime urmează o lacună în sedimentul polinic sau o răcire şi în acelaşi timp o revenire a umidității (*Pinus*, *Abies*) după care în partea superioară a nivelului (între 3,80—3,70 m) apar elemente de mlaştină (*Sphagnum* şi *Matteucia*). Se poate spune, deci, că în perioada de evoluție a culturii Schela Cladovei ne găsim în fața unui climat temperat cu unele elemente floristice submediteraneene. Cel de-al doilea nivel de locuire mezolitică este suprapus direct, aşa cum s-a arătat, de nivelul neolitic Starčevo-Criş cuprins între adîncimile 3,70—3,40 m. Studiul palinologic a arătat că începînd de la baza acestei depuneri (deci de la 3,70 m adîncime), apare în ceea ce priveşte clima o schimbare bruscă. Rămîn în floră numai elemente de locuri uscate şi probabil sărăturoase, pădurea aproape că lipseşte.

CRONOLOGIE ABSOLUTĂ

Cele patru probe prelevate in campaniile de cercetări 1977—1979, analizate în trei laboratoare diferite de radiocarbon [22] ne-au oferit cinci date de C14 pentru cele două locuiri de tip Schela Cladovei de la Ostrovul Corbului (patru se referă la nivelul I şi numai una la nivelul II):

— SMU-587: 8093 ± 237 ani BP (Proba nr. 1/1977: SI/1 a — 4,50—4,53 m: cărbune lemn, oase arse din vatra situată în partea inferioară a nivelului I);

— Bln — 2135: 7710±80 ani BP; Pentru ambele vîrste proba nr. 3/1978.

— Bln — 2135 A: 7695 ± 80 ani BP

S XII/5c—4c—4,20—4,38 m, cărbune lemn şi oase arse din vatra situată în partea inferioară a nivelului I);

— GrN — 12675: 7640 ± 80 ani BP (Proba nr. 4/1979: SXIIa/1a—1b—4,23 m, cărbuni lemn din nivelul I).

Pentru nivelul II nu dispunem decît de o singură vîrstă:

— SMU — 588: 7827 ± 237 ani BP (Proba nr. 2/1977: SI/1a

[22] SMU = Southern Methodist University, Dallas, Texas (SUA); Bln = Berlin — Akademie der Wissenschaften der DDR — Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie-Bereich Ur-und Frühgeschichte; GrN = Groningen (Olanda).

— 4,02—4,12 m, cărbune lemn şi oase arse din vatra situată în partea mijlocie a niv. II).

Comparînd aceste date, putem spune că vîrsta oferită de buletinul SMU-587 pentru nivelul I este nesigură, dacă nu incorectă în raport cu celelalte trei (Bln — 2135, Bln — 2135A, GrN — 12675) foarte apropiate ca cifre între ele, diferenţa de timp fiind cuprinsă la acestea, între minimum 15 ani şi respectiv 55 şi 70 ani.

Cît priveşte datarea celui de-al doilea nivel (SMU — 588), considerăm că cifra oferită este incorectă deoarece indică o vîrstă mai veche în raport cu cele trei date amintite aparţinînd nivelului I subjacent [23].

CONCLUZII

În stadiul actual al cercetărilor, cultura Schela Cladovei este documentată în afara staţiunii la care ne-am referit şi în alte opt aşezări toate situate pe valea Dunării, în zona Porţilor de Fier (judeţele Caraş-Severin şi Mehedinţi) [24].

Se ştie, de asemenea, că această cultură a fost identificată atît pe malul iugoslav al fluviului (Djerdap), cea mai importantă dintre ele fiind staţiunea Vlasac [25], cît şi în Muntenegru (adăpostul Crvena Stijena — niv. IV b1) [26].

Este foarte posibil ca orizontul cultural Schela Cladovei să fi cuprins o parte din vestul Peninsulei Balcanice, Dunărea în zona Porţilor de Fier, reprezentînd pînă acum limita nord-estică a ariei acestei culturi.

Pe baza celor cunoscute, putem afirma că cultura Schela Cladovei — denumire dată de V. Boroneanţ, după descoperirile sale de la Schela Cladovei-Drobeta Turnu-Severin — se caracterizează prin:

— aşezări situate pe locurile joase, nisipoase, cu suficientă umiditate şi uşor de cultivat din preajma Dunării;

— complexe de locuire (cu pietre, resturi faunistice, obiecte litice), unele de suprafaţă, altele de tipul bordeiului, în interiorul cărora au fost găsite numeroase vetre de foc;

[23] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 241—242 şi 253—256.

[24] Ne referim la locuirile de la: Alibeg-niv. I (com. Pescari, jud. Caraş-Severin), Veterani — terasă-niv. II, Ogradena-Răzvrata-niv. II, Ogradena-Icoana — niv. II (sat desfiinţat care a aparţinut de comuna Ieşelniţa), Ostrovu Banului (de la Gura Văii), — niv. III Schela Cladovei (Drobeta-Turnu Severin), — niv. II şi Ostrovul Mare — aşezările din punctele: km fluvial 873 şi 875, niv. I—II (com. Gogoşu) (cf. V. Boroneanţ, PZ, 45, 1970, 1, p. 4—25; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 5—39; idem, Terra Nostra, 3, 1973, p. 115—123; V. Boroneanţ, C. Crăciunescu, I. Stîngă, Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 17—19; V. Boroneanţ, Materiale, 14, Tulcea, 1980, 636—640; idem, Materiale, 15, Braşov, 1981, p. 17—18.

[25] Avem în vedere staţiunile: Lepenski Vir, Vlasac, Padina şi Hajducka Vodenica (cf. D. Srejović, *Lepenski Vir*, Belgrad, 1969; D. Srejović, Z. Letica, *Vlasac, (Mesolithic settlement in the Iron Gates)*, I—II, Belgrad, 1978, p. 158—162; Zg. Letica, Archiug 10, 1969, p. 10—11; B. Jovanović, Archiug, 10, 1969, p. 23—38; idem, *Actes du VIII° Congrès, UISPP — Belgrad, 1971*, 1, Belgrad, 1971, p. 290—293; idem, Starinar, 18 (1967), 1968, p. 181—192; B. Prinz, *Mesolithic adaptations on the Lower Danube. Vlasac and the Iron Gate Gorge*, în BAR International Series 330, Oxford, 1987, 259 p.

[26] A. Benac, Glasnik Sarajevo, 12, 1957, p. 48—50; idem, Glasnik Sarajevo, 13, 1958, p. 24—26, 39—42.

— vetre, cele mai multe amenajate, de forme diverse : rectangulară, circulară, oval-prelungă (elipsoidală) etc., multe dintre ele avînd marginile (bordurile) înalte formate din pietre mai mari (dale) sau mai mici, de rîu, așezate de obicei pe cant;

— industrie litică destul de bogată, realizată în cea mai mare parte din cuarțit — silexul și alte roci ca gresia silicioasă etc. fiind foarte slab reprezentate — cuprinde însă o gamă destul de restrînsă de tipuri de unelte datorită calității inferioare a acestei roci metamorfice;

— industria din corn de cerb, specifică acestei culturi și bine reprezentată prin numărul relativ ridicat de unelte („săpăligi", „brăzdare" primitive etc.) este completată de un număr mai mic de unelte și arme din os, precum și de unelte din colț de mistreț;

— așa-zisa artă mobilieră (ne referim la acele obiecte de corn și os avînd ca decor, dacă îl putem numi astfel, linii incizate dispuse în șir ori în rețea sau crestături mai adînci așezate unele sub altele) este cu totul săracă și nesemnificativă;

— pietre mai mari sau mai mici, de obicei sferoidale cu cîte o albiere pe una sau pe ambele fețe largi;

— folosirea ocrului;

— ritul funerar : inhumația în poziție întinsă pe spate, fără inventar;

— morții erau îngropați în cuprinsul așezării.

Economia purtătorilor culturii Schela Cladovei era bazată îndeosebi pe vînătoare (cerbi, căprioară, bour, mistreț etc.), pescuit și culegerea de melci și scoici. La Ostrovul Corbului putem vorbi chiar de un început de domesticire a animalelor : cîinele. Așa cum am arătat, prezența în toate așezările amintite al unui număr important de unelte din corn de cerb pare a oferi indicii în favoarea răscolirii solurilor nisipoase din preajma Dunării în căutarea rădăcinilor și tuberculilor comestibili. Nu pare imposibil să avem de-a face chiar cu un început de cultivare a unor plante [27]. În acest sens ne întrebăm dacă nu a existat în zona Porților de Fier un centru despre care s-ar putea vorbi de un început de „domesticire" a unor plante din flora spontană din regiune. Este o întrebare al cărui răspuns ne scapă în stadiul actual al cercetărilor. Din aceste considerente nu putem totuși atribui cu certitudine cultura Schela Cladovei unui mezolitic pe cale de neolitizare, deși unele indicii ar pleda pentru aceasta și, cu atît mai mult unui veritabil neolitic aceramic.

În ceea ce privește clima din acea vreme, analizele sporopolinice, la care ne-am referit mai sus, indică un climat temperat cu unele elemente floristice submediteraneene. Se pare că această cultură s-a dezvoltat în a doua jumătate a Borealului, neatingînd totuși sfîrșitul acestei faze climatice. Pe baza datelor de radiocarbon de care dispunem în prezent — avem în vedere vîrstele cunoscute din așezările Ostrovul Corbului, Ostrovul Banului și Ogradena — putem spune că cultura Schela Cladovei a evoluat pe o perioadă de circa 400 de ani, poate chiar pe o jumătate de mileniu, perioadă ce ar fi cuprinsă între 8040 ± 160 BP (Bln-1080) și 7640 ±

[27] Nu este exclus ca unele pietre destul de masive sau lespezi cu o față plată, netedă sau chiar șlefuită ca și frecătoarele de piatră de dimensiuni mai mici să fi folosit la rîșnitul semințelor.

80 BP(GrN-12675). Altfel zis, ea se poate încadra între sfîrșitul mileniului IXBP și pînă spre jumătatea mileniului VIII BP [28].

În stadiul documentării actuale este dificil să ne pronunțăm în privința originii acestei culturi. S-au emis pînă acum două ipoteze. Prima, aparține lui V. Boroneanț după care cultura Schela Cladovei și-ar avea obîrșia în culturile mai vechi locale din zona Porților de Fier [29]. Acest punct de vedere care lasă să se înțeleagă existența aici a unei evoluții în lanț începînd cu gravetianul final și încheind cu neoliticul timpuriu a fost combătută de Florea Mogoșanu [30]. După părerea noastră nu se poate vorbi, în zona la care ne referim, de o trecere treptată de la epipaleoliticul de tip tardigravettian de aspect mediteranean (cunoscut pînă nu de mult și sub denumirea de romanello-azilian) la cultura Schela Cladovei. Tardigravettianul de aici dispăruse deja în momentul sosirii purtătorilor culturii Schela Cladovei în zona Porților de Fier. S-a arătat, dealtfel, că uneltele din ambele locuiri epipaleolitice din adăpostul Cuina Turcului-Dubova, locuiri ce au evoluat între 12600 ± 120 BP (Bln-803) sau 11960 ± 60 BP (GrN-12665) (strat I) și 10125 ± 200 BP (Bln-802) (strat II) sînt exclusiv microlitice și lucrate în alte tehnici și din alte roci (silex — 96,80%, obsidiană —3% și cuarțit —0,20%) decît cele descoperite în cultura Schela Cladovei. În această ultimă cultură nu s-au întîlnit nici obiecte de artă mobilieră realizate pe os și corn ca în locuirile epipaleolitice de la Cuina Turcului, Ogradena — Icoana — niv. I sau Veterani — terasă — niv I [31].

Cea de-a doua ipoteză a fost formulată de Florea Mogoșanu după care industria cuarțitică din cultura Schela Cladovei ar trebui pusă pe seama unei supraviețuiri a culturilor străvechi cuarțitice locale cum ar fi cele din așezările bănățene de la Tincova și Românești-Dumbrăvița [32]. Sperăm ca viitoarele cercetări întreprinse atît în sud-vestul României cît și în Iugoslavia (îndeosebi în nord-nord-estul ei) ca și o periodizare mai exactă, bazată pe date de radiocarbon a culturilor care s-au succedat aici, începînd cu cele din paleoliticul superior final, să aducă lumini noi în privința originii culturii Schela Cladovei.

Într-un studiu mai recent V. Boroneanț, atribuie descoperirile de pe ambele maluri ale Dunării din zona Porțile de Fier, la care ne-am referit mai sus, unui complex cultural pe care l-a denumit Schela Cladovei-Lepenski Vir [33]. În ceea ce ne privește nu putem fi de acord cu această „noțiune hibridă" întrucît cele mai numeroase și importante resturi culturale de la Lepenski Vir, care i-au adus de altfel celebritatea, nu se întîlnesc

[28] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 239—241, 262—264.

[29] V. Boroneanț, PZ, 45, 1970, 1, p. 22—25; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 19—20.

[30] Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 345—349. Credem că punctul de vedere al lui V. Boroneanț se bazează pe o interpretare greșită a unor profile stratigrafice din unele așezări săpate de d-sa cum ar fi de pildă cea de la Ogradena-Icoana, unde, după noi, ar fi existat următoarea succesiune de locuire: nivel I-tardigravettian, o etapă foarte posibil imediat următoare ultimei locuiri epipaleolitice (strat II) de la Cuina Turcului, nivel II — cultura Schela Cladovei, nivel III — neolitic Starčevo-Criș, nivel IV — feudal.

[31] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 537 și 543.

[32] Fl. Mogoșanu, SCIV, 19, 1968, 2, p. 303—310; idem, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 347; idem, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978, p. 130—132. Autorul este de părere că „... colectivitățile umane care s-au așezat pe valea Dunării, în zona Porților de Fier, începînd cu mileniul VII-lea dînd naștere culturii Schela Cladovei, nu sînt altceva decît continuatorii acestei culturi străvechi în care utilajul de piatră cioplită este făurit cu predilecție din cuarțit" (p. 138).

[33] V. Boroneanț, Drobeta, 4, 1980, p. 27—42.

în niciuna din așezările de tip Schela Cladovei. Este necesar să amintim că D. Srejović descoperitorul stațiunii Lepenski Vir [34], identifică aici patru straturi de cultură și anume: stratul Proto-Lepenski Vir (la bază), stratul Lepenski Vir I (cu cinci orizonturi Ia-Ie), stratul Lepenski Vir II peste care se suprapune un altul aparținînd culturii Starčevo-Criș (Lepenski Vir III). Arheologul iugoslav atribuie locuirile de sub stratul neolitic așa-zisei culturi Lepenski Vir. Este știut că atît locuințele de dimensiuni mari de formă cvasitrapezoidală, avînd în interiorul lor vetre asemenea unor bazine rectangulare construite din blocuri de piatră, cît și sculpturile de piatră (capete umane, pietre rotunde ornamentale sau „altare" lucrate din aceeași rocă) descoperite în straturile Lepenski Vir I și II, reprezintă elementele caracteristice ale acestei enigmatice culturi denumită Lepenski Vir, unică pînă acum în întreaga Europă. Ne reține totuși atenția faptul că, în această așezare, în afara unor piese microlitice care tipologic pot fi atribuite tardigravettianului de tip Cuina Turcului s-au găsit și unele obiecte de corn cum ar fi brăzdarul cu gaură centrală și cu tăiș oblic la un capăt asemănător celor descoperite în cultura Schela Cladovei.

Cronologic, pe baza datelor de radiocarbon cunoscute și în măsura în care ele sînt exacte, așa-zisa cultură Lepenski Vir s-ar situa între a doua jumătate a mileniului VIII BP și prima jumătate a mileniului VII BP.

În două studii apărute cu cîțiva ani în urmă, referitoare atît la mezoliticul de la est de Alpi cît și la industria litică de la Lepenski Vir, J.K. Kozlowski și S.K. Kozlowski [35] ajung la concluzia că dezvoltarea ulterioară a epigravettianului balcanic (variantă locală a epigravettianului din partea centrală a Balcanilor de nord) în cursul mileniului VIII BP, a dus la formarea culturii Lepenski Vir. Ei observă în industria litică din așezarea eponimă o netă tendință de producere mai mult a uneltelor pe așchii decît a celor pe lame. Ca tipuri, pe lîngă numeroasele *esquillées*, ei disting gratoare neregulate scurte pe așchii, lame retușate, lame cu *encoche*, rare burine precum și puține piese microlitice (lame *à dos courbe*, trapeze, lamele cu retușe fine, frecvent inverse), toate cioplite din roci locale ca silexul de calitate inferioară, cuarțitul, radiolaritul și cuarțul. Autorii citați conchid că industria stratului I preneolitic de la Lepenski Vir (rezultat dintr-o evoluție locală a tardigravettianului balcanic) se atașează ansamblului de la Vlasac și aparține civilizației mezolitice Lepenski Vir.

Din păcate nu putem împărtăși punctele de vedere ale colegilor noștri polonezi din simplu motiv că industria litică studiată de ei de la Lepenski Vir este amestecată. După părerea noastră datorită poziției în pantă a stațiunii Lepenski Vir, materialul arheologic nu a putut fi, ca și cel de la Vlasac, diferențiat pe niveluri. Din acest considerent el a fost atribuit unuia sau alteia din locuiri (tardigravettiene ori culturii de tip Schela

[34] D. Srejović, *op. cit.*, 328, p.; idem, *Praistorija Yugoslavenskih Zemalja*, II, Sarajevo, 1979, p. 33—76.
[35] J. K. Kozlowski — S. K. Kozlowski, Preistoria Alpina-Museo Tridentino di Scienze Naturali, 19, Trento, 1984, p. 37—56; idem, Preistoria Alpina-Museo Tridentino di Scienze Naturali, 19, Trento, 1984, p. 259—293.

Cladovei) sau excepționalei culturi Lepenski Vir cu reprezentările sale de capete umane sculptate în piatră. De pildă, trapezele (forme tipice ca armături) nu s-au întîlnit niciodată în inventarul litic tardigravettian de aspect mediteranean de tip Cuina Turcului și nici în cultura Schela Cladovei, ele fiind caracteristice numai industriei neolitice Starčevo-Criș.

În ceea ce privește sfîrșitul culturii Schela Cladovei nu putem preciza cu certitudine momentul în care ea și-a încheiat evoluția în zona Porților de Fier. Este foarte posibil ca sfîrșitul ei să fi avut loc spre jumătatea mileniului VIII BP, dacă datele de C14 de care dispunem sînt corecte. Oricum, de o derivare a neoliticului vechi de tip Starčevo-Criș din cultura Schela Cladovei, așa cum a încercat să dovedească V. Boroneanț [36] nu poate fi vorba, știindu-se prea bine că primii purtători ai culturii neolitice cu ceramică pictată au ajuns în zona Porților de Fier ceva mai tîrziu probabil în ultimele 3—4 secole ale mileniului VIII BP (VI BC), într-un moment în care purtătorii culturii Schela Cladovei părăsiseră deja regiunea în discuție.

L'HABITATION MÉSOLITHIQUE DE TYPE SCHELA CLADOVEI D'OSTROVUL CORBULUI (DÉP. DE MEHEDINȚI)
(Étude monographique)

RÉSUMÉ

L'important établissement du point „Botul Cliuciului" (dans le village d'Ostrovul Corbului, commune de Hinova) situé sur le bord du Danube (Km fluvial 911), en aval du défilé des Portes de Fer a fait l'objet des amples investigations archéologiques entre 1970—1984. A cette occasion dans le secteur A on a mis au jour une riche habitation appartenant à la culture mésolithique de type Schela Cladovei.

On a constaté l'existence de deux niveaux archéologiques, le dernier étant superposé directement par l'habitation néolithique du type Starčevo—Criș.

On a mis au jour des complexes d'habitation (avec des pierres, restes faunistiques, objets lithiques), quelques uns de surface d' autres du type fond de cabanes, ayant dedans des restes des foyers, la plupart construits par des pierres de formes diverses : rectangulaires, circulaires, ellipsoïdales. L'industrie lithique, assez riche, réalisée spécialement en quartzite (silex, grès siliceux et d'autres roches en quantité réduite), présente une gamme assez restreinte de types d'outils à cause de la faible qualité de cette roche métamorphique).

[36] V. Boroneanț, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 19—20 idem, Drobeta, 4, 1980, p. 36. Vorbind despre ultima etapă a culturii Schela Cladovei (etapa a IV-a) identificată la Alibeg-Pescari și la Ostrovul Mare — Km 875 (ultimul nivel), autorul constată că „împreună cu unelte din corn de cerb și colți de mistreț, alături de prelucrarea cuarțului și a silexului, apar toporașe-dălțițe din piatră șlefuită de aceeași tehnică și tipologie ca și cele din neolitic de tip Starčevo și Criș. Astfel, numai această ultimă etapă cuprinde elemente specifice neoliticului dar și acestea împreună cu cele caracteristice epipaleoliticului care predomină". Acest punct de vedere, după care am avea de-a face cu o evoluție neîntreruptă a unei culturi ce începe cu gravettianul final și sfîrșește în neolitic, cu acea ultimă etapă (Alibeg) în care iau naștere elementele neolitice — a fost discutat de F. Mogoșanu (cf. SCIVA, 29, 1978, 3, p. 348—349).

L'industrie en corne de cerf spécifique pour cette civilisation et bien représentée par le nombre appréciable des outils trouvés („serfouettes", „socs" primitifs etc.) est complétée par une nombre plus restreint d'outils et armes en os, ainsi que par des outils en défenses de sanglier. L'art soi-disant mobilier (nons avons en vue les objets en corne et os, avec un dècor representé par de lignes fines incisées, disposées en fils ou réseau ou même par des entail les plus profondes) est pauvre et sans signification à part.

On a même trouvé des pierres de dimensions variables spécialement cvasi sphéroïdales avec une concavité creusée sur une face ou mêmes sur les deux faces principales, ainsi que des petits morceaux d'ocre.

Les morts étaient enterrés dans le périmètre de l'établissement en position étendue à dos sans inventaire funéraire.

L'économie de la civilisation de Schela Cladovei se basait spécialement à la chasse (cerf, chevreuil, auroch, sanglier etc) à la pêche et le ramassage des escargots et coquillages. Le seul animal domestique ici est le chien. La présence dans l'établissement d'Ostrovul Corbului et dans d'autres endroits de la même zone (par exemple à Alibeg, Veterani, Ogradena, Ostrovul Banului, Ostrovul Mare), d'un nombre important d'outils en corne de cerf semble offrir des indices pour le grattage (sarclaj) des sols sableux des alentours, sinon même d'un début de culture des plantes dans cette zone.

Du point de vue chronologique, les dates de C14 dont nous disposons, placent la civilisation de Schela Cladovei entre la fin du IXe millénaire BP et jusque vers la moitié du VIIIe millenaire BP.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ostrovul Corbului. Point „Botul Cliuciului (km. 911)". Plan des sections du secteur A „où ont été trouvés des restes appartenant à la culture de Schela Cladovei.

Fig. 2. Ostrovul Corbului. Profil du paroi sud de la section XI (A—B) (la partie inférieure); le complexe d'habitation et d'autres restes des foyers découverts en dehors de ce complexe (la partie supérieure). Plan et profil réalisés par Florea Mogoşanu.

Fig. 3. Ostrovul Corbului. Segment de profil stratigraphique du paroi ouest de la section I (centrale).

Fig. 4. Ostrovul Corbului. La section XI avec le complexe d'habitation et les divers restes de foyers appartenant à la culture de Schela Cladovei (d'après Florea Mogoşanu).

Fig. 5. Ostrovul Corbului. Complexes d'habitation et restes de foyers dans la section I (centrale) appartenent au niveau I de Schela Cladovei.

Fig. 6. Ostrovul Corbului. Complexes d'habitation et restes de foyers la section XII/b—d4 et b—d7 appartenant au niveau I de Schela Cladovei.

Fig. 7. Ostrovul Corbului. Complexes d'habitation et autres restes (voir aussi le squelette de la tombe nr. 12) de la section XIId—XIIc—XIIa appartenant au niveau I de Schela Cladovei.

Fig. 8. Ostrovul Corbului. Complexes d'habitation et restes de foyers appartenent au niveau II de Schela Cladovei.

Fig. 9. Ostrovul Corbului. Les restes d'un foyers et d'autres restes archèologiques des carreaux SXIIg/2a et SXIIg/2b appartenant au niveau I de Schela Cladovei.

Fig. 10. Ostrovul Corbului. 1a—1b, 2—4, 6—9 outils en quartzite; 5, 10, 11, 12, 15 outils en silex: 13a—13b pierre fragmentaire avec un concavité creusée dans chacune des faces principales (supérieure et inférieure): 14, 17 pierres discoïdes (n° 17 avec une large concavité creusée sur une face): 16a—16b pierre massive cvasi sphéroïdale avec une concavité centrale

creusée sur une des deux faces, la face opposée étant lissée par polissage; 3, 6, 8, 9, 11, 12, 13a—13b, 14—17, niveau I de Schela Cladovei; 1a—1b, 2, 4, 5, 7, 10 niveau II de Schela Cladovei.

Fig. 11. Ostrovul Corbului. 1, 2, 4, 5, 7 outils en corne de cerf; 3 frotteur en pierre; 6 pointe triangulaire en quartzite; 8 objet en grès avec les extrémités polies à cause de l'usage; 1, 3, 7, 8 niveau I de Schela Cladovei; 2, 4—6 niveau II de Schela Cladovei.

Fig. 12. Ostrovul Corbului, 1, 2, 5 outils en quartzite; 3, 4, outils en corne de cerf (n° 4 présente des lignes fines incisée en réseau sur la partie active d'une „serfouette"; 1, 5 niveau I de Schela Cladovei; 2—4 niveau II de Schela Cladovei.

Fig. 13. Ostrovul Corbului. 1a—1b, 2, 3, 5a—5b, 6, 8—12 outils en corne de cerf; 4, 7 perçoirs d'os; 1—5, 7, 10 niveau II de Schela Cladovei; 6, 11, 12 niveau I de Schela Cladovei.

Fig. 14. Ostrovul Corbului, 1—11 objets appartenant au niveau I de Schela Cladovei; 1a—1b, 4, 5, 8a—8b outils en corne de cerf 2, 3 outils similaires aux spatules en os; 6,9 outils en défense de sanglier; 7a—7b (face et profil) pointe de flèche en os; 10 „poignard" en os; 11 plaque fragmentaire en corne de cerf avec des lignes incisées.

Fig. 15. Ostrovul Corbului. Outil en corne de cerf („soc" primitif) appartenant au niveau II de Schela Cladovei.

Fig. 16. Ostrovul Corbului. A, vue partielle de la section I (centrale) avec des complexes d'habitation (pierres, os d'animaux, pièces en quartzite etc.) et des pierres isolées appartenant aux niveaux I et II de Schela Cladovei; on observe aussi des restes du squelette de la tombe n° 25 (seulement la IIIe vertèbre lombaire, la ceinture pelvienne et les membres inférieurs) mis au jour en SIb/1 et attribués au niveau d'habitation Starčevo-Criș; B — le squelette de la tombe n° 25 (détail).

POPULAȚIA DE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA* (II)

de ADELA PAKI

II. STRUCTURI SOCIAL-POLITICE

1. METODOLOGIE

1.1. Preclucrarea materialului epigrafic s-a realizat pe cele două categorii de cetățeni romani; *honestiores* și *humiliores*,[1] incluzînd în prima grupă nu numai pe *augustali*[2], ci și pe *liberții imperiali*, a căror poziție economică este cel puțin la fel de bună și al căror statut este deasupra jurisdicției provinciale. Pentru a facilita înțelegerea concluziilor finale, am întocmit tabele atît pentru *honestiores* (tab. 1—10), grupați pe funcții civile, religioase și militare, cît și pentru *humiliores* (tab. 11).

1.2. Stabilirea numărului exact al celor din cea de-a doua categorie, dar, mai ales, a peregrinilor, este dificilă, criteriile lingvistice fiind insuficiente. Există, de pildă, persoane care sînt siguri cetățeni și care totuși nu folosesc sistemul *tria nomina*[3]. O atare situație ne-a determinat să renunțăm la un tabel separat al peregrinilor, situația multora dintre ei fiind discutată pe parcursul concluziilor finale.

1.3. Mortalitatea, pe sexe și categorii de vîrstă, este ilustrată de tab. 12, cu mențiunea că datele nu reflectă întru totul situația reală, care va putea fi mai exact cunoscută doar după analiza amănunțită a necropolelor.

Concluzii. Prelucrarea și sistematizarea materialului epigrafic ulpiens impune următoarele constatări, referitoare la structurile socio-politice ale Sarmizegetusei:

1. Organizarea municipală este asemănătoare celei din orice alt oraș provincial roman. Instituțiilor și magistraturilor obișnuite li se adaugă aici două funcții de excepție: *sarcedotes Arae Augusti* (tab. 7) și *praefecti quinquennales pro imperatore* (tab. 2).

2. Magistraturile civile[4], care preced accederea în *ordo decurionum* (tab. 4—5) sînt exercitate de membrii unor familii marcante ca Publii Aelii, Lucii Antonii, Cominii, Caii Iulii, Marcii Procilii, Caii Valerii, Titii Varenii, cei mai mulți de obîrșie italică, deși nu lipsesc nici persoane

* Pentru partea I a studiului și prescurtările din text; A. Paki, în SCIVA, 39, 1988, 4, p. 355—368.

[1] Sărăcia informației epigrafice cu privire la persoanele din așezările rurale dimprejurul Sarmizegetusei, precum și imposibilitatea, prezentată și în prima parte a studiului, de a delimita exact *territorium*-ul, ne-a determinat să renunțăm a mai discuta aspecte legate de dihotomia: populația urbană — populația rurală.

[2] W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, p. 35.

[3] De pildă, Quartus, *mil. leg. XIII G*, în IDR, III/2, 337, sau Priscinus, *bf. cos.*, în IDR, III/3, 86 (Micia).

[4] Despre *duumviri* ulpieni, R. Ardevan, ActaMN, 21, 1984, p. 97—101.

Tabel 1

EQUITES ROMANI

Nr. crt.	Nume	Funcții	Datare	Zona de prov.
1	P. Ael. Antipater	fl. col. Apul., sac.arae Aug.	după 222	IT
2	P. Ael. Strenuus	sac. arae. Aug. augur. Ulp. Traianae et Apul., dec. Drobet., etc.	,,	,,
3	L. Ant. Priscus	dec. ? (Sarm).	înc. sec.— II	AF sau III
4	M. Ant. Valentinus	dec. munic. Apul. sac. arae Aug. coronatus Dac. III.	238—244	
5	Aur. Constantius	dec. col. Vimin.	după 237	M
6	Aur. Secundus	dec. col. Sarm		
7	Tib. Cl. Augustianus	sac. concilii provinc. III Dac.	222—235	IT?
8	Cominius Celerinus	pontif. col. trib. leg.	mij. sec.II	N/IT
9	M. Cominius Quintus	pontif., bis quinquennalis, praef. qq. pro imp, sac. arae Aug.	≃80—222	,,
10	M. Procilius Iulianus	dec. col. (Sarm)	înc. sec.II	IT
11	M. Procilius Regulus	dec. col. (Sarm).	înc. sec.II	,,
12	C. Valerius Valerianus	II vir col. Sarm ; dec. col Apul.	după 222	,,
13	T. Varenius Pudens	dec. et fl. col. Sarm., praef. qq., dec. mun. Apul., patr. mun. Poroliss.,etc.	sfîrșit sec.II	,,
14	T. Varenius Sabinianus	fl. col. Sarm. ; dec. col. Sarm. et Apul.		,,
15	M. Ulp. Gemellinus	quaest., II vir., praef. qq. dec col. Sarm.		autoh.?
16	...il(ius) Longinus	sac. arae Aug.	după 222?	
17	...Ignotus	sac. prov.	după Sep. Severus	

Tabel 2

PRAEFECTI QVINQVENNALES PRO IMPERATORE

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona de proveniență
1	Ignotus (?) C. Ael. Domitianu Gaurus	161—169	lat.	S/IT?
2	M. Cominius Quintus	≃ 180—222	,,	N/IT
3	Q. Ianuarius Rufus	138—161	,,	C/IT

Tabel 3

DECURIONES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona prov.
1	2	3	4	5
1	P. Ael. Fabianus	după 211	lat.	IT
2	Ael. Macrinius Epidianus qui et Epidius?		„	DL
3	P. Ael. Maximianus	159—161	„	autohton?
4	P. Ael. Provincialis		„	„
5	Ael. Septimius		„	
6	T. Ancharius Octavius	după 222	„	DL
7	L. Ant. Pap. Domitius Priscus	înc. sec. II	„	AF/HL
8	L. Antonius Priscus	„	„	„
9	L. Antonius Rufinus	„	„	„
10	L. Antonius L.f. Pap. Rufus	„	„	„
11	L. Antonius Rufus	„	„	„
12	P. Antonius Super	după 237	„	M
13	Q. Antonius Viator		„	W
14	C. Antonius Ursinus		„	HI
15	L. Apuleius Marcus	170—180	„	autohton?
16	T. Aurelius Candidus	după 222	„	„
17	Aurelius Ingenuus		„	„
18	M. Aurelius Iulianus	după 222	„	„
19	Aurelius Maximus	mijl. sec. II	„	
20	Aurelius Secundus		„	
21	Q. Aurelius Q. f. Pap. Tertius	142	„	
22	M.? Aurelius Valens	sec. III	„	
23	M. Aurelius Valentinus		„	
24	P. Celsenius Constans	inc. sec. II	„	DL
25	L. Clodius Pap. Etriscus		„	W sau DAN
26	L. Coelius Aelianus	după 222	„	DAN?
27	T. Corbulius Priscianus	prima jum. sec.II	„	autohton?
28	Ulpius Domitius Ulpii f. Pap. Rufinus	inc. sec. II?	„	P?
29	T. Flavius Longinus	inc. sec.II	„	
30	A. Frisenius Pap. Verus		„	autohton?
31	L. ?Grattius Paternus		lat.	W
32	Ignotus ?C. Aelius Domitianus Gaurus	161—169	„	IT
33	C. Iulius Carus	222—235	„	W
34	T. Iulius Gaianus		„	E?
35	C. Iulius Fronto	222—235	„	W
36	M. Iulius Pap. Iustus		„	W
37	C. Iulius Marcianus		„	
38	C. Iulius C.f. Pap. Valerius	222—235	„	W
39	Iulius Victorianus		„	
40	Aurelius Laecanius Paulinus	211—212	„	IT
41	Q. Manilius Pap. Verus	înc. sec. II	„	„
42	M. Pomponius Severus	211—222	„	„
43	M. Procilius Iulianus	înc. sec. II	„	„
44	M. Procilius Regulus	„	„	„
45	M. Procilius Theodorus	prima jum. sec.II	grec.	„
46	C. Romanius Summus		lat.	W
47	C. Sentius Anicetus	205	grec.	HI
48	C. Sentius C.f. Sulp. Flaccus		lat.	„
49	Turranius Antoninus		„	DL?
50	M. Turranius Fronto		„	„
51	Sex. Valerius...			W
52	Sex. Valerius Fronto		lat.	„

(continuare tab. 3)

1	2	3	4	5
53	Q. Valerius Macrinus ?	înc. sec. II	,,	,,
54	L. Valerius Rufus		,,	AF ?
55	C. Valerius C.f. Pap. Surus	222—235	,,	IT ?
56	...Valerius C.f. Pap. Valentinus	,,	,,	,,
57	C. Valerius Zeno		grec.	,,
58	T. Varenius T.f. Pap. Pudens	180—200?	lat.	IT
59	T. Varenius T.f. Pap. Sabinianus	prima. jum.sec.III	,,	,,
60	Varius Martialis		,,	DL
61	M. Ulpius Gemellinus		lat.	autohton ?
62	M. Ulpius Iustinus		,,	P
63	M. Ulpius Maius	după 222	,,	IT
64	M. Ulpius Marteialis	,,	,,	AF
65	M. Ulpius Tertius		,,	DL
66	M. Ulpius Victorinus	după 222	,,	autohton ?
67	...Firmus	107—118	,,	
68	...Herculanus		,,	
69	...il (ius) Longinus	după 222	,,	
70	...Maximus		,,	
71	...Paulus		,,	
72	...Saturninus		,,	

Tabel 4

DVVMVIRI

Nr. crt.	Numele şi funcţia	Datarea	O.C	Zona proven.
1	P. Aelius Fabianus — qq.	după 211	lat.	IT
2	P. Aelius Strenuus — II viral.	prima jum.secIII	,,	,,
3	P. Aelius Thelmes — II viral.	,,	semit.	E
4	P. Aelius Thelmes — II viral.	,,	,,	,,
5	L. Antonius L.f. Pap. Rufus — II viral.	înc sec. II	lat.	AF sau III
6	C. Clodius Secundinus — II viral.		,,	W sau DAN
7	M.Cominius M.f. Pap.Quintus — bis.qq	≃180≃222	,,	N/IT
8	C. Iulius Metrobianus — II vir. et qq.		grec.	
9	C. Iulius Valens — II vir i.d.		lat.	IT sau AF
10	C. Iulius C.f. Pap. Valerius — II viral.	222—235	,,	W
11	C. Mettius Cassianus — II vir.		lat/semit.	IT
12	M. Opellius M.f. Pap. Adiutor — II vir.	107—118	lat.	DL
13	M. Procilius Niceta — II vir.	înc. sec. II	grec.	IT
14	M. Procilius Theodorus — II vir.et.qq.	prim. jum. sec.II?	,,	,,
15	Spedius Clemens — II vir.		lat.	DL
16	Sex. Valerius Fronto — II vir.		,,	W
17	L. Valerius Rufus — II vir.		,,	AF ?
18	C. Valerius C.f. Pap. Surus — II vir.	222—235	,,	IT ?
19	...Valerius C.f. Pap. Valentinus — II vir et qq.	222—235	,,	,,
20	C. Valerius C. f. Pap. Valerianus— II vir	după 222	,,	,,
21	C. Valerius Zeno - II vir		grec.	,,
22	T. Varenius Probus — II vir. et qq.	mijl. sec. II	lat.	IT
23	T. Varenius T.f. Pap. Pudens — praef.	≃180≃200?	,,	,,
24	Vibidius Valentinus — qq.		,,	,,
25	M. Ulpius Gemellinus— IIvir. et praef.qq.		,,	autohton ?
26	M. Ulpius Restutus — II vir.		,,	P ?
27	...Rufinus (?) — II viral.		,,	

Tabel 5

AEDILES ET QUAESTORES

Nr. crt.	Numele şi funcţia	Datarea	O.C.	Zona proven.
1	L. Antonius L.f. Pap. Rufus — aedilicius	înc. sec. II	lat.	AF sau HI
2	L. Apuleius Marcus — quaestor	170—180	„	
3	L. Coelius Aelianus — aedilicius	după 222	„	DAN?
4	M. Opellius M.f. Pap. Adiutor — quaestor aedilis.	107—118	„	DL
5	M. Pomponius Severus — quaestor	211—222	„	IT
6	Sex. Valerius Fronto — aedilis		„	W
7	L. Valerius Rufus — quaestor		„	AF?
8	C. Valerius C.f. Pap. Surus — aedilis	222—235	„	IT?
9	...Valerius C.f. Pap. Valentinus — aedilicius	„	„	„
10	Vibidius Valentinus — aedilis		„	IT
11	M. Ulpius Gemellinus — quaestor		„	autohton?
12	...Herculanus — aedilicius		„	

venite din E ca: Publii Aelii Theimetes C. Mettius Cassianus (?); din W: C. Iul. Valerius, Sex, Val. Fronto sau din Dan: M. Opellius Adiutor, L. Coelius Aelianus (?), Spedius Clemens. Unii dintre ei sînt probabil veterani ai războaielor dacice, deşi nu avem nici o dovadă epigrafică certă în această privinţă. Doar şase dintre ei [5] au un *cursus honorum* complet [6] (tab. 3, nr. 52, 54 —56, 61) majoritatea fiind menţionaţi direct în ordinul decurionilor, acel senat municipal, creat odată cu înfiinţarea coloniei şi ale cărui puteri sporesc în sec. III. Sursele epigrafice ulpiense relevă o activitate bogată a ordinului decurionilor; edictarea de decrete, *decreta decurionum*, prin care se acordă locuri pentru ridicarea monumentelor şi inscripţiilor [7], pentru instalarea unor obiecte de interes municipal, cum ar fi, de pildă, o *statera publica* [8], se acordă onoruri [9], se ordonă lucrări edilitare [10] şi se dispune trimiterea unor *legati Romam*, cu prilejul unor festivităţi [11]. Tot din iniţiativa ordinului decurionilor se întreprind diverse gesturi de lealitate politică cum este acordarea de magistraturi împăratului. Persoanele care-l înlocuiesc în funcţie, *praefecti quinquennales pro imperatore* [12], sînt personaje înstărite şi de mare influenţă în ierarhia municipală. Că „tot ceea ce într-un oraş avea rang, nume şi importanţă politică s-a regăsit în ultimă instanţă în acest for sau s-a străduit din răsputeri să fie primit în acest for" [13] este o afirmaţie pe deplin dovedită la Ulpia Traiana.

[5] *Ibidem*, p. 99 (în legătură cu numărul mic al magistraţilor cunoscuţi).
[6] *Ibidem* (nesocotind calitatea de *quinquennalis*, exercitată de nouă personaje, dintre care cinci au fost şi *duumviri*, iar unul *aedilis*).
[7] IDR, III/2, passim.
[8] IDR, III/2, 14.
[9] *Ibidem*, 72, 105, 129, 219.
[10] *Ibidem*, 11.
[11] IDR, III/1, 56 (Băile Herculane): *legati ad consulatum Severiani* (a. 153).
[12] Despre această prefectură, R. Ardevan, ActaMN, 18, 1981, p. 437—442.
[13] W. Langhammer, *op. cit.*, p. 189.

Tabel 6

LIBERȚI IMPERIALI

Nr.	Numele	Funcția	OC	Datarea
1	M. Aurelius Crescens — Auggg. lib.		lat.	209—211
2	Claudius ? Timocrates — Aug. lib.		grec.	sec. III
3	Allianus — Aug.n. verna. servus		lat.	
4	Ampliatus — Aug. n.	dispensator	,,	
5	Augustalis — Impp. nn.		,,	a 2 jum. sec. II — înc. sec. III
6	Bubalus — Aug. lib.		grec.	sec. III
7	Carpion — Aug. lib.	tabularius	,,	,,
8	Carus — Caes. n. verna		lat.	211—212?
9	Constantianus — Aug. lib.	adiutor tabularii	,,	
10	Epipodius — Aug. n. verna	villicus	grec.	
11	Eutyches — Auggg. nnn.	dispensator	,,	209—211
12	Fortunatus — Aug. lib.	adiutor tabularii	lat.	sec. III
13	Gallicanus — verna (?) Aug. n. (?)		,,	
14	Herculanus — Augg. nn. verna	adiutor tabularii	,,	198—200
15	Herculanus — Aug. n.	,,	,,	211—212
16	Hygia — Impp. nn.		grec.	a 2 jum. sec. II — prima jum. sec.III
17	Ianuarius — Aug.	ex arcario	lat.	
18	Ianuarius — Augg. lib.	nummularius	,,	
19	Ignotus — Aug. lib.	adiutor tabularii		
20	Liberalis — Aug. n. verna	,,	lat.	sec. III
21	Nemesianus — Caes. n. servus	librarius	grec.	Caracalla 196—198
22	Optatus — Aug. n. verna	adiutor tabularii	lat.	
23	Philomusus — Aug. n.	,,	grec.	
24	Primitivos — Aug. lib.	tabularius prov.Dac. Apul.	lat.	222—235
25	Severus — Aug. lib.		,,	
26	Valentina — Aug. n. verna		,,	
27	Valentinus qui et Potinianus — Aug. n. verna	librarius ab instrumentis censualibus	,, ,,	

Tabel 7

SACERDOTES ARAE AVGVSTI

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona provenien.
1	P. Aelius Antipater	după 222	grec.	IT
2	P. Aelius Strenuus		lat.	,,
3	M. Antonius Valentinus	238—244	,,	
4	Tib. Claudius Augustianus	222—235	,,	IT
5	M. Cominius M.f. Pap. Quintus	180—222	,,	N/IT
6	...il(ius) (Lo)ngi(nus)	după 222	,,	
7	Ignotus	după Sept. Severus	,,	

Tabel 8

AVGVSTALES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O.C.	Zona provenien.
1	Sex.? Annius Paternius		lat.	W
2	L. Antistius Oncsimus		grec.	IT sau AF
3	Q. Attius Anthimus		,,	W?
4	Sex. Attius Secundus	ante 170	lat.	,,
5	Aurelius? Priscianus		,,	
6	Q. Aurelius Saturninus	142	,,	autohton
7	T. Aurelius Vitalis	după 222	lat.	,,
8	D. Baebatius Chrysanthus		grec.	IT
9	C. Bovius Symphorus		,,	
10	C. Caecilius Felix		lat.	AF
11	L. Cassius Marcio		grec.	E
12	Cassius Maximus		lat.	,,
13	T. Claudius Anicetus	după 235	grec.	C/IT?
14	Tib. Claudius Ianuarius		lat.	
15	M. Cornelius Primus		,,	IT?
16	M. Cornelius Stratonicus		grec.	E?
17	Ulpius Domitius Hermes	înc. sec. II	,,	P?
18	Domitius Hipponicus	,,	,,	
19	Domitius Onesimus	,,	,,	
20	Domitius Regulus	,,	lat.	
21	Flavius Fortunatus		,,	E?
22	Flavius Sotericus		grec.	E
23	M. Iulius Victor	după 222	lat.	IT sau AF
24	Lucilius Lucilianus		lat.	IT sau W
25	M. Procilius Aphrodisius	după 222	grec.	IT
26	Septimius Asclepiades	înc. sec. III	,,	E
27	C. Spedius Valerianus		lat.	DL
28	C. Spedius Victor		,,	,,
29	Suronius Adrastus		grec.	W
30	C. Titius Agathopus		,,	DL
31	C. Togernius Ingenuus	după 222	lat.	W
32	Valerius Threptus	înc. sec. II	grec.	E
33	Venetius Privatus	după 222	lat.	DL sau W
34	M. Veponius Maximinus		,,	W
35	Q. Vibius Amillus	107—138	grec.	IT
36	Ulpius A...			
37	M.(?) Ulpius Fuscinianus		lat.	autoh.?
38	... Antipater		grec.	
39	... Chrys...(?)		,,	
40	... Crescentio		lat.	
41	... Eutyches		grec.	
42	... Marcio		,,	
43	... Marcus		lat.	
44	... Valentinus		,,	
45	... Vitalianus Esurio (?)		celt./lat.?	

Tabel 9

PONTIFICES ET FLAMINES

Nr. crt.	Numele	Datarea	O C	Zona proven.
1	Ignotus ? C. Aelius Domitianus Gaurus fl.	161–169	lat.	IT
2	Q. Aurelius Q. f. Pap. Tertius — fl.	142	,,	
3	Cominius Celerinus — pontif.	mijl. sec. II	,,	N/IT
4	M. Cominius M.f. Pap. Quintus — pontif.	≃180≃222	,,	,,
5	Q. Ianuarius Q.f. Collina Rufus — fl.	138–161	,,	C/IT?
6	M. Procilius M.f. Pap. Niceta — fl.	înc. sec. II	grec.	IT
7	C. Spedius Hermias — fl.		,,	DL?
8	Sex. Valerius Sex. f. Pap. Fronto — fl.		lat.	W
9	T. Varenius T.f. Pap. Pudens — fl.	≃180?–200?	,,	IT
10	T. Varenius Sabinianus — fl.	prim. jum. sec.III	,,	,,

Tabel 10

MILITES ET VETERANI

Nr. crt	Numele	Atribuții	Alte funcții	Datarea	zona prov.
1	2	3	4	5	6
1	P. Aelius Theimes	ex>coh. I Vindelic. vet.	II viral col. Sarm	prim. jum. sec. III	E
2	P. Aelius Theimes?	vet.	II.viral col. Sarm.	,,	,,
3	P. Antonius	trib. coh. IIII Delm (?),		după 237	M
4	Aur. Gaius	bf. cos		238–244	
5	Aur. Ingenuus	miles leg. XIII G. Antoninianae		înc. sec.III	autohton?
6	M. Aur. Valens	actarius		sec. III	
7	M. Calventius Viator	exercitator equitum singularium, leg. IIII F.F.		112–117	W
8	Claudius Saecularis	bf. cos.		după 170	C/IT
9	Cominius Celerinus	trib. leg. (XIIIG?)	pontif.col.	mijl.sec.II	N/IT
10	L. Dasumius Priscus	?;vet. leg.XIIIG.			DL
11	C. Domitius Valens	?; leg. XIIIG			DL?
12	T. Flavius...	bf. cos.		după 170	
13	P. Helvius Primanus	librarius cos.		,,	
14	C. Iavolenus Modestus	>leg. XIIIG.			N/IT
15	Iulius C...	?N.P.O.; vet.			E?
16	C. Iulius Carus	frumentarius	dec. col. Sarm.	222–235	W
17	C. Iulius Macer	>		înc.sec.II	
18	Iulius Priscus	?; vet.			
19	C. Iulius Sabinus	miles leg. XIII G; librarius a rationibus			IT sau AF

(continuare tab. 10)

1	2	3	4	5	6
20	Q. Iulius Secundinus	vet. leg.XIIIG.			DAN
21	C. Iulius Valerianus	bf. cos.	dec., II vir.	222—235	W
22	C. Iulius Valerius	ex.bf. cos.,vet.leg. XIII G. Severianae	col. Sarm.	inc. sec.III	W
23	C. Laberius Iustus	? leg.XIII G.			IT
24	Aurelius Laecanius Paulinus	Ex. custode armorum. coh. I Vindelic.; vet.		211—212	IT?
25	Q. Manlius Verus	signifer; vet. leg. XV Apol.		inc. sec.II	N/IT? AF?
26	C. Petronius Iustus	cornicularius procuratoris			IT
27	Sex. Pilonius Modestus	>leg. IIIIF.F., coh. III; hastatus post....		102—118	S/IT
28	P. Aelius Septimius Audeo	ex>N.P.O; vet.		sec. III	E
29	Aelius Septimius Romanus	miles leg. XIII G; adiutor oficii corniculariorum		,,	,,
30	G. Valerius Ingenus	signifer leg.XIIIG.		209—211	
31	Q. Valerius Macrinus(?)	vet. leg. V M., missicius praefecti	dec. col.Dac. Sarm.	inc. sec.II?	W
32	L. Valerius Rufus	ex. bf. cos., vet. XIII G.	dec. col.		AF?
33	T. Varenius Pudens	praefectus cohortis	fl. col; dec. col. qq.Sarm	≃180≃200?	IT
34	M. Verpidius Silvanus	eques alae II Pann.			W(N,R?)
35	M. Ulpius Gemellinus	praef. coh. IIIFl. Commag.	qq., II vir; dec. co. Samr.		autoh?
36	M. Ulpius Marteialis	?; vet.	dec. col. Sarm.	după 222	AF?
37	Ulpius Maximianus	bf. cos.	dec. col. Dac	sec. III	
38	... Firmus	vet. leg. IIIF.F.	Ulp Trai Aug. Sarm.	107—118	
39	... Gemellus	praef. coh. I Aug. Thr.			E
40	Quartus ...	mil. leg. XIIIG.			
41	... Priscinus	bf. cos.		după 170	
42	...ilius Sallustianus	?ala Electorum			

Se constată astfel, o dublă tendinţă: pe de o parte, de a prezerva drepturile familiilor care au acaparat dintru început puterea politică [14], pe de altă parte de a sparge barierele de ,,castă" de către noii îmbogăţiţi, pe baza puterii economice dobîndite [15].

[14] Ilustrată de accederea la demnitatea de *decurior*, de-a lungul a mai multor generaţii, în familiile lui L. Ant. Rufus, C. Iul. Valerius şi Sex. Valerius... .

[15] Ilustrată de pătrunderea, începută cu domnia lui M. Aurelius — v. ex. lui L. Apuleius Marcus, *homo novus* (IDR, III/2, 11), care ,,porticus cum cubiculis... restituit" în urma atacurilor marcomanice—a unor personaje de condiţie modestă: Ael. Macrinius Epidianus qu. et Epidius? (IDR, III/2, 368), sau T. Aur. Candidus, fiu de libert ajuns augustal (IER, III/2, 389) Uneori, imposibilitatea pătrunderii în ,,casta" închisă a decurionatului este suplinită de acordarea unor titluri onorifice, *ornamenta decurionalia:* Sex. Attius Secundus (IDR, III/2, 105 etc.) şi Ulp. Domitius Hermes (IDR, III/2, 121 etc.). Totuşi, se pare că completarea locurilor în *ordo decurionum* era o problemă, cazul lui M. Ulp. Tertius (IDR, III/2, 449), ajuns decurion la 21 mai, sub limita de vîrstă admisă.

Tabel 11

HUMILIORES

Nr.	Numele	Calit.	Funcții	Datarea	OC
1	2	3	4	5	6
1	Ael. Primitiva	l.			lat.
2	Ael. Diogenes	?	(ex)coll. utriclariorum		grec.
3	Ael. Firminus	al.			lat.
4	L. Ael. Hylas	l.	XX(hered)lib.		grec.
5	Ael. Theodorus	al.			,,
6	L. Ant. Epagathus	l.		înc. sec. II	,,
7	Aur. Epictesis	l.?		sec. III	,,
8	M. Aur. Fortunatus (?)	l.	(ex)dec.III coll. fabr.	,,	lat.
9	Aur. Fortunata	,,		după 222	,,
10	Aur. Marinus Marini f.	l.?	vexillarius coll. fabr.	sec. III	,,
11	Aur. Valens	?	dec. coll. fabr.	,,	,,
12	Baebatia Gamice	colib.			grec.
13	M. Bassius Aquila	?	(ex)dec. IIII coll. fabr.		lat.
14	Cornelius Cornelianus	,,	defens. lectic		,,
15	Crassus Macrobius	,,	,, negotiat.	după 170	grec.
16	M. Domitius Primus	,,	(ex)coll. fabr.		lat.
17	P. Flaccinius Felix	l.?	dec. coll. fabr.		,,
18	Flavia Crispina Vetilla	,,			,,
19	T. Fl. Aper	,,	scriba col.		grec.
20	Fl. Bellicus	,,			lat.
21	Fl. Graecinus	,,	patronus dec. IIII coll. fab.		,,
22	Fl. Trofimus	,,			grec.
23	L. Fl. Valens?	,,	patronus coll. fabr.		lat.
24	Fl. Zora	?	dec. coll. fabr.	sec. III	semit.
25	Gaius Gaianus	,,	(ex)dec. IIII coll. fabr.		lat.
26	Q. Ianuarius Zosimus	,,	(ex) coll. fabr.		grec.
27	Iulia Maxima	l.?		după 222	lat.
28	C. Iul. Eucharis	fam. cos		208—217	grec.
29	C. Iul. Marcus	?	(ex)coll.fabr.		lat.
30	Lisinia Callityche	l.?			grec.
31	Maxima Butes	,,			,,
32	M. Procilius Primus	l.			lat.
33	Publicia Eutychia	l.?			grec.
34	P. Publicius Anthus	l.			,,
35	Publicius Cletus	,,			,,
36	Servillia Primitiva	,,			lat.
37	L. Val. Epigonus	l.?			grec.
38	L. Val. Eutr(apelus?)	,,			,,
39	L. Val. Eutychus	,,			,,
40	C. Val. Maximus	?	pegmarius?		lat.
41	Val. Niceforus	l.		după 222	grec.
42	Val. Philinus	?	(ex)coll.fabr.		,,
43	Val. Protus	l.		după 222	,,
44	T. Varenius Gallicanus?	?	dec. coll. fab.ter. magister	,,	lat.
45	Ulpia Candida	l.?			,,
46	Ulpius Eucharistus	,,			grec.
47	M. Ulp. Sa...	?	(ex)dec.XIIIcoll.fabr.		lat.?
48	Adrastus	l/s			grec.
49	Alexander	s.?	gladiator?		,,
50	Antigenes	l.?			,,

(continuare tab. 11)

1	2	3	4	5	6
51	Antoninus	,,			lat.
52	. . .Chryseros	,,			grec.
53	Conservator	l.pub.		lat.	
54	Diogenes	l.	v.k. disp.	209—211	grec.
55	Euhemer	l/s			,,
56	Eumorfos(?)	l.?			
57	Euprepes	s.			,,
58	Eutyches	l.	actor P. Aelii Antipatri	inc. sec. III	,,
59	Eutyches	,,			
60	Felix	,,			lat.
61	Hermadio	,,			grec.
62	Hilarus	l./s			lat.
63	. . . Laurentianus	?	(ex)coll. fabr.		,,
64	Logismus	l/s		142	grec.
65	. . . Long . . .	?	salariarius		lat.
66	Marcus	l/s			,,
67	Merops	l.?			grec.
68	Noumenios	,,			,,
69	. . . Philotimus	,,			,,
70	Proshodus	l/s		142	,,
71	Protas	l.	vik. disp.		,,
72	Severus	l.?			lat.
73	Synethus	l.	adiutor tabularii		grec.
74	Synda	,,	scriba ,,	sec. III	asian.
75	Terentianos	l.?			grec.
76	Timotheus	l/s			,,
77	Titianus	,,			lat.

Tabel 12

MEDIA DE VIAȚĂ

Sexul/vîrsta	Minimum	Maximum	Media %
Bărbați	19	89	51.7
Femei	18	71	40.3
Copii	sub 1	15	7.9

3. Nelegate direct de activitatea municipală a orașului propriu-zis, ci de calitatea sa de capitală a provinciei, sînt și funcțiile civile din aparatul administrativ al procuratorului financiar, *tabularii et adiutores tabularii*, *arcarii*, *dispensatores*, *librarii*, *nummularii*, *villici*, oficii conduse de liberți imperiali a căror prosperitate economică este adesea atestată [16] (tab. 11).

[16] Vezi, de pildă, acțiunea lui Nemesianus, care a ridicat un templu pe cheltuiala sa. Se remarcă, însă, din studiul tabelului, că toți liberții imperiali databili se incadrează în sec. III, ceea ce ar putea conduce la concluzia creșterii rolului lor în administrarea provinciilor in această epocă.

4. Sacerdoţiile sînt reprezentate la Sarmizegetusa atît de simpli *pontifices et flamines*, aleşi dintre persoanele onorabile, deţinătoare de demnităţi civile majore[17] (tab. 9), cît şi, mai ales, de două instituţii, diferite ca structură şi statut social, dar similare prin scopul pentru care au fost create: reprezentarea şi a slujirea cultului imperial, menite să întreţină credinţa faţă de Roma şi împărat. Prima instituţie, *Concilium trium Daciarum*[18], condusă de un *sacerdos arae Augusti* sau *coronatus trium Daciarum* era alcătuită din reprezentanţii tuturor aşezărilor provinciilor. Atribuţiile sale, limitate de cele ale guvernatorului, se mărgineau la discutarea unor probleme şi consemnarea hotărîrilor in incripţii[19]. Nu sînt cunoscute încă cu exactitate data înfiinţării conciliului[20] şi nici locul unde îşi avea sediul[21]. Datele epigrafice vădesc insă că membrii săi (tab. 7.) sînt fruntaşi ai vieţii publice din întreaga provincie şi deţintorii unor averi[22] care i-au adus in ordinul ecvestru (tab. 1). Cealaltă instituţie este cunoscutul colegiu al augustalilor. Situaţi din punct de vedere juridic între *decuriones* şi *plebei*[23], ei reprezintă o pătură de îmbogăţiţi[24] care, neputindu-şi totuşi depăşi condiţia juridică, îşi satisfac astfel ambiţiile sociale şi dorinţa de onoruri. Funcţia pare a fi monopolizată de cîteva mari familii: Attii, Cassii, Flavii, Spedii (tab. 8). În general, zonele de provenienţă a augustalilor sînt mai diverse decît în cazul decurionilor, dovadă a accederii unor categorii mai largi de persoane, în special *homines novi*. Colegiul avea un *album*[25] şi dispune de un edificiu, *aedes Augustalium*, situat în for, indiciu al unei poziţii însemnate la nivelul provinciei, poziţie susţinută şi de faptul că unii dintre membrii săi deţineau demnităţi în mai multe oraşe[26].

5) În cazul în care au cetăţenia romană, militarii activi (tab. 10) fac parte din populaţia oraşului[27] şi joacă un rol important în apărarea acestuia, precum şi în poliţia publică sau privată. Faptul că, din timpul lui Hadrian şi pînă la M. Aurelius, guvernatorul Daciei Superior exercita în acelaşi timp şi comanda *legiunii XIII G.* implică prezenţa dintru început a unui puternic anturaj militar, alcătuind oficiile guvernatorului şi ale procuratorului financiar[28]. Din aceste din urmă ne e cunoscut un singur subofiţer, un *cornicularius*[29], în schimb, despre primul informaţiile

[17] Dintre cele nouă personaje, doar C. Spedius Hermas este necunoscut în elita societăţii ulpienese. Pe de altă parte, aceste personaje sînt şi proprietare ale unor averi considerabile care le permit să-şi onoreze obligaţiile băneşti faţă de obşte, cf. IDR, III/2, 72: Q. Aur. Tertius, *ob. honorem flamini et HS LXXX N ad annonam dedit*.

[18] C. Daicoviciu, ActaMN, 3, 1966, p. 153—163.

[19] IDR, III/2, 79 (Severus Alexander) şi 80 (Gordian).

[20] Discuţii mai recente pe această temă: I. Piso, ActaMN, 9, 1972, p. 467 sq. şi R. Ardevan, *op. cit.*, p. 441.

[21] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 162, susţine că *Ara Augusti* se află în curtea Palatului Augustalilor. Trebuie totuşi remarcat că patru dintre cei şase *sacerdotes* au legături foarte strînse cu Apulum.

[22] R. Ardevan, ActaMN, 15, 1978, p. 169: P. Ael. Antipater este mare proprietar de terenuri, undeva în zona Tibiscum; P. Ael. Strenuus este *conductor pascui, salinarum et comm.*; M. Cominius Quintus este patron al fabrilor, deţinea o cărămidărie.

[23] W. Langhammer, *op. cit.*, p. 35.

[24] IDR, III/3, 37 (Teliucu de Jos), de pildă Fl. Sotericus, conductor *(ferrariarum)*.

[25] IDR, III/2, 65.

[26] C. Titius Agathopus, *aug. col. Sisciae et Sarm.*, *ibidem*, 165.

[27] W. Langhammer, *op. cit.*, p. 39.

[28] A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römisches Heeres*, Köln — Graz, 1967.

[29] IDR, III/2, 267, C. Petronius Iustus, care este probabil din IT, cf. un T. Petr. Iustus (CIL, IX, 6390), un ... Petr. Iustus (CIL, IX, 6022) şi un L. Petr. Iustus (CIL, XI, 6712).

sînt mai ample. Este atestat un *exercitator equitus singularium*, M. Calventius Viator [30], fost combatant (>) în *leg. IIII F.F.*, reţinut la Sarmizegetusa şi pus la dispoziţia guvernatorului C. Avidius Nigrinus (a. 112 — ?117). Sînt atestaţi numeroşi *beneficiarii cos.*, trimişi uneori în alte localităţi, cu diverse misiuni [31]; un *frumentarius*, *librarii cos.*; un *adiutor off. cornic.* şi un *actarius*. Cei mai mulţi, însă, sînt centurioni ale căror atribuţii exacte nu sînt menţionate, ei fiind, probabil, comandanţi de vexilaţii dislocate pentru pază şi supraveghere [32] sau pentru executarea unor lucrări edilitare [33].

6) Veteranii din Ulpia Traiana (tab. 10) provin din unităţi militare diferite: *legiones* (XIII G.; XV Apol.; V Mac.); *cohortes* (I Vindelic.; I Aug. Thr.; II Fl. Commag.; III ∞ Delm.) şi *numeri* (N.P.O.) şi sînt de obîrşii diverse, dar, în general, mai uşor de stabilit decît în cazul altor categorii de persoane. Aşezaţi împreună cu familiile lor în capitala Daciei, după *honesta missio*, ei erau sau deveneau cetăţeni romani, pe aceeaşi treaptă cu decuriones [34] şi puteau lua parte la viaţa politică a oraşului. La Sarmizegetusa, din cei 15 veterani cunoscuţi, doar 7 deţin demnităţi municipale (*II vir*, *dec.*). Această proporţie (sub 50%), ca şi proporţia redusă a participării veteranilor la onorarea demnităţilor municipale (doar 7% din numărul decurionilor sînt veterani) indică o importanţă redusă a elementului militar la formarea păturii aristocratice, conducătoare. Spre această concluzie converge şi informaţia extrem de redusă cu privire la primii veterani încetăţeniţi de către Traian, dintre care sînt cunoscuţi doar trei [35].

7) Categoria socială de *humiliores* este reprezentată de negustori, avocaţi, slujbaşi, meseriaşi, gladiatori etc., mulţi dintre ei de condiţie juridică ne-liberă. Tendinţa de înavuţire şi, pe baza acesteia, de pătrundere în pătura aristocratică este ilustrată fie de ocuparea acelor demnităţi şi obţinerea acestor onoruri care le sînt accesibile, fie de căsătoriile mixte [36], dovezi sigure că nu întotdeauna bunăstarea materială era direct proporţională cu starea socio-juridică. Sclavii publici şi liberţii ulpieni dispuneau de un colegiu, la al cărui *genius* se închină două personaje cu nume semnificative: Publii Publicii Anthus şi Cletus [37]. Deşi frecvenţa de *cognomina* greceşti este mai mare şi chiar proporţia zonelor de provenienţă este mai

[30] IDR, III/2, 205. Personajul este de origine celtică, după cum o dovedeşte *nomen*-ul (H, I, 708), *cognomen*-ul (H. III, 271) şi dedicaţia *Eponabus et Campestribus* (M. Macrea, AISC, 5, 1944—1948, p. 247—249.

[31] De pildă, Aur. Gaius, trimis la Ampelum să ia măsuri de organizare şi apărare în timpul lui Gordian.

[32] Permanenţa prezenţei unor detaşamente la Sarmizegetusa este dovedită de statistica densităţii inscripţiilor unităţii apulense, statistica în care Ulpia Traiana ocupă locul al doilea, iar reîmprospătarea efectivelor este ilustrată de inscripţia din IDR, III/2, 245, închinată de „*translati in legionem XIII G*" (V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1975, p. 61).

[33] Ca instalarea conductei de apă în timpul lui Gn. Papinius Aelianus (a. 131—132), IDR, III/2, 8.

[34] Vezi supra nota 27.

[35] Vezi tabel 10/25, 31, 38.

[36] IDR, III/1, 272 (Marga); IDR, III/2, 189, 390, 402, 457.

[37] *Ibidem*, 218.

în favoarea zonei de E, totuşi mulţi au emigrat, împreună cu familiile cărora le aparţineau, din W sau chiar din IT [38].

8) Dintre *peregrini*, cei mai cunoscuţi sînt comercianţii, sosiţi fie din W (Augusta Treverorum) [39], fie din E (Syria) [40]. Majoritatea sînt, însă, persoane a căror calitate nu e menţionată: Antonia din Pergamon, căreia soţul îi pune un epitaf redactat în termeni poetici (IDR III/2, 382), la fel cum îi pune şi un Aelius soţiei sale Marcellina (IDR III/2, 430). Iacchius, cu soţia Saturnina şi servul (?) Timotheus (IDR III/2, 441) fac parte din aceeaşi categorie. Nu este exclus ca peregrini să fie şi preoţii palmyreni, care au ridicat pe cheltuiala lor un templu (IDR III/2, 20). De asemenea, este posibil ca, printre cei cu nume aberante şi de condiţie juridică peregrină, să se găsească şi autohtoni, deşi nu există dovezi certe în acest sens.

Aşadar, informaţiile epigrafice oferă despre locuitorii Ulpiei Traiana o imagine dinamică, al cărei punct de plecare îl constituie un proces de omogenizare a coloniştilor veniţi din toate părţile Imperiului, diferenţierile etnice fiind puse în umbră de cele sociale [41]. Aristocraţia municipală, probabil iniţial o grupare relativ restrînsă, constituită din elita primului val de colonişti şi urmaşii acestora, suferă transformări în timp, pe măsură ce şi diferenţierile sociale ţin tot mai mult cont de puterea economică şi nu de considerente de vechime sau puritate de castă. Din sec. III, atît membrii vechilor familii de vază, cît şi *homines novi* îşi bazează averea şi, proporţional, influenţa socială, pe profiturile unor ocupaţii rentabile care îi propulsează în gruparea de *honorati*, indiferent de punctul de la care au pornit spre cucerirea unui loc în ierarhia municipală. Mixajul etnic este urmat de un mixaj social, fapt vădit de pătrunderea autohtonilor, respectiv a persoanelor de condiţie socială mai modestă, pînă în vîrful piramidei sociale. Acestor tendinţe de provincializare a structurilor socio-politice, li se opune prezervarea vechilor relaţii economice, politice şi de rudenie cu zonele iniţiale de provenienţă, chiar şi în sec. III, dovadă a integrării armonioase a coloniştilor ulpieni în viaţa general-provincial-romană. O atare integrare este vădită epigrafic, populaţia Ulpiei Traiana Sarmizegetusa fiind o populaţie latinofonă şi romanizată care a adoptat un mod de organizare şi de viaţă tipic şi profund romane.

THE POPULATION FROM ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (II)

ABSTRACT

The second part of the study concerning the population of the capital of Roman Dacia (for the first part see SCIVA, 39, 4, 1988, p. 355—368) is conceived on the same methodological idea as the first one

[38] De pildă, L. Ant. Epagathus, libert al unei familii originare din AF sau HI sau cei trei Lucii Valerii, Epigonus, Eutrapelus şi Eutyches, aparţinînd de familii venite probabil din aceeaşi zonă cf. şi I.I. Russu, *Colloques internationaux du Centre National de la recherche scientifique, L'onomastique latine*, Paris, 1977, p. 358.

[39] IDR, III/2, 472; I. Piso, Apulum, 14, 1976, p. 444.

[40] IDR, III/2, 203, 298.

[41] Pentru aceasta şi referirile următoare la structurile etnice, vezi partea întîi a studiului.

(I. Methodology ; II. Analysed information ; III. Conclusions). The first two chapters of the study allowed the author to reach the following conclusions concerning the social and political structures of the ulpian population :

1. The top of the social hierarchy is the leading class *(honestiores)* which changes in time, both ethnically and socialy. Initially, it was constituted mainly from Italics (See Tabels) later (second half of c. 200 and especially c.300) ir was penetrated by elements of Orienteal and even native origin. On the other hand, initially it seems to have been mainly hermetical later it opened itself to the the newly rich, resulted from trade and other money-making occupations. Another important social cathegory, the *humiliores*, rather varried as ethnics and social position, clearly shows a tendency in ascending to the top of the social pyramid either by mixt marriages or by accepting those functions and public honours which were reserved for them. No final statement can be made for the *peregrini*.
2. The magistracies and the political institutions are the usual ones (See Tabels). It can be observed a poor possibility of fulfilling the places in the political forums of the city as well as a poor presence of the military in the group of those who accept public responsability.

LEGENDA „EROULUI DE FRONTIERĂ” ÎN CERAMICA MONUMENTALĂ DIN TRANSILVANIA ŞI MOLDOVA

de LIA BĂTRÎNA şi ADRIAN BĂTRÎNA

Cu mai bine de un deceniu în urmă, două studii de referinţă, datorate cercetătoarei pragheze Vlasta Dvořáková [1] şi profesorului Vasile Drăguţ [2] veneau să readucă în discuţie unul dintre cele mai importante — prin frecvenţa şi calitatea artistică — cicluri legendare întîlnite în iconografia medievală din centrul şi răsăritul Europei şi anume acela rezervat regelui Ladislau cel Sfînt.

Ca personaj real, Ladislau I (1077—1095) s-a afirmat în mod deosebit în luptele purtate împotriva pecenegilor şi cumanilor în calitatea sa de duce al Bihorului chiar înainte de a ajunge rege al Ungariei. Dispărut în 1095 şi înmormîntat într-o biserică din Oradea, el va fi sanctificat în 1198 după ce, la o sută de ani de la moartea sa, regele Bela III va fi ridicat în onoarea sa catedrala din Oradea unde i-a şi înstalat mormîntul [3]. De aici în continuare, chiar dacă în sec. XIII cultul său se va bucura de un oarecare prestigiu, abia sec. XIV cunoaşte o impresionantă creştere de autoritate materializată prin refacerea catedralei din Oradea, între anii 1342—1372, prin realizări de ordin sculptural — de felul statuii ecvestre a regelui Ladislau cel Sfînt datorată artiştilor clujeni Martin şi Gheorghe, statuie amplasată în piaţa catedralei — la care se adaugă numeroase ansambluri de pictură murală conţinînd ciclul său legendar [4].

Ascendenţa de autoritate a cultului lui Ladislau se reflectă şi în cronicile maghiare din sec. XIV care, relatînd devastarea Ungariei de către cumani, plasează evenimentul în vremea regelui Solomon (1063—1074) şi subliniază aportul deosebit al principelui Ladislau, fiul regelui, în urmărirea şi înfrîngerea invadatorilor [5]. Spre deosebire de izvoarele veacului XIV, Simon de Kéza în „Gesta Hungarorum” [6], redactată în sec. XIII fixează episodul în vremea domniei regelui Ladislau cel Sfînt, duşmanii fiind de această dată pecenegii.

Nu întîmplător exaltarea cultului lui Ladislau începe în vremea lui Carol Robert, cel care l-a transformat pe sfîntul rege într-un adevărat *paladium* al casei regale, într-un portdrapel în lupta împotriva partidei filocumane. Odată, însă, cu victoria repurtată de Ludovic de Anjou împotriva tătarilor (1342), se remarcă unele mutaţii în cuprinsul legendei în ceea ce priveşte definirea adversarului. De acum înainte legenda sfîntului Ladislau va cîştiga în popularitate în zona de răsărit a regatului angevin,

[1] Vlasta Dvořáková, BMI, 4, 1972, p. 25—42.

[2] V. Drăguţ, RMM—MIA, 2, 1974, p. 21—29 (cu bibliografia problemei).

[3] *Ibidem*, p. 24.

[4] *Ibidem*.

[5] *Chronici Hungarici compositio saeculi XVI*, cap. 102, în *Scriptores Rerum Hungarorum*, ed. Szentpetery, I, Budapesta, 1937, p. 366—368.

[6] *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, in *Script. Rer. Hung.*, ed. G. Schwandtner, I, Viena, 1766, p. 182.

S C I V A, tomul 41, nr. 2, Bucureşti, aprilie-iunie 1990, p. 165—183

regele fiind considerat ca un protector împotriva tătarilor [7], un tipic „erou de frontieră" [8]. Aşadar, speranţa în victoria împotriva tătarilor va fi cea care va contribui la „proliferarea ciclului legendar în pictură" [9], dar vom vedea că şi în alte domenii ale artei.

Dacă problema legendei regelui Ladislau şi a reprezentării sale în pictura murală medievală cunoaşte în fapt o bibliografie bogată, nu mai puţin adevărată este constatarea că opiniile exprimate nu s-au bazat întotdeauna pe o cercetare sistematică şi exhaustivă a grupului de monumente în care a fost figurată. Este meritul profesorului Vasile Drăguţ de a fi procedat, în lumina întregului material documentar, la o atentă delimitare geografică şi cronologică a picturilor murale ce conţin legenda regelui cavaler, stabilind geneza şi semnificaţia iconografică a acesteia precum şi răspîndirea sa teritorială în cuprinsul regatului medieval al Ungariei şi al ţinuturilor subordonate (Slovacia, Slovenia şi Transilvania). Astfel, din întocmirea şi studiul hărţii răspîndirii legendei amintitului rege, a rezultat că reprezentarea sa în pictura murală se întîlneşte în 3 localităţi din Ungaria, în 15 din Slovacia şi în 10 din Transilvania, fiind „caracteristică" zonei răsăritene a provinciilor spuse regatului medieval maghiar, densităţile cele mai mari aflîndu-se în faţa principalelor trecători ale Carpaţilor şi ale Tatrei, pasul Oituzului şi pasul Ghimeş-Palanca în Transilvania, trecătoarea Popradului şi trecătoare a Dunajec în Slovacia" [10]. Totodată s-a observat că „un grup însemnat se află în depresiunea Munţilor Metaliferi din Slovacia, în regiunile Gemer şi Spis" [11]. Pe de altă parte, analizîndu-se cadrul cronologic în care se situează executarea ansamblurilor, s-a putut constata că „răspîndirea acestei legende în pictura murală din Transilvania şi Slovacia este caracteristică sec. XIV, către sfîrşitul căruia se înregistrează şi cea mai mare densitate". De asemenea ţinîndu-se cont de împrejurarea că „dincolo de limita primului sfert al sec. XV nu se mai păstrează nici un martor al respectivei legende", s-a tras concluzia că „aceasta a fost introdusă în pictura murală din Transilvania şi din Slovacia în primul sfert al sec. XIV, s-a răspîndit progresiv atingînd momentul de maximă autoritate în ultimul sfert al acestui veac, a regresat în primele decenii ale sec. XV, încetînd să mai fie o temă iconografică de interes în preajma anului 1420" [12].

Este interesant de semnalat că imaginea sfîntului Ladislau apare alături de ceilalţi regi sfinţi ai Ungariei — Ştefan şi Emeric — şi în pictura unor ctitorii cneziale româneşti, precum cele de Crişcior şi Ribiţa. Ansambluri de pictură realizate în 1407 şi 1411, şi datorate pare-se aceluiaşi artist pictor, ele conţin imaginea celor trei regi pe peretele de sud al naosului, alături de tabloul votiv, în cazul ctitoriei de la Crişcior şi pe peretele de nord al navei, în cazul celui de-al doilea monument. Reprezentările sînt frontale şi nu-şi propun să sugereze un anume moment al ciclului legendar [13].

[7] *Ibidem*, p. 27 şi 30.
[8] Vlasta Dvořáková, *op. Cit.*, p. 39.
[9] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 30.
[10] *Ibidem*, p. 22.
[11] Vlasta Dvořáková, Historia Slovaca, 3, 1965, p. 67.
[12] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 23.
[13] M. *Pictura Pictura românească din Transilvania I (sec. XIV—XVII)*, Cluj-Napoca, 1981, p. 23—24 şi 28 (cu bibliografia problemei).

În aceeaşi calitate — de patron, dar de această dată al regatului maghiar — figura sfîntului Ladislau este prezentă în teritoriile aflate sub stăpînirea coroanei maghiare şi în alte domenii ale creaţiei artistice : în sculptură [14], în orfevrărie [15], în arta ceramicii [16] sau pe reversul monedelor de aur emise începînd cu anul 1372 [17].

Deşi, după cum s-a arătat, autoritatea cultului sfîntului Ladislau a fost de scurtă durată, persistenţa legendei sale constituie o realitate de necontestat. Cronicarii sec. XV Ioan de Thuroczi [18] şi Antonio Bonfinius [19] relatează şi ei faptele eroului bazîndu-se pe cronicile mai vechi, aşa după cum la rîndul lor vechile texte româneşti din Moldova sec. XVI—XVII [20] vor prelua legenda din cronicile maghiare anterioare. La toate acestea se adaugă reprezentările de pe cahle cu scene din ciclul legendar al regelui-erou ce prilejuiesc intervenţia noastră. În această îndelungată perspectivă în timp şi spaţiu figura "eroului de frontieră" a fost considerată un simbol al luptei împotriva duşmanilor, pentru apărarea propriilor teritorii [21].

Considerînd cele expuse pînă acum drept o introducere necesară în tratarea subiectului ce ni l-am propus, ne vom opri asupra *reprezentării legendei lui Ladislau cel Sfînt în ceramica monumentală din spaţiul românesc intra şi extracarpatic*, fiind convinşi că adăugînd la ansamblurile murale, la cele sculpturale, la piesele de orfevrărie şi la cele numismatice o categorie de mărturii artistice medievale mai puţin studiate, reprezentate de cahlele de sobă, imaginea de ansamblu a ciclului legendar în discuţie va deveni mai bogată şi mai nuanţată, deschizînd perspective interesante nu numai în această problemă ci şi în studiul general al iconografiei de tip central şi răsăritean european.

Sondajele arheologice efectuate în ultimul deceniu în aşezările urbane sau rurale din Transilvania (la Bistriţa [22], Cristuru Secuiesc şi Ceceşti [23]) şi Moldova (la Baia [24] şi Iaşi [25]) au scos la lumină o serie de cahle decorate cu reprezentări ce dovedesc că iconografia legendei lui Ladislau cel Sfînt se manifestă şi proliferează şi în sec. XV—XVI în ambianţa atelierelor ceramice. În stadiul actual al cercetărilor constatăm că legenda este ilustrată în ceramica monumentală prin următoarele scene sau episoade : ***Plecarea la luptă*, *Urmărirea cumanului*. *Lupta corp la corp cu comanul*** şi ***Odihna lui Ladislau*.**

[14] G. Török, Acta Historiae Artium. Budapesta, 27, 1981, 3—4, p. 219, fig. 11.

[15] J.H. Kolba, Acta Archaeologica. Budapesta. 32, 1980, f. 1—4, p. 379.

[16] St.P. Holcik, Zbornik slovenského národného muzea, 68, 1974, 14, p. 181, şi fig. 6.

[17] A. Pohl, *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325—1540)*, Graz, 1974.

[18] Ioan de Thuroczi, *Chronica Hungarorum*. in „Script. Rer. Hung.", I, Viena, 1766.

[19] A. Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia* Colonia, 1690.

[20] I. Bogdan, *Cronicile slavo-române*, Bucureşti, 1959, p. 158—159; Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1958, p. [illegible]—69.

[21] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 38.

[22] Cercetări efectuate de noi în centrul istoric al oraşului Bistriţa, în suprafaţa ocupată de casa cu nr. 22 din cuprinsul ansamblului medieval Sugălete, ce au prilejuit descoperirea a numeroase cahle cu scene laice sau din iconografia creştină occidentală.

[23] E. Benkö şi I. Ughy, *Székelykeresztúri Kályhacsempék. 15—7. szád*, Bucureşti, 1984.

[24] Cercetările efectuate de noi la Baia, la nord-est de ruinele bisericii catolice, au prilejuit descoperirea vestigiilor a 5 locuinţe (LI—LV), dintre care una (LV) — ridicată în jurul anilor 1476—1477 — a conţinut o sobă gotică cu cahle-plăci. Unele dintre acestea aveau reprezentate scene din legenda sfîntului Ladislau.

[25] N. N. Puşcaşu, Voica-Maria Puşcaşu, *RMM—MIA*, 2, 1983, p. 34—43.

Ceea ce trebuie să remarcăm, însă, de la bun început este mica întindere a scenelor în raport cu cea din pictura murală, reducerea la esenţial a episoadelor ilustrate, precum şi existenţa unor diferenţe de ordin compoziţional între naraţiunea pictată şi cea de pe plăcile ceramice, împrejurare determinată în primul rînd de suprafaţa limitată oferită de o cahlă cît şi de alte considerente.

Ca şi în suitele murale şi pe plăcile ceramice ciclul legendar începe tot cu scena *Plecării la luptă*, redusă însă la reprezentarea personajului central — Ladislau cel Sfînt — şi a unui fond de arhitectură. Episodul se găseşte pe o cahlă smălţuită descoperită la Bistriţa (jud. Bistriţa-Năsăud) [26] şi pe mai multe fragmente nesmălţuite aflate la Iaşi (jud. Iaşi) [27], toate exemplarele fiind lucrate în tipare.

Piesa de la Bistriţa, aflată într-un nivel din a doua jumătate a sec. XV din cuprinsul ansamblului Şugălete, se păstrează într-o excelentă stare de conservare, redînd scena *Plecării la luptă* a regelui Ladislau, după binecuvîntarea primită din partea episcopului de Oradea (fig. 1). Reprezentat călare, pe un cal ce merge la pas spre stînga, Ladislau ne apare într-o atitudine majestuoasă, cu bustul răsucit spre stînga şi figura redată frontal. Capul este încoronat cu o coroană cu trei fleuroane, detaliile anatomice ale chipului fiind atent redate. Corpul se află înveşmîntat într-o tunică scurtă, ce acoperă coapsele, strînsă cu o cingătoare pe talie şi marcată la partea inferioară de pliuri verticale cu aspect sculptural. Partea superioară a tunicii este închisă pînă aproape de gît unde este prevăzută cu două revere înguste. Mînecile sînt bogate şi lungi. Totodată se remarcă şi unele elemente de armură uşoară, precum o cuirasă bombată ce-i protejează pieptul ca şi spalierele pentru umeri. Mîna stîngă se sprijină pe oblîncul şeii, iar cea dreaptă susţine un ciboriu — vas liturgic cu talpa polilobă, cu recipientul de formă prismatică hexagonală şi capacul piramidal corespunzător. Acest tip de potir cu talpa polilobă devine mai răspîndit în Transilvania abia după mijlocul sec. XV [28], constatare ce contribuie şi ea la o mai bună încadrare cronologică a piesei ceramice descoperite. Evident că redarea ciboriului în mîna regelui Ladislau sugerează momentul *Împărtăşaniei* din cuprinsul scenei *Plecării la luptă*, episod relatat astfel şi de „Chronicon pictum Vindobonense" : „Atunci regele şi ducii . . .descinseră aproape de cumani. Sculîndu-se în zorii zilei, însă, vineri se îmbărbătară cu toţii prin *împărtăşania cominicăturii* (subl. ns.) şi aşezîndu-se în linie de bătaie, porniră să lovească pe păgîni" [29].

Calul este bine proporţionat, cu gîtul frumos cabrat şi coama scurtă. Harnaşamentul este reprezentat de o şa cu oblîncul scund şi pronunţat, arcuit în faţă, de o crupieră alcătuită dintr-un sistem de curele, catarame şi nituri şi de un frîu ce porneşte de la botul calului trecînd peste gît în mîna cavalerului.

Ca şi în pictura murală [30], unde scena *Plecării la luptă* se desfăşoară în faţa cetăţii Oradiei, pe cahla descoperită la Bistriţa, în spatele regelui-

[26] V. nota 22.
[27] N. N. Puşcaşu, Voica-Maria Puşcaşu, *op. cit.*, p. 34, pl. XVI şi p. 43, fig. 13.
[28] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 450—451.
[29] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, Bucureşti, 1937, p. 175—177.
[30] V. Drăguţ, SCIA, 2, 1964, p. 307—320.

cavaler apare redată o vedere izometrică a unui complex de arhitectură, de fapt un burg întărit ce dorește să simbolizeze amintita cetate. Ambele elemente iconografice — personajul și arhitectura — alcătuiesc o unitate

Fig. 1. Bistrița. Cahlă cu scena *Plecării la luptă* — momentul *Împărtășaniei* (sec. XV).

optică. În prim planul complexului arhitectural se află un turn circular marcat la nivelul median și la cel superior de creneluri. Un zid de incintă cu drum de strajă și creneluri leagă turnul circular de un altul de plan pătrat plasat într-un plan mai îndepărtat. Acest din urmă turn are ferestrele plasate la nivelul superior și acoperișul în patru ape. Dar cel mai interesant element de arhitectură ce ne apare este un turn-locuință de felul celor ridicate de patricieni și larg răspîndite în orașele Europei centrale și occidentale medievale, implicit în cele ale Transilvaniei [31], turn ce vom vedea că și în acest caz „păstrază substanța gotică originară, de la nivelu-

[31] H. Fabini, RMM-MIA, 1, 1974.

rile inferioare pînă la acoperiş" [32]. Turnul-locuinţă dispune la nivelul inferior de un portal terminat cu un arc în formă de acoladă, asemănător cu cele întîlnite în a doua jumătate a sec. XV precum cel aflat la uşa de acces spre scara în spirală a turnului-locuinţă de la Primăria veche a Sibiului [33]. Nivelul superior este marcat de un rînd de ferestre subliniate cu un arc în formă de mîner de coş. Acoperişul în două ape, specific peisajului urban gotic, este alcătuit din ţigle solzi de felul celor aflate pe turnul-locuinţă de la Primăria veche din Sibiu [34]. Coama este încununată de un „pinaclu" conic. La toate acestea se adaugă acel element de închidere a triunghiului format de cele două pante, şi anume pinionul triunghiular, ce depăşeşte limita învelitorii, frecvent întîlnit la locuinţele gotice din a doua jumătate a sec. XV [35].

În sfîrşit, nu putem încheia descrierea acestei prime piese, fără a remarca migala gravorului care a realizat matriţa cahlei, ce poate fi considerată, în stadiul actual al cercetărilor, drept cea mai izbutită reprezentare a regelui Ladislau pe cahle. Atenta şi fidela redare a elementelor de costum şi armură, a celor de harnaşament, alături de cele de arhitectură şi de cult, în general, a tuturor mijloacelor de expresie plastică, dovedesc nu numai o bună cunoaştere şi preocupare pentru modelajul formelor în spiritul epocii în care a fost creată opera ci mărturisesc şi despre un artist format în ambianţa Transilvaniei, la curent cu realităţile culturale ale celei de a doua jumătăţi a sec. XV.

Reprezentarea aceluiaşi episod al *Plecării la luptă* se regăseşte şi pe unele piese ceramice descoperite de această dată la răsărit de Carpaţi, la Iaşi, şi atribuite sec. XV [36]. De această dată, însă, întreaga compoziţie este mai stîngace, detaliile anatomice, costumul şi elementele de arhitectură fiind mult mai puţin izbutite în raport cu cele de pe piesa transilvăneană. Şi în acest caz personajul central este regele Ladislau, în ipostaza unui cavaler reprezentat pe un cal ce merge la pas spre stînga (fig. 2 şi 3). Capul regelui este încoronat cu o coroană cu trei fleuroane iar corpul îmbrăcat cu o tunică scurtă, strînsă cu o cingătoare pe talie şi marcată la partea inferioară de pliuri verticale. Bustul este răsucit spre stînga, astfel încît figura apare redată frontal. În mîna dreaptă ţine un vas liturgic, aşezat pe un picior circular (probabil o patenă) folosit pentru a pune pîine sfinţită în cadrul împărtăşaniei.

Elementele de harnaşament sînt prezentate mult mai sumar, putîndu-se remarca doar căpăstrul şi frîul. În plan îndepărtat apare un complex de arhitectură încadrat de elemente vegetale. Mai clar desluşim partea

[32] Idem, *Sibiul gotic*, Bucureşti, 1982, p. 57.

[33] *Ibidem*, p. 97.

[34] *Ibidem*, p. 76.

[35] *Ibidem*, p. 68.

[36] În cursul cercetărilor efectuate în suprafaţa fostului ansamblu Sf. Sava din Iaşi, construit în ultimul sfert al sec. XVI, au fost descoperite cinci cuptoare de ardere a olăriei şi ceramicii decorative aparţinînd unui atelier de producţie ceramică ce a funcţionat între cel de-al treilea deceniu al sec. XV şi pînă în al doilea deceniu al sec. XVI (cf. N.N. Puşcaşu şi V.M. Puşcaşu, *op. cit.*, p. 55). Chiar dacă cele două cahle — ale căror scene nu au fost identificate şi nici comentate de autorii cercetărilor — au fost datate de descoperitori în primele decenii ale sec. XV (*Ibidem*, p. 34, pl. XVI şi p. 43, fig. 13), avînd în vedere faptul că ele au fost descoperite pe platforma atelierului ceramic, dezafectat la începutul sec. XVI, avem motive să le atribuim perioadei finale de funcţionare a atelierului şi să le încadrăm cronologic mai tîrziu spre sfîrşitul sec. XV sau la începutul celui următor.

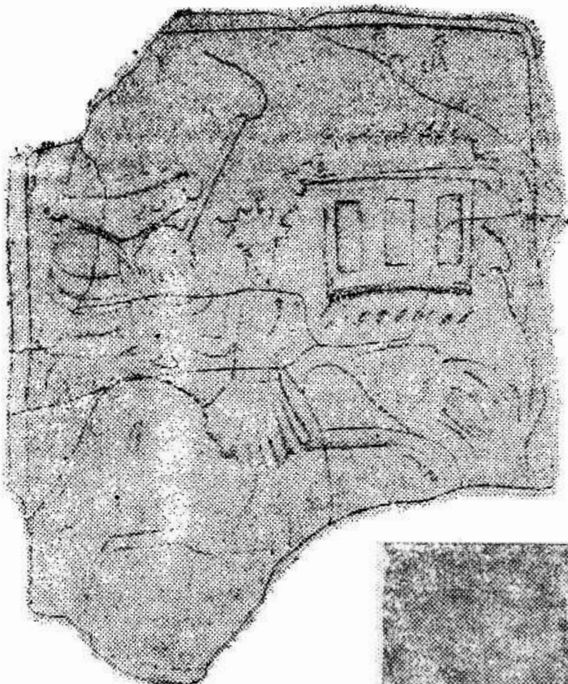

Fig. 2. Iaşi. Cahlă cu scena *Plecării la luptă* — momentul *Împărtăşaniei* (sec. XV).

Fig. 3. Iaşi. Cahlă cu scena *Plecării la luptă* (sec. XV).

superioară a unui turn-locuinţă, terminat cu un acoperiş în patru ape, alcătuit din ţigle solzi. Coama acoperişului este încununată pe una din piese de flamuri, iar pe alta de cruci. Ferestrele, în număr de trei sau cinci, sînt dreptunghiulare şi evazate spre exterior.

Fig. 4. Baia. Cahlă cu scena *Urmăririi cumanului* (sec. XV).

Impresia generală degajată de piesele descoperite la Iaşi este aceea a unor exemplare rezultate din tipare realizate de un meşter local cu o mai puţină ştiinţă a desenului şi totodată cu o mai redusă înţelegere a schemei compoziţionale. Chiar şi aşa, piesele în discuţie constituie importante documente ce conţin un mesaj anume, reflectînd circulaţia unor reprezentări iconografice încă la modă la sfîrşitul sec. XV şi începutul celui următor.

Scena următoare, cea a *Urmăririi cumanului*, apare reprezentată pe cîteva cahle realizate în tipar şi descoperite la Baia (jud. Suceava) [37] şi Cristuru Secuiesc (jud. Harghita) [38], cele din prima aşezare fiind smălţuite, iar cea din ultima, nesmălţuită. În scena ce decorează cahlele de la Baia, datate în jurul anului 1477, urmărirea cumanului se desfăşoară călare (fig. 4). Ladislau ne apare încoronat, cu corpul răsucit spre dreapta şi îmbrăcat într-o armură din care se observă pieptarul bombat şi braconiera, menită să protejeze pîntecele, şoldurile şi regiunea renală. Mîna stîngă este protejată de o mănuşă, iar cu dreapta ţine o secure de luptă ridicată în poziţie de atac. Calul este redat în galop, cu gîtul cabrat şi coama scurtă. Din elementele de harnaşament se observă mai bine şaua şi scara de şa, în care se sprijină piciorul călăreţului, precum şi pieptarul calului. La rîndul său, cumanul este reprezentat de asemenea călare, cu capul descoperit — şi nu cu coif cum apare în unele picturi murale — şi cu corpul îmbrăcat într-o tunică scurtă şi strînsă la mijloc. Cu mîna

[37] Vezi nota 24.
[38] E. Benkö şi I. Ughy, *op. cit.*, p. 16, 69 şi pl. 57.

dreaptă, protejată de o mănuşă fără degete, („miton"), ţine hăţurile, iar cu stînga se sprijină pe crupa calului. Scena îl înfăţişează pe Ladislau în momentul în care, apucîndu-l de păr pe cuman, încearcă să-l răstoarne din şa, pregătindu-se să-l lovească cu securea.

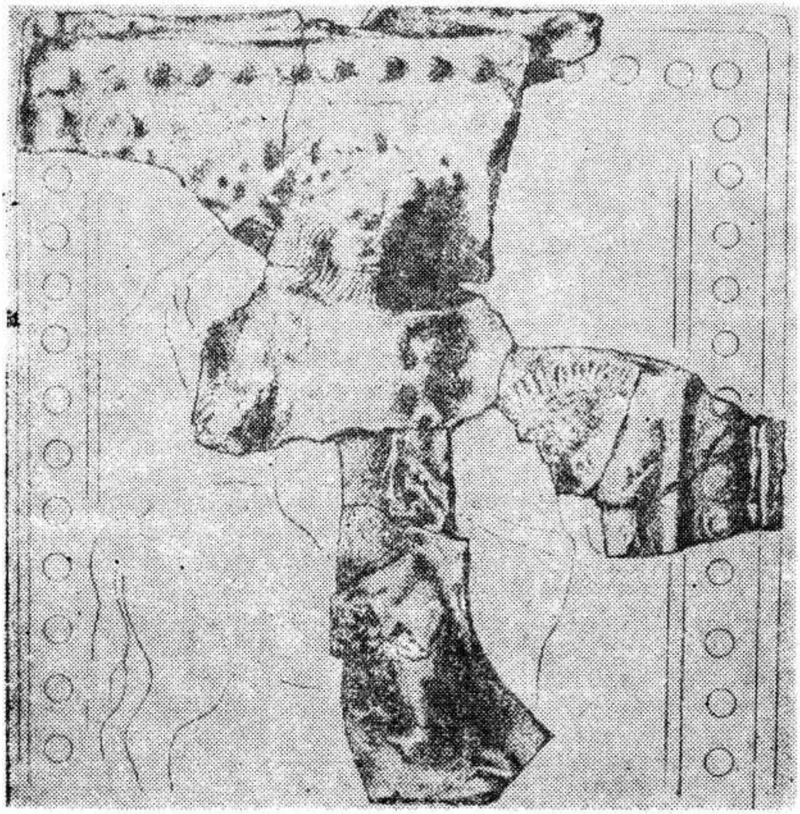

Fig. 5. Cristuru Secuiesc. Cahlă cu scena *Urmăririi cumanului* (sec. XVI).

O altă piesă, datată în prima jumătate a sec. XVI deci ceva mai tîrzie, a fost descoperită la Cristuru Secuiesc. Ea conţine aceeaşi scenă, mult simplificată însă, în care regele Ladislau apare călare, spre dreapta, încoronat şi îmbrăcat în armură. În mîna stîngă ţine un scut şi frîul calului, iar cu dreapta ridică o secure de luptă. Deşi din cadru lipseşte personajul urmărit — cumanul — cavalerul încoronat poate fi lesne identificat cu Ladislau (fig. 5).

Remarcăm că, în scena *Urmăririi cumanului* de pe plăcile ceramice în discuţie, bravura personală a regelui Ladislau este evocată în redactări mai libere, dar sugestive şi întrucîtva aparte în raport cu cele din pictura murală sau din relatările conţinute de principalele cronici oficiale ale curţii angevine de la Buda. Astfel, dacă în picturile murale Ladislau a pornit, însoţit de un grup de călăreţi, în urmărirea cumanului, pe cahle ca şi în „Chronicon pictum Vindobonense" şi în „Legendarium pictum", regele ne

apare în postura unui luptător solitar ce urmăreşte şi învinge duşmanul cuman. Tot pe cahle, regele se pregăteşte să lovească cu securea şi nu cu lancea, aşa după cum aflăm din picturile murale [39] sau din relatarea conţinută în „Chronicon pictum Vindobonense" care ne arată că : „s-a apropiat de el pînă într-atît încît să-l lovească cu lancea" [40]. În sfîrşit, o ultimă deosebire faţă de picturile murale se referă la faptul că în aceasta cumanul apare pe cal împreună cu fiica episcopului de Oradea—Ladiva —, care îl împiedică să tragă înapoi cu arcul, în maniera nomazilor.

Dar deosebirile dintre scenele evocate şi cele întîlnite în pictura murală nu trebuie să ne surprindă, deoarece este bine cunoscută împrejurarea că modul de redare a luptelor izolate între cavaleri, călare sau pedeştri a cunoscut o mare varietate în evul mediu, astfel încît cu greu s-ar putea stabili vreo relaţie directă între scenele din picturile murale transilvănene şi cele de pe ceramica monumentală.

Episodul *Luptei cu cumanul* este cunoscut, deocamdată, de pe o singură cahlă nesmălţuită, realizată în tipar, piesă descoperită într-o locuinţă din sec. XVI de la Cecheşti (jud. Harghita) [41]. Ambele personaje apar în postură pedestră, Ladislau fiind redat în partea stîngă a scenei, încoronat tot cu o coroană cu trei fleuroane şi îmbrăcat cu o tunică marcată de pliuri verticale şi strînsă pe mijloc cu o centură. În mîna dreaptă ţine în faţă un scut triunghiular, iar în cea stîngă o secure de luptă ridicată şi îndreptată spre capul cumanului. Acesta, la rîndul lui, răsucit înapoi, încearcă să tragă cu arcul împotriva lui Ladislau. Cumanul, aflat în partea dreaptă, poartă pe cap o cuşmă ascuţită, specifică populaţiilor de stepă şi este înveşmîntat cu o tunică lungă, strînsă pe mijloc cu o centură de care sînt prinse o tolbă şi o spadă (fig. 6).

Privită în ansamblul său, chiar dacă scena ne apare într-o redactare plină de vervă, se remarcă stîngăciile de expresie artistică ce trădează o formaţie modestă, de artist popular, a celui ce a realizat matriţa. Totodată, în ceea ce priveşte schema compoziţională, şi în cazul acesta se constată o interpretare mai liberă a scenei *Luptei corp la corp*, dacă avem în vedere împrejurarea că în cadrul naraţiunii pictate lupta pedestră se desfăşoară cu braţele, iar fiica episcopului de Oradea, Ladiva, intervine tăind tendoanele de la piciorul cumanului cu o secure, spre deosebire de scena din cuprinsul ceramicii monumentale, în care lupta se desfăşoară cu ajutorul armelor, apărînd doar Ladislau şi cumanul, primul folosind un scut şi o secure — ca şi în cazul scenei *Urmăririi cumanului* de pe cahlele de la Baia, iar cel de al doilea, un arc.

Dacă în picturile murale ciclul legendar se opreşte de obicei la episodul luptei, în puţine cazuri — ne gîndim la reprezentările de la Moacşa [42] şi Dîrjiu [43] sau din Slovenia, de la Turnisće [44] — legenda ne apare în forma sa cea mai amplă cuprinzînd şi scena *Odihnei lui Ladislau*. Această scenă o regăsim şi pe un număr de nu mai puţin de 6 cahle (fig. 7—12) aflate în

[39] Vlasta Dvořáková, BMI, 4, 1972, p. 26.
[40] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 175—177.
[41] E. Benkö şi I. Ughy, *op. cit.*, p. 17—18, 43, 54 şi pl. 13.
[42] V. Drăguţ, *op. cit.*, fig. 10.
[43] *Ibidem*, fig. 15.
[44] Vlasta Dvořáková, *op. cit.*, p. 27.

locuința ridicată în jurul anului 1477 la Baia [45], cît și pe o piesă descoperită la Cristuru Secuiesc [46] și datată în sec. XVI. Atributele celor două personaje redate permit lesne, după cum vom vedea, identificarea lor cu regele Ladislau și Ladiva, numele fetei salvate de rege, așa cum apare în inscripția de la Velka Lomnica [47].

Fig. 6. Cechești. Cahlă cu scena *Luptei cu cumanul* (sec. XVI).

Ceea ce aseamănă piesele descoperite la Baia cu exemplarul aflat la Cristuru Secuiesc, se referă la caracterul galant al scenei ilustrînd *Odihna lui Ladislau*. Dar ne grăbim să adăugăm că această scenă, ce a prilejuit în ceramica monumentală unele divagații narative eliberate de canoane, a fost tratată într-o redactare oarecum aparte, nemaiîntîlnită nici în pictura murală și nici în povestirea scrisă, explicația trebuind a fi căutată în influențele ce le vor fi exercitat scenele curtenești cu perechi galante („die Liebespaaren"), frecvent intîlnite odată cu sec. XV chiar și pe piesele ceramice.

[45] Vezi nota 24.

[46] E. Benkö și I. Ughy, *op. cit.*, p. 16, 70 și fig. 60.

[47] Vlasta Dvořáková, *op. cit.*, p. 26.

Fig. 7. Baia. Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV).

Fig. 8. Baia. Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV).

Fig. 9. Baia . Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV)..

Fig. 10. Baia. Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV).

Fig. 11. Baia. Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV).

Fig. 12. Baia. Cahlă cu scena *Odihnei lui Ladislau* (sec. XV).

Din punct de vedere tehnic şi compoziţional, chiar dacă tratează aceeaşi temă, cele şase piese ceramice de la Baia, în raport cu cea de la Cristuru Secuiesc, prezintă unele particularităţi ce se cuvin a fi relevate. În primul rînd toate cele 6 exemplare din Moldova au fost realizate manual — contribuţia originală a meşterilor locali fiind, în aceste condiții, de netăgăduit — fiecare personaj fiind modelat separat şi aplicat pe placă, motiv pentru care atît personajele cît şi cadrul în care ele evoluează nu sînt identice. Pe de altă parte, dacă în scenele pictate Ladiva este redată la scară redusă în raport cu cei doi luptători, în cazul cahlelor ea apare la aceleași sau aproape aceleași dimensiuni cu Ladislau, relevîndu-ne un personaj de o egală importanță cu eroul.

De fiecare dată, însă, cele două personaje marchează tendința unei simetrii severe, fiind reprezentate în cuprinsul unei scene de mică amploare, redusă la datele sale esențiale.

În ceea ce priveşte costumaţia personajelor, chiar dacă piesele au fost realizate în a doua jumătate a sec. XV, ea ne apare a fi mai apropiată de cea din a doua jumătate a secolului anterior. Personajul masculin, regele, este de fiecare dată încoronat cu o coroană cu trei fleuroane şi înveşmîntat cu o tunică ce coboară sub genunchi, cu umerii largi, ajustată pe piept, talie, coapse şi închisă în față cu nasturi care se întind uneori şi în partea inferioară a îmbrăcăminţii. Năsturași foarte apropiaţi se găsesc uneori şi la partea superioară a mînecilor (fig. 10 şi 12). În jurul şoldului este încins cu o centură cavalerească decorată cu aplice discoidale, de care este prinsă, în două cazuri (fig. 7 și 9), o mică geantă de piele (,,aumonière") iar, în alte două (fig. 7 și 11), cîte o spadă. În general palmele sînt sprijinite pe şolduri, pe centură sau pe geantă, în atitudine de repaos. Pe una din piese (fig. 7), în care mişcarea este stîngaci redată, de unde şi aspectul grotesc al personajelor, regele este prezentat șezînd, așa după cum un alt exemplar (fig. 8) are cîmpul din stînga lui Ladislau ocupat de un scaun cu picioarele în X. Aceste elemente sugerează, alături de poziţia mîinilor sau a picioarelor, în modul cel mai clar cu putință, starea de relaxare a personajului, deci scena odihnei.

Personajul feminin, Ladiva, apare de fiecare dată în partea stîngă a cadrului, îmbrăcată într-o rochie lungă, pînă aproape de glezne, încheiată în faţă cu un şir de nasturi şi strînsă în talie de o centură decorată uneori cu aplice discoidale. Dar elementul de costum cel mai interesant și bine redat este podoaba capului ce ascunde părul fetei. Este vorba de o scufă cu burlet striat pe lat ce încadra faţa, piesă de model german-central european, asemănătoare cu cele din sculpturile păstrate din a doua jumătate a sec. XIV, de felul celor ce reprezintă pe Maria Magdalena la Kunsthalle în Hamburg [48] sau pe Gudela von Holtzhausen în domul din Frankfurt [49]. Scufe aproape identice întîlnim, de asemenea, pe una din consolele ,,Fîntînei frumoase" din Nürnberg [50] ca şi pe binecunoscuta pafta de la Curtea de Argeş, în acest ultim caz scufa acoperind capul de femeie al lebedei de pe placa emailată.

[48] *Deutsche Köpfe des Mittelalters*, Marburg, 1922, pl. 31.

[49] J.H. von Hefner-Alteneck, *Tracjhten, Kunstwerke und Gerätshcaften vom frügen Mittelalter bis Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, ed. II, III Froukfurt, 1882, fig. 201.

[50] M. Sauerlandt, *Deutsche Plastik des Mittelalters*, Leipzig, f.a., p. 56.

O altă particularitate, ce deosebeşte din punct de vedere compoziţional scena *Odihnei lui Ladislau* din piesele de la Baia de cea de la Cristuru Secuiesc, precum şi de cele din picturile murale, este dată de absenţa spadei sau a securii de luptă — atribut esenţial — din mîna Ladivei în cazul exemplarelor descoperite la răsărit de Carpaţi. Această împrejurare conferă scenei din legendă o alură întrucîtva mondenă sau curteană, Ladiva apărînd, mai degrabă, în ipostaza unei domnişoare ce însoţeşte un cavaler victorios, încarnînd idealul dragostei terestre. Din acest motiv scena poate fi lesne confundată cu cea a perechilor galante, frecvent întîlnită, după cum se ştie, pe diferite piese de artă. Dealtfel, trei din piese conţin în cadru şi unele elemente vegetale, aluzie la cadrul natural în care se desfăşoară scena. Este vorba de plasarea, pe una dintre piese (fig. 9), la dreapta şi la stînga fetei, a imaginii stilizate a doi cedri, copaci cu semnificaţii sacre care în arta creştină simbolizează o formă a revelaţiei divine [51]. Celălalt element vegetal, redat pe două piese (fig. 10—11) între cele două personaje, rezultă din gruparea pe verticală a mai multor crini stilizaţi suprapuşi, aşa după cum îi întîlnim şi pe monedele de aur din vremea lui Matei Corvin [52].

Privite în ansamblul lor, deşi deosebit de sugestive şi cu caracter de unicat în plastica ceramică românească, cele 6 piese descoperite la Baia — prin stîngăciile de expresie artistică, datorate unei modelări manuale — trădează formaţia modestă, dar laborioasă, de artist popular a celui sau a celor ce le-au modelat. Fără îndoială, însă, acesta avea în minte sau mai degrabă în faţa ochilor imaginea unor piese realizate cu o matriţă devenită inutilizabilă şi care i-au servit drept sursă de inspiraţie. Dar dincolo de aceste observaţii, ne exprimăm convingerea că semnificaţia istorică a acestor piese depăşeşte cu mult valoarea lor plastică, înscriindu-le în categoria acelor izvoare arheologice de primă importanţă pentru cunoaşterea relaţiilor artistice existente între ţările române şi a civilizaţiei româneşti în ansamblul său.

În sfîrşit, cea din urmă piesă ce ilustrează scena *Odihnei lui Ladislau* a fost descoperită la Cristuru Secuiesc [53]. Realizarea ei, deşi a avut loc, de această dată, cu ajutorul matriţei, nu excelează din punct de vedere artistic (fig. 13). Şi în acest caz personajele sînt redate frontal, imaginea — dealtfel destul de simplistă din punct de vedere compoziţional, fără a fi însă, lipsită de atributele importante înţelegerii ei — păstrînd principiul simetriei în cadrul unei scheme geometrice în care axul vertical central este reprezentat de coloana unui portal în care se îmbină motivele gotice cu cele renascentiste. Despărţite de amintita coloană, cele două personaje sînt plasate fiecare sub cîte un arc. Regele poartă o coroană cu trei fleuroane şi o mantie lungă de „aparat", iar într-una din mîini o secure de luptă. La rîndul ei, Ladiva are capul acoperit tot cu o scufă cu burlet de formă cilindrică care îi încadrează faţa, ale cărei detalii anatomice sînt mai şterse, şi este îmbrăcată tot cu o mantie lungă. În mîna stîngă ea ţine o spadă, atribut ce atestă participarea sa, într-un moment anterior,

[51] Iulia Szabó, în Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta, 27, 1981, 1—2, p. 41.
[52] A. Pohl, *op. cit.*
[53] Vezi nota 46.

Astfel, din efortul și priceperea gravorilor ce au realizat tiparele, precum și ale ceramiștilor ce au modelat piesele — chiar dacă uneori compozițiile sînt mai libere sau poate mai stîngace — a rezultat un însemnat capitol de artă, valoros nu numai prin calitatea artistică a unor exemplare, de felul celui de la Bistrița, dar și prin mesajul său. Și pentru că am ajuns aici, se pune întrebarea firească dacă, la data la care o surprindem pe cahle deci din a doua jumătate a sec. al XV-lea și pînă în secolul următor — legenda lui Ladislau mai putea să aibă un rol mobilizator în lupta împotriva dușmanilor, așa după cum își propuseseră să aibă picturile murale.

În căutarea răspunsului trebuie avută în vedere împrejurarea că piesele cu scenele din ciclul legendar în discuție au fost descoperite, și credem că nu intîmplător, mai ales în partea de răsărit a Transilvaniei — la Bistrița, Cristuru Secuiesc, Cechești — ca și în vestul Moldovei — la Baia — în așezări ce adăposteau și elemente alogene, de rit catolic, motiv pentru care nu trebuie excluse înțelesurile și rosturile mobilizatoare pe care putea să le mai aibă legenda, pătrunsă în casele oamenilor prin elementele de plastică ceramică, în lupta împotriva invadatorilor tătari și otomani ce au tulburat adeseori liniștea locuitorilor de la răsărit și apus de Carpați și în sec. XV—XVI.

Dar în egală măsură trebuie ținut cont și de faptul că persistența acestei legende — transmisă, după cum se știe, și scrierilor românești și ucrainene pînă în sec. XVII —, precum și răspîndirea sa în timp și spațiu, dincolo de limitele pe care le cunosc reprezentările din picturile murale, poate constitui un fenomen de continuitate, cu mijloace artistice diferite, a unei teme predilecte odinioară, continuitate determinată și de unele necesități de viață spirituală a populației catolice locale.

În final o ultimă concluzie ne stăruie în minte : arta ceramică — datorată în egală măsură meșterilor gravori ai tiparelor și ceramiștilor ce au modelat cahlele —, deși mai puțin studiată decît celelalte domenii ale artei, merită să i se acorde un plus de atenție, cu atît mai mult cu cît ea ne dezvăluie nu numai numeroase frumuseți, ci și o serie de aspecte necunoscute ale relațiilor artistice existente intre țările române in evul mediu, relații ce se dovedesc a fi fost mult mai complexe și mai rodnice decît îndeobște s-a crezut.

DIE LEGENDE DES GRENZHELDEN IN DER MONUMENTALKERAMIK VON TRANSILVANIEN UND MOLDAU

ZUSAMMENFASSUNG

Den Aulaß zu vorliegender Mitteilung gab die Entdeckung im Laufe der während der letzten Jahrzehnte in Siebenbürgen (in Bistrița, Cristuru Secuiesc und Cechești) wie auch in der Moldau (in Baia und Iași) erfolgten archäologischen Erforschungen entdeckten Ofenkacheln, die mit Bilder aus dem Legendenzyklus von Ladislaus dem Heiligen dekoriert sind. Diese Darstellungen, die den aus den Wandmalereien oder Skulptureinheiten des XIV. Jhds. und des ersten Viertels des nachfol-

Astfel, din efortul și priceperea gravorilor ce au realizat tiparele, precum și ale ceramiștilor ce au modelat piesele — chiar dacă uneori compozițiile sînt mai libere sau poate mai stîngace — a rezultat un însemnat capitol de artă, valoros nu numai prin calitatea artistică a unor exemplare, de felul celui de la Bistrița, dar și prin mesajul său. Și pentru că am ajuns aici, se pune întrebarea firească dacă, la data la care o surprindem pe cahle deci din a doua jumătate a sec. al XV-lea și pînă în secolul următor — legenda lui Ladislau mai putea să aibă un rol mobilizator în lupta împotriva dușmanilor, așa după cum își propuseseră să aibă picturile murale.

În căutarea răspunsului trebuie avută în vedere împrejurarea că piesele cu scenele din ciclul legendar în discuție au fost descoperite, și credem că nu întîmplător, mai ales în partea de răsărit a Transilvaniei — la Bistrița, Cristuru Secuiesc, Cechești — ca și în vestul Moldovei — la Baia — în așezări ce adăposteau și elemente alogene, de rit catolic, motiv pentru care nu trebuie excluse înțelesurile și rosturile mobilizatoare pe care putea să le mai aibă legenda, pătrunsă în casele oamenilor prin elementele de plastică ceramică, în lupta împotriva invadatorilor tătari și otomani ce au tulburat adeseori liniștea locuitorilor de la răsărit și apus de Carpați și în sec. XV—XVI.

Dar în egală măsură trebuie ținut cont și de faptul că persistența acestei legende — transmisă, după cum se știe, și scrierilor românești și ucrainene pînă în sec. XVII —, precum și răspîndirea sa în timp și spațiu, dincolo de limitele pe care le cunosc reprezentările din picturile murale, poate constitui un fenomen de continuitate, cu mijloace artistice diferite, a unei teme predilecte odinioară, continuitate determinată și de unele necesități de viață spirituală a populației catolice locale.

În final o ultimă concluzie ne stăruie în minte : arta ceramică — datorată în egală măsură meșterilor gravori ai tiparelor și ceramiștilor ce au modelat cahlele —, deși mai puțin studiată decît celelalte domenii ale artei, merită să i se acorde un plus de atenție, cu atît mai mult cu cît ea ne dezvăluie nu numai numeroase frumuseți, ci și o serie de aspecte necunoscute ale relațiilor artistice existente între țările române în evul mediu, relații ce se dovedesc a fi fost mult mai complexe și mai rodnice decît îndeobște s-a crezut.

DIE LEGENDE DES GRENZHELDEN IN DER MONUMENTAL-KERAMIK VON TRANSILVANIEN UND MOLDAU

ZUSAMMENFASSUNG

Den Aulaß zu vorliegender Mitteilung gab die Entdeckung im Laufe der während der letzten Jahrzehnte in Siebenbürgen (in Bistrița, Cristuru Secuiesc und Cechești) wie auch in der Moldau (in Baia und Iași) erfolgten archäologischen Erforschungen entdeckten Ofenkacheln, die mit Bilder aus dem Legendenzyklus von Ladislaus dem Heiligen dekoriert sind. Diese Darstellungen, die den aus den Wandmalereien oder Skulptureinheiten des XIV. Jhds. und des ersten Viertels des nachfol-

genden Jahrhunderts wohlbekannten hinzukommen, stellen einen Beweis dafür dar, daß die Ikonographie der Legende des „Grenzhelden" — wie der König Ladislaus so treffend durch die Prager Forscherin Vlasta Dvoraková genannt wurde — auch im Laufe des XV. und XVI. Jhds. im Rahmen der Keramikwerkstätte auftrat und sich entwickelte. Der gegenwärtige Stand der Forschungsarbeiten gestattet uns die Feststellung, daß die Legende im Rahmen der monumentalen Keramik durch die folgenden Szenen verauschaulicht wird: „*Ladislaus zieht in den Kampf*" „*Die Verfolgung des Kumanen*", „*Der Nahkampf mit dem Kurmanen*" und „*Ladislau ruht*". Dabei ist in erster Reihe der geringe Umfang der dargestellten Szenen gegenüber denjenigen der Wandmalerei hervorzuheben, das Zurückführen auf das Wesentliche der dargestellten Episoden wie auch das Vorhandensein von Kompositionsunterschieden zwischen der malerischen Vorführung und der schriftlichen Erzählung einerseits und derjenigen auf den Keramikplatten andererseits, ein Umstand der in erster Reihe durch die von den Kacheln gebotene geringe Oberfläche wie auch der Zeit zu der dieselben hergestellt wurden, bedingt wird.

Eine Zusammenfassung der durch die bekannten Keramikplatten gebotenen Angaben läßt die Feststellung zu, daß dieselben die wichtigsten Zeitpunkte der Epopöe des Hl. Ladislaus enthalten, wobei diese Feststellung unsere Überzeugung bestärkt, daß es im XV. —XVI. Jhd. Kachelöfen gab, die — ähnlich denjenigen, die Themen des Neuen und Alten Testamentes oder des Lebens der Heiligen behandeln — mit einem vollständigen Zyklus der Heldentaten des Heldenköni s dekoriert waren.

Was die auf der Hand liegende Frage des Datums anbelangt, zu dem wir die Legende von Ladislaus auf den Kacheln feststellen, so könnte dieser auch eine zum Kampf gegen die Feinde anspornende Rolle — wie diese die Wandmalerein haben sollten — zukommen, ziehen wir den Umstand in Betracht, daß die Kacheln bestimmt nicht zufällig im östlichen Teil Siebenbürgens wie auch im Westen der Moldau in Siedlungen entdeckt wurden, in welchen auch Kolonisten katholischen Ritus lebten. Aus diesem Grunde schlie ßen wir die anspornende Bedeutung und den anspornenden Sinn dieser mittels Elements der plastischen Keramik in die Wohnhäuser eingedrungenen Legende, im Kampfe gegen die eindringenden Tataren und Ottomanen, die die Ruhe der Einwohner östlich und westlich der Karpaten auch im Laufe des XV. und XVI. Jhds. of mals störten, nicht aus. In gleichem Mare soll jedoch auch der Umstand in Betracht gezogen werden, daß das Bestehen dieser — bekannterweise bis ins XVII. Jhd. in die rumänischen und ukrainischen Schriften übertragenen — Legende wie auch deren zeitliche und räumliche Verbreitung über die Grenzen, die die auf den Wandmalereien vorhandene Darstellung kannte, einer Kontinuitätserscheinung, einverleibt werden kann, u.zw. über verschiedentliche künstlerische Ausdrucksmittel eines zu jenen Zeiten Lieblingsthemas, eine Kontinuität, die auch durch manche Anforderungen des geistigen Lebens der örtlichen katholischen Bevölkerung bestimmt wurde.

Die Mühe und die Handfertigkeit der Graveure, die die Formen herstellten, der Keramiker, die die Kacheln formten — wenn auch manchmal die Komposition freier oder vielleicht etwas linkisch wirktergab ein

bedeutendes Kapitel der Kunst, welches nicht nur durch die künstlerische Qualität mancher Exemplare, sondern auch durch die Botschaft wertvoll ist, die letzthin die zwischen den rumänischen Ländern bestehenden künstlerischen Beziehungen während des Mittelalters widerspiegeln, die in einem bedeutenden Maße vielfältiger und ersprießlicher waren, als allgemein bekannt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

ARHEOLOGIE ŞI PLANIMETRIE — UNELE ASPECTE DE ISTORIE URBANĂ MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ EXTRACARPATICĂ

de TEODOR O. GHEORGHIU

În ultimele patru decenii s-a accentuat interesul pentru istoria urbană medievală românească. Dovadă este literatura de specialitate valorificînd cercetările arheologice, documentar-istorice, juridice, urbanistice sau de arhitectură, unele monografii sau sinteze.

Parcurgerea acestei literaturi îndreptăţeşte constatarea că momentul actual se caracterizează printr-o încetinire a cercetării propriu-zise, în avantajul finisării parţiale sau generale a concluziilor privind anumite aspecte sau fenomenul în întregul său; se teoretizează şi se interpretează cu precădere, toate acestea fiind indicii ale unui sfîrşit de etapă de studiu. Cu puţine excepţii, se sapă şi se investighează mai puţin; în schimb, se scrie mai mult.

Este, aşadar, îndreptăţită întrebarea referitoare la nivelul general atins în acest domeniu, iar prezentul text încearcă să răspundă, de pe poziţiile cercetării de istorie urbană, în întregul său, următoarelor două probleme, aflate într-o strînsă legătură:

1. În ce măsură anumite încheieri, deja apărute în literatura de specialitate arheologică, pot fi considerate cîştiguri certe şi pot, deci, constitui bază pentru studiile ulterioare?

2. Care este locul planimetriei în cadrul studiului istoriei urbane medievale româneşti?

Altfel spus, se pune întrebarea dacă datele publicate pînă în prezent permit continuarea studiului în limitele normale de siguranţă. Dacă răspunsul nu este hotărît afirmativ, se va încerca să se stabilească ce probleme trebuie clarificate, prin ce metode şi unde trebuie insistat. Studiul „in extenso" cuprinde o serie de ipoteze planimetrice ale zonelor centrale ale unor oraşe din fazele de început ale urbanizării, ipoteze constituind „studii de caz"[1].

Se va face, aşadar, o analiză avînd drept reper cele două metode — *arheologia* şi *planimetria* —, ca principale furnizoare de informaţii.

Virtuţile fiecăreia dintre aceste metode, luate în parte, ca şi efectul conjugării lor, sînt binecunoscute literaturii de specialitate. Dacă *arheologia* operează, în principal, în domeniul larg al probelor materiale (produse ale unei economii specifice, elemente ale schimbului, construcţii, amenajări şi dotări arhitectonice şi urbanistice etc.) şi cronologie, *planimetria* furnizează informaţii asupra arhitecturii, reţelei stradale, a zonării, dotării, funcţionalităţii, toate acestea în evoluţia lor oferind, în ultimă instanţă,

[1] Concepute la nivelul informaţiei actuale, studiile de caz, aflate în manuscris, au drept obiect principalele oraşe cercetate arheologic: Suceava, Iaşi, Tîrgovişte, Cîmpulung.

SCIVA, tomul 41, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1990 p. 185—194

indicii în privința cronologiei evenimentelor constructive și urbanistice. Treapta următoare de investigare, a ambelor metode, este cea *tipologică*, joncționînd apoi cu ansamblul altor date culturale, politice, militare, psiho-comportamentale.

Se constată, astfel, o substanțială suprapunere a aspectelor investigate de cele două metode și deci, necesitatea conjugării lor.

Dată fiind frecvența în literatura românească de specialitate, este inutilă evidențierea aici a problematicii arheologiei, dar considerăm util ca în legătură cu planimetria să facem o sumă de precizări.

Datele menționate deja, care fac obiectul cercetării planimetrice, sînt conținute, în cea mai mare parte, de *planul orașului*. În condiții de stabilitate a structurilor urbane, planul este depozitarul tuturor sau majorității datelor structurale ale organismului respectiv. În situația suprapunerii unor niveluri de locuire prin dezafectarea precedentelor, sau în cazuri de distrugere, pur și simplu, a ansamblului orășenesc, este necesar recursul la documente sau în special la arheologie, dar, și în acest caz, planimetria poate : 1) pregăti terenul pentru localizarea cercetării arheologice ; 2) verifica informația arheologică ; 3) poate fi capabilă de a organiza și interpreta în mod superior întreaga informație obținută pe alte căi. Se constată că metoda se poate manifesta cu precădere în domeniul *prelucrării datelor*.

Greutățile întîmpinate de fiecare din aceste metode (arheologia din cauza ocupării sitului cu construcții moderne, a deranjării repetate sau chiar a dispariției unor niveluri de locuire sau a lipsei de repere cronologice, iar planimetria din cauza amintitei distrugeri a elementelor materiale constitutive ale orașului sau inexistenței unei serii suficient de complete de planuri succesive) pot fi depășite prin coroborarea informațiilor.

Orașul românesc medieval, prin istoria sa specifică, în special din ultimele două secole, după cum am mai arătat [2], oferă un cadru foarte puțin propice studiului. Mare parte din datele concrete (străzi, piețe, case) lipsesc, par a lipsi sau se sustrag, pur și simplu, unui studiu deseori prea puțin atent, astfel încît, pe de o parte, ceea ce trebuie să furnizeze arheologia devine, evident, de o *importanță covîrșitoare*, iar, pe de alta, este necesar recursul la metode care permit exploatarea la maximum a băncii de date existente și întregirea ei cu noi elemente. Una dintre acestea este bazată pe studiul planimetriei, dar și aceasta este în mod aparent stînjenită de existența unor planuri relativ tîrzii (cel devreme din jumătatea a II-a a sec. XVIII și cu precădere din sec. XIX). Distrugeri de mari proporții suferite de orașele noastre în special în perioada sec. XVII—XIX, precum și înnoirile arhitecturale petrecute în general începînd cu jumătatea secolului trecut, accentuează *aparent* cadrul nefavorabil al recursului la planimetrie.

Este momentul să ne facem cunoscută propria poziție și urmările acesteia. În primul rînd, facem parte din rîndul celor care beneficiază de pe urma cercetării arheologice și, deci, este legitim interesul nostru pentru măsura în care aceasta oferă rezultate certe și concludente. În al doilea rînd, considerăm istoria urbană ca acumulînd și prelucrînd — în afara cronologiei diferitelor etape ale dezvoltării, apoi a aspectelor de cultură urbană, a legislației proprii și integrate legilor statului, a unor as-

[2] T.O. Gheorghiu, Arhitectura, 1, 1986, passim; idem, Arhitectura, 1, 1988, passim.

pecte sociale etc. (fenomene îndelung şi evident necesar dezbătute în literatura ultimelor decenii) — *date arhitecturale şi urbanistice*. În fond, cultura orăşenească şi specificul urban (ceea ce înseamnă oraş, altfel spus) se exprimă în cel mai înalt grad în *construcţii* şi în modul în care acestea sînt ordonate în spaţiu, prin intermediul ultimului aspect intrîndu-se deja în domeniul *urbanismului*. Or, arătam anterior, aceste elemente sînt investigabile, în egală măsură, atît arheologic cît şi planimetric (este suficient să amintim de necesitatea cartării corecte şi complete a cercetării arheologice), dar rezultatele depind, în mod egal, de *materialele* avute la dispoziţie şi de *modul de interpretare*.

A. În privinţa spaţiului românesc urban, este firesc să începem prin a semnala contribuţia adusă. pînă în prezent, istoriei domeniului respectiv, de către cercetarea arheologică şi chiar spectaculoasele schimbări de optică determinate de ea. De fapt, arheologia românească s-a aliniat astfel celorlalte întreprinderi similare europene, conjunctură care a creat cadrul permanentei comparări a rezultatelor. Trebuiau astfel obţinute analogii de caz sau particularităţi locale.

Pe baze arheologice s-au făcut paşi importanţi în elucidarea factorilor determinanţi ai urbanizării medievale, precum şi a celor necesari evoluţiei, au fost precizate cronologii ale etapelor preurbane şi urbane ale unor *zone* (spaţii) [3] orăşeneşti, interdependenţa sat (zonă limitrofă)-oraş, anumite relaţii între stat, orăşean şi oraş, unele caracteristici de ordin arhitectonic sau urbanistic etc. Este incontestabil că, astfel, banca noastră de date s-a completat substanţial.

Critica prefigurată de prima problemă enunţată pare ciudată în contextul aprecierilor anterioare, dar se va vedea că vom face distincţie între cîştigurile *reale* ale arheologiei urbane româneşti şi cele publicate cu prea multă uşurinţă, prematur, cîteodată confuz şi incomplet, în ciuda unor îndreptăţite rezerve în a enunţa concluzii definitive şi chiar a unor repetate apeluri la prudenţă [4]. Această evaluare devine necesară din cel puţin patru motive în legătură unul cu altul:

a. Existenţa unei mari diversităţi de opinii în raport cu aceleaşi informaţii arheologice.

Pentru a cobori în sfera concretului, ieşind din domeniul generalităţilor, dăm în continuare cîteva exemple care depăşesc nivelul detaliilor.

La *Iaşi*, în legătură cu posibilele antecedente ale Curţii Domneşti, Al. Andronic (*Iaşii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1986), reluînd concluzii publicate în mai vechi articole, afirmă: ,,ceea ce reprezintă însă o deosebită importanţă este faptul *s-a precizat* (s.n.) că primele construcţii din piatră ale Curţii domneşti de la Iaşi datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, *fără să fi existat anterior o cetate sau o fortificaţie temporară de pămînt şi lemn*" (s.n.) (p.37). ,,Precizarea" este făcută cu toate că tot acolo se admite că n-au putut fi făcute cercetări ,,în direcţia Palatului Culturii sub care zac cele mai multe complexe *din faza iniţială* (s.n.) a Curţii domneşti din Iaşi" (p. 49) şi că cercetările de pînă acum certifică în fapt o situaţie existentă în zona ,,incintei *exterioare* (s.n.) a Curţii domneşti" (p. 18). Lăsînd la o parte faptul că,

[3] Facem distincţie, astfel, între plauzibilitatea unor concluzii trase în legătură cu anumite zone urbane cercetate şi riscul unor extrapolări la scară urbană, de ansamblu.

[4] Pentru deosebirile dintre tendinţele ,,optimistă" şi ,,rezervată" din literatura de specialitate românească, vezi Al. Andronic, *Date noi despre cultura materială urbană din Moldova*, Rev. Muz., 1969, 2, p. 111, apărut într-un moment în care rezultatele cercetării nu reprezentau un bagaj informaţional suficient pentru a se încerca încheieri definitive şi globale, articol în care autorul reproşa lui M.D. Matei o prea mare prudenţă atunci cînd considera drept ,,intuitiv", doar, nivelul de cunoaştere al mecanismelor de constituire ale oraşelor moldovene (SCIV, 16, 1965, 3, p. 533).

în mod normal, ultimele două afirmaţii o exclud pe prima, pe baza aceloraşi concluzii ale cercetării arheologice publicate încă din anii '60 (în special Al. Andronic, Eugenia Neamţu, M. Dinu, ArhMold., 1967, p. 200, dar şi în articolele intermediare ca dată de apariţie, de exemplu Al. Andronic, Carpica, 1972, p. 173), într-o altă publicaţie (*Istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, 1980, redactori responsabili C. Cihodaru şi Gh. Platon), discutîndu-se aceleaşi rezultate ale cercetărilor arheologice, se consideră că „Există aici, la acest timp (pe locul Curţii şi la mijlocul sec. XIV — n.n.) curtea unui feudal local sau a domniei de la Suceava" (p. 46).

Dăm în fine o serie de datări ale „începuturilor fazei urbane la Iaşi", *ulterioare cercetărilor arheologice* din zona Curţii si din alte puncte: Al. Andronic, în general si în toate lucrările, singur sau cu coautori: sfîrşitul sec. XIV — începutul sec. XV, dar si mai larg, sec. XIV şi începutul sec. XV; C. Cihodaru: sfîrşitul sec. XIII şi „cu mai multă siguranţă, în prima parte a secolului următor"; apoi optează pentru jumătatea sec. XIV (ASU, serie nouă, secţ. III, a, istorie, tom XVII, 1971, fasc. 1, p. 35 şi 36); C.C. Giurescu: prima jumătate a sec. XIV (în *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*..., Bucureşti, 1967, p. 71).

Urmează un grupaj de opinii privind o cronologie mai tîrzie, prezentate în ordinea publicării: Georgeta Crăciun: ulterior sec. XV, atît timp cît în sec. XIV—XV este doar „tîrg" (SAI, 1966, p. 239); M.D. Matei: sfîrşitul sec. XIV sau mai curînd, începutul sec. XV (în *Studii de istorie orăşenească medievală. Moldova sec. XIV—XVI*, Suceava, 1970, p. 65); L. Chiţescu: sfîrşitul sec. XIV (Carpica, 1972, p. 156); D. Bădărău, I. Caproşu: anterior mijlocului sec. XIV, la mijlocul secolului avînd caracter urban (*op. cit.*, p. 24). În *Istoria oraşului Iaşi*, p. 43, procesul este plasat în jumătatea a doua a sec. XIV; V. Spinei: ulterior sec. XIV (în *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, 1980, p. 221; N.N. Puşcaşu şi Voica-Maria Puşcaşu: mijlocul sec. XIV sau anterior sfîrşitului sec. XIV, cînd se află pe drumul urbanizării (RMM-MIA, 2, 1983, p. 21 şi 24). Lista poate continua, dar ceea ce este important este că *pe baza aceloraşi cercetări* (cu excepţia ultimei opinii citate) datările oscilează de-a lungul a mai bine de un secol, în ciuda încercării noastre de a corela şi pune de acord înţelesurile diferiţilor termeni folosiţi pentru desemnarea fenomenului.

În legătură cu *Baia*, este cunoscută divergenţa de opinii legată de natura construcţiilor descoperite arheologic în ultimii ani. Elucidarea problemei: *locuinţe cu pivniţă* sau *locuinţe semiîngropate* (vezi în acest sens, prima opinie susţinută de Lia Bătrîna şi A. Bătrîna, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 599 şi urm. şi în CA, 6, 1983, p. 229 şi 24 , notele 21 şi 25, iar a doua susţinută de V. Neamţu, Eugenia Neamţu, Stela Cheptea, în AIIA Iaşi, 15, 1979, p. 295 şi urm. şi în *Oraşul medieval Baia* ..., II, Iaşi, 1984, p. 35—36 şi nota 37) este deosebit de importantă în continuarea realităţilor arhitecturale şi urbanistice ale aşezării de sec. XIV. Interpretarea diferită a datelor arheologice, în strînsă legătură cu problema anterioară, influenţează şi opiniile privind *momentul urbanizării Băii* şi raportul dintre aşezarea autohtonă şi contribuţia colonîştilor saşi. Diferenţele sînt de cel puţin o jumătate de secol, dar o jumătate de secol importantă: fenomenul poate fi datat, astfel, înaintea sau după apariţia statului feudal (vezi şi V. Spinei, *op. cit.*, p. 220, unde îmbrăţişează varianta tîrzie, ulterioară mijlocului sec. XIV, şi R. Şt. Ciobanu, A. Cioacă, MN, 2, 1975, p. 374, unde oraşul se consideră „întemeiat" la începutul sec. XIV). M. D. Matei, în *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 41, 48, 53, propune iniţial o etapă de urbanizare timpurie, iar după publicarea primelor rezultate ale săpăturilor arheologice de către Eugenia Neamţu, V. Neamţu şi Stela Cheptea, va adera la varianta tîrzie — după mijlocul sec. XIV — în Revist, 3, 1980, p. 479.

Pentru *Tîrgovişte*, începuturile etapei urbane sînt, de asemenea, obiect de controversă. Dintre cele două opinii substanţial diferite, prima, cea a nivelului urban atins *înaintea* instalării domniei în oraş este susţinută de autori precum N. Constantinescu, C. Ionescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 73, C. Ionescu, RMM-MIA, 2, 1982, p. 65, idem, RMM-MIA, 1, 1985, p. 30, Gh. I. Cantacuzino, CA, 5, 1982, p. 225—229 etc. în timp ce a doua, cea a nivelului urban atins abia *după implantarea* Curţii Domneşti, este argumentată de G. Mihăescu, E. Fruchter, *Curtea domnească din Tîrgovişte*, Bucureşti, 1986, p. 17, idem, Arhiva Valachica, 8, p. 94—95, N. Stoicescu, Cr. Moisescu, *Tîrgoviştea şi monumentele sale*, Bucureşti, 1976, p. 8, Cr. Moisescu, *Tîrgovişte. Monumente istorice şi de artă*, Bucureşti, 1979, p. 10, idem, BMI, 2, 1975, p. 12—13 etc. Există şi lucrări conţinînd opinii mai largi (a doua jumătate a sec. XIV şi începutul secolului următor, cf. G. Mihăescu, Valachica, 9, 1977, p. 523) sau opinii care nu leagă urbanizarea de momentul apariţiei Curţii aici, ci plasează doar atingerea unui nivel urban la sfîrşitul sec. XIV (cf. G. Mihăescu, E. Fruchter, RMM-MIA, 2, 1978, p. 31).

Restrîngînd problema la zona „Stelea", urbanizarea respectivului teritoriu oscilează între jumătatea a doua a sec. XIV (cf. C. Ionescu, RMM-MIA, 2, 1983, p. 67, idem, RMM—MIA, 1, 1985, passim etc.) şi înaintea mijlocului sec. XV, dar „pregnant", abia la sfîrşitul sec. XV — începutul sec. XVI (cf. Gh. I. Cantacuzino, C. Diaconescu, G. Mihăescu, Materiale, 16, 1986, p. 293).

La *Suceava*, în ciuda puţinătăţii datelor arheologice, s-a încercat să se fixeze în timp importantul moment al concentrării locuirii în zona de NE a oraşului de mai tîrziu şi inconjurarea aşezării cu palisadă şi şanţ, semne ale unui început de urbanizare. Consultînd cele citeva zeci de lucrări care dezbat această problemă, rezultă un tablou cu datări „glisînd" pe parcursul unui secol, bazate, majoritatea, pe aceleaşi cercetări arheologice. Fără ca cititorul să fie avertizat că, pe baza unor noi descoperiri (în cazul în care ele au fost făcute) sau interpretări, sînt corectate datări mai vechi, perioada începutului de urbanizare şi fortificării oscilează între sfîrşitul sec. XIII—începutul sec. XIV (cel tîrziu) (cf. M.D. Matei, RevIst, 12, 1982, p. 2254—2259 idem, RMM-MIA, 1, 1988, p. 9—10, M.D. Matei, E. Emandi, *Cetatea de Scaun şi Curtea domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988, p. 18—22), prima jumătate a sec. XIV (cf. M.D. Matei, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 372—374, E. Emandi, RMM-MIA, 1, 1988, p. 25), spre jumătatea sec. XIV, referindu-se în special la fortificaţie (cf. M.D. Matei, L. Chiţescu, Dacia, N.S., 11, 1976, p. 322, M.D. Matei, *Studii de istorie* ..., p. 61 etc.), jumătatea a doua a sec. XIV (cf. M. Nicorescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 103—104, M.D. Matei, SCIV, 11, 1960, 1, p. 110 etc.). Pentru apariţia fortificaţiei se mai propune mijlocul sau jumătatea a doua a sec. XIV (cf. L. Chiţescu, Carpica, 1972, p. 157—158, M.D. Matei, L. Chiţescu, SMMIM, 1, 1968, p. 38 etc.).

Cu toate că se poate observa tendinţa progresivă a ultimelor studii de a devansa începuturile procesului de urbanizare, lucrări relativ contemporane prezintă mijlocul sau chiar primele decenii de după mijlocul sec. XIV fie ca un moment al „începuturilor urbanizării" aici (vezi *supra*, antepenultimul şi penultimul articol), fie al unui „avansat stadiu al procesului de urbanizare" (cf. L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 157—158 şi, evident, restul lucrărilor mai noi care antedatează fenomenul). În ultimul timp se afirmă, chiar, fără echivoc: Suceava, „pe la mijlocul secolului al XIV-lea era un oraş fortificat" (cf. Al. Andronic, Suceava, 11, 12, 1984—1985, p. 142, in timp ce E. Emandi prezintă perioada anterioară sfîrşitului de sec. XIV ca fiind „preurbană" (Arhitectura, 5, 1984, p. 25 şi RMM-MIA, 1, 1988, p. 25).

La *Roman*, cercetările arheologice au datat începuturile oraşului feudal la sfîrşitul sec. XIV, început pus în legătură cu ridicarea unei fortăreţe voievodale de lemn (cf. M.D. Matei, L. Chiţescu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 314 şi urm., idem, SMMIM, 1, 1968, p. 31 şi urm., M.D. Matei, *Studii de istorie* ..., p. 69—72 etc., opinie menţinută de autori pînă astăzi. Pentru o vechime mai mare, în ciuda rezultatelor cercetărilor arheologice care au investigat, oricum, o suprafaţă redusă de teren, aflată la limita oraşului, dar şi printr-o interpretare diferită a acelor rezultate, vezi C.C. Giurescu, *op. cit.*, în special p. 264, nota 2 (aici ipoteză diferită şi în legătură cu rolul elementului colonizator) şi Eugenia Greceanu, RRH, 1, 1976, în special p. 44 şi RMM-MIA 2, 1975, passim.

Aparent, considerate ca avînd o importanţă în sine, diferenţele de cronologie nu ar împiedica desfăşurarea ulterioară a studiului dar, în momentul în care ele trebuie corelate, fie cu aspecte topografice (întinderea la un moment dat şi zonarea aşezării), fie cu fenomenul implantării unor monumente aulice sau nu, fie cu aşezarea unor colonişti străini, ele pot produce substanţiale confuzii.

Se observă că nu am luat în considerare neconcordanţe de detaliu sau minore, precum nici afirmaţii prudente sau rezervate dar infirmate ulterior, fenomene inerente studiului atît de complex al domeniului. Reiese însă că, luînd în considerare chiar numai această notă, demersul nostru critic este îndreptăţit.

În ceea ce ne priveşte, în legătură cu o parte din aspectele prezentate, care, s-a observat, privesc în special *aspecte cronologice*, am aderat la unele din opinii sau am fost siliţi să formulăm noi precizări legate, în special, de etapele urbanizării şi localizarea primelor nuclee urbane (cf., în special, Arhitectura, 1, 1988, passim).

b. Prea grăbite încercări de generalizare în domenii importante de istorie urbană, în ciuda unor cercetări de mică anvergură.

c. Dese imprecizii şi neclarităţi ce rezultă din evaluarea tuturor datelor *publicate*, furnizate de arheologia urbană.

d. Lipsa unor informaţii esenţiale studiului [5].

Este necesar să precizăm că aceste constatări au reieşit atît din parcurgerea materialului publicat, în momentul căutării unui răspuns cert, unic şi concludent la unele probleme de istorie urbană, cît şi prin comparare cu informaţii de alt ordin sau cu concluzii şi ipoteze rezultate din propriile noastre investigaţii.

[5] Aspectele la care se referă aceste trei puncte se regăsesc în „studiile de caz".

B. În legătură cu metoda planimetrică în literatura românească, trebuie spus de la bun început că există, afirmate ca atare sau deduse din maniera de abordare, trei opinii:

1. Prima consideră planimetria ca inoperantă în spațiul citadin românesc extracarpatic [6].

2. A doua ignoră, pur și simplu, acest aspect, în detaliu sau ansamblu.

Pentru a ilustra acest punct de vedere, ar fi necesar să trecem în revistă sutele de publicații (cărți sau articole) care, tratînd în mod explicit *istoria urbană* a unui oraș sau a unei zone a lui, nu publică nici măcar un plan, sau nu compară (acțiune înțeleasă ca urmărind evoluția rețelei stradale și a construcțiilor într-o zonă sau în ansamblu) în nici un fel datele obținute pe cale arheologică cu planimetriile actuale, de fapt, anterior recentelor înnoiri urbanistice. Dacă afirmația ar fi inexactă, ar trebui să posedăm astăzi măcar o riguroasă cartare, *publicată*, a tuturor descoperirilor arheologice, suprapusă pe planuri actuale sau mai vechi, la scari suficient de mari pentru a fi folositoare studiului. Posedăm însă doar începuturi promițătoare, prin primul plan al săpăturilor de la Suceava (SCIV, 5, 1954, 1–2, fig. 1), sau prin planul general și detaliile zonale ale săpăturilor din București (*Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 1959, sub redacția I. Ionașcu), în fapt, o reluare cu un plus de metodă a manierei de abordare din publicații mai vechi (în special din *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetării istorice din anul 1953*, I, București, 1954, passim), în special zona „Curtea Veche" (p. 184 și urm.).

Deseori, planșele arheologice publicate sînt greu interpretabile arhitectonic și urbanistic și dificil integrabile realităților moderne. Planurile de orașe care însoțesc unele lucrări ce privesc, în special, orașe ca Suceava, Iași, Tîrgoviște, sînt doar localizări generale ale cercetărilor arheologice, constituind astfel *elemente de la care s-ar fi putut porni* pentru alcătuirea băncii de date necesare. Dacă metoda planimetriei ar fi fost luată în considerare, așa cum s-a procedat în cîteva cazuri, este sigur că anumite cercetări ar fi fost altfel localizate, altele altfel interpretate și s-ar fi ajuns, probabil la concluzii sensibil diferite.

3. A treia consideră firesc recursul la ea, conștientizînd implicațiile unui asemenea demers.

În afara lucrărilor în care se realizează o corectă cartare a cercetărilor arheologice, există o serie de publicații care își pun (fragmentar) probleme de planimetrie medievală urbană. Evident, ne referim doar la cele însoțite de planuri.

Se pot aminti, astfel, preocupările de localizare a „dricului tîrgului", a rețelei stradale și întinderii succesive a orașului Iași (cf. Al. Andronic, *Iașii* ..., p. 37–39, 52–52, fig. 1 și 2, *Istoria orașului Iași*, p. 53 și fig. 2, D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 38–40, Voica Maria Pușcașu, N.N. Pușcașu, *op. cit.*, passim). Pentru Suceava, cercetarea evoluției zonei de tîrg (limitrofă Curții Domnești) apare ca problemă la Gh. Diaconu, SMIM, 1, 1956, passim. Zonarea și întinderea așezării medievale sînt deduse arheologic la un nivel general de M.D. Matei, *Contribuții* ..., p. 77–85, Mara Nicorescu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 81–85 etc. Un plan al orașului cu rețeaua stradală și zonarea medievală vezi la E.I. Emandi și colab., Arhitectura, 5, 1984, p. 25–29, fig. 2. Preocupări pentru planimetria zonei centrale vezi în publicațiile anului 1988: M.D. Matei și E. Emandi, *op. cit.*, p. 150 și urm., M.D. Matei RMM-MIA, 1 1988, p. 11, 14, 15, 21, E. Emandi RMM-MIA, 1, 1988, passim.

Se pot menționa, apoi, contribuții planimetrice referitoare la București, în afara celor menționate în nota precedentă: C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1966, harta 2, Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 416, fig. 259, A. Pănoiu, Arhitectura, 1985, 2.

[6] Prezentăm doar două opinii relativ recent publicate: Lia Lehr, în Rev. Ist, 1, 1980, p. 66, nota 9, care consideră că datorită deselor distrugeri „... nu putem stabili nici un plan al orașelor din Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XVII" și C. Manolescu, Valachica, 12–13, 1980–1981, p. 41, care consideră că, nepăstrîndu-se planuri vechi ale orașelor medievale românești extracarpatice ne este imposibil „... a putea deduce configurația specifică a unui centru urban din acea perioadă...". Opinia este pregnant prezentă, de asemenea, în rîndul arhitecților, fapt probat, printre altele, de maniera de abordare a sistematizării acestor centre.

Tîrgoviştea beneficiază de o serie de contribuţii valoroase, privitoare la planimetria generală sau a unei zone (cf. Cr. Moisescu, BMI, 2, 1975, p. 12 şi urm., G. Mihăescu, E. Fruchter, RMM-MIA, 2, 1978, p. 25 şi urm., C. Ionescu RMM-MIA, 1, 1985, p. 30 şi urm., idem, RMM-MIA, 2, 1983, p. 65 şi urm.).

Pentru Craiova, vezi D. Budică, cf. I. Atanasescu, Arhitectura, 1982, 3 p. 9 şi urm., iar pentru Cîmpulung sînt discutate cîteva aspecte planimetrice zonale (cf. C. Jinga Mariana, StComCimp.-Muscel, 1981, p. 115 şi urm. şi 1982, p. 105 şi urm.).

Primele contribuţii complete, uzînd de întreaga metodologie specifică studiului planimetric, sînt incontestabil, cele datorate arh. Eugenia Greceanu (RRH, 1, 1976, passim, RMM-MIA, 2, 1975, *Ansamblul urban medieval Botoşani*, Bucureşti, 1981; *Ansamblul urban medieval Piteşti*, Bucureşti, 1982).

În ceea ce ne priveşte, trebuie spus că încrederea în metoda amintită s-a născut prin contactul cu autorii sau lucrările care deja abordaseră studiul în această manieră. Am extins apoi investigaţia la un mult mai mare număr de oraşe care întruneau condiţiile cerute de metodă, am căutat reguli generale tipologic-analogice şi cronologice. Am încercat, în paralel, să acumulăm orice argument care ar fi dovedit în final corectitudinea aplicării acestei metode în spaţiul românesc[7].

Argumentelor publicate pînă acum le adăugăm altele noi.

Primul este de natură analogic-tipologică şi se referă la constatarea că, în cele mai diverse spaţii geografice, momentul dobîndirii unui statut urban, chiar în condiţii juridice anterioare cunoscutului „drept de Magdeburg", se observă o notabilă *stabilitate* şi *continuitate a lotizărilor*, în ciuda unor distrugeri, deci, a unor discontinuităţi de viaţă urbană. Concludente sînt observaţiile făcute asupra oraşelor poloneze (nord-slave) din faza „dreptului autohton", deci anterioare fazei „dreptului de Magdeburg", unde concluzia respectivă este un rezultat al cercetării arheologice [8], aidoma situaţiei din spaţiul oraşului statului kievean [9]. Aceeaşi observaţie este făcută şi în legătură cu etapa caracterizată prin „trăsături urbane" a aşezării de la Păcuiul lui Soare [10], iar respectări ale vechilor lotizări în numeroase cazuri de reconstrucţii sînt detectate şi de arheologia românească în centrele mai intens cercetate şi pentru o perioadă ulterioară sec. XIV [11]. Este inutil să facem cunoscute realităţile similare puse în evidenţă de majoritatea organismelor urbane medievale europene „clasice", posesoare ale diferitelor drepturi şi păstrătoare pînă astăzi ale unor structuri medievale. Oraşul se dovedeşte, astfel, *un spaţiu al stabilităţilor planimetrice*.

Al doilea argument, de ordin juridic, explică şi probează stabilitatea amintită anterior: aceea a proprietăţilor şi reţelelor de circulaţie urbane româneşti. Concluziile sînt fundamentate, în lipsa unei legislaţii care s-a

[7] T.O. Gheorghiu, Arhitectura, 1, 1986, p. 41—42, idem, Arhitectura, 1988, idem, Arhitectura, 3, 1988.

[8] W. Hensel, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 478. Sînt date drept exemplu, ca fiind mai intens cercetate, Opole, Gdansk, Wolin, Szczecin, ultimul deosebit de concludent prezentat de L. Leciejewicz şi colab., în Archaeologia urbium, fasc. 2, planşa I. Fenomenul, circumscris cel mai timpuriu sec. X—XI, este însoţit de o vizibilă preocupare pentru întreţinerea căilor de comunicaţie urbană, majoritatea pavate cu lemn (cf. W. Hensel. *op. cit.*, p. 478).

[9] *Drevniaia Rusi. Gorod, zamok, selo*, sub redacţia acad. B.A. Ribacov, p. 146—147, Moscova, 1985.

[10] R. Popa, Studii-Revista de istorie, 17, 1964, 1, p. 109.

[11] Cele mai numeroase şi concludente descoperiri sînt făcute la Suceava (cf. Gh. Diaconu, *op. cit.*, passim, M.D. Matei, E. Emandi, SCIVA, 29, 1977, 4, p. 555—559, M.D. Matei şi colab., Materiale, 8, 1962, p. 741 şi urm.). Pentru Tîrgovişte, vezi C. Ionescu, *op. cit.*

pierdut sau n-a fost consemnată documentar, de o sumă de acte de întărire ce atestă continuitatea proprietăților urbane, proprietăți integrabile celorlalte tipuri de proprietăți feudale [12], iar în chipul cel mai concludent, prin interpretarea datelor furnizate de un important act-sentință din 1768, dat în legătură cu intenția de a se bloca și schimba configurația zonală a unei ulițe bucureștene. Într-o conjunctură mai mult decît concludentă, respingîndu-se acțiunea de modificare respectivă, se scoate în evidență lipsa din analele judecății domnești din Țara Românească (cel puțin) a unui astfel de caz și se hotărăște : „...nimeni să nu cuteze a lua loc din uliță, ci să se păzească ulițele în starea în care au fost [13].

Chiar în cazul unor distrugeri repetate ale fondului construit, se constată (aceasta este a treia circumstanță) reconstrucții conform vechilor realități, iar afirmația este probată de acte ulterioare unor distrugeri și depopulări masive :

— În urma războiului din 1787—1792, orășenii din Buzău, reîntorși din lunga bejenie de la munte, pentru a-și readuce locuințele în starea de mai înainte, sînt scutiți de anumite impozite [14].

— La Botoșani, în urma incendiului din 3 iunie 1888, deci într-o perioadă cînd se manifestau, deja, încercări de sistematizare urbană, modificările s-au rezumat, în general, la aspectul exterior al caselor, uniformizate din punct de vedere plastic [15].

— La Pitești, cu toate că se sugerează că zona centrală ar fi suferit modificări planimetrice notabile în urma incendiului din 1848 [16], în realitate, se observă o înverșunată rezistență a orășenilor în fața acțiunii de „aliniere" a caselor din zona centrală și, în cele din urmă, modificări planimetrice minime [17]. Exemplele pot continua.

Așadar, cu cîteva excepții pe care le vom aminti în cele ce urmează, planurile de sfîrșit de sec. XIX sau chiar mai tîrzii, vor consfinți realități anterioare acestor cataclisme, fiind perfect operante într-un studiu planimetric.

Se impune precizarea că stabilitatea respectivă poate fi probată doar pentru o perioadă ***ulterioară dobîndirii de către așezarea respectivă a statutului urban***, fenomen care, pentru orașele care ne interesează, circumscrie, în general, perioada sfîrșitului de sec. XIV și sec. XV [18], sau, pentru așezări ca Siret, Baia, Cîmpulung, sec. XIV, chiar prima

[12] V. Georgescu, Studia Balcanica, 3, 1970, p. 65, 67—68, Lia Lehr, *op. cit.*, p. 76—7

[13] Vezi comentariu in *Legislația urbană a Țării Românești (1765—1782)*, București, 1975, ediție îngrijită de V. Al. Georgescu și E. Popescu, p. 36—37.

[14] D. Gh. Ionescu, *Istoria orașului Buzău*, București, 1979, p. 97.

[15] C. Filip, Hierarasus, 1979, p. 304 și Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 58 și nota 32.

[16] A. Pănoiu, Arhitectura, 1983, 1, p. 52.

[17] Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, p. 103—105 și T. O. Gheorghiu, Arhitectura, 1988, 3, passim.

[18] În ceea ce privește fenomenul *pur istoric*, în ciuda unor nepotriviri de cronologie, se constată o notabilă unanimitate de vederi referitoare la rolul domniei în *accelerarea procesului de urbanizare*. În literatura de specialitate, pentru orașe ca Suceava, Iași sau Tîrgoviște, momentul edificării primelor curți funcționează chiar ca prag dintre cele două mari etape ale evoluției către oraș: „evoluție lentă" și „accelerare". Pentru Suceava, vezi M.D. Matei, SCIV, 11, 1960, 1, p. 111 și 114, E. Emandi și colab. Arhitectura, 1984, 5, p. 25, E. Emandi, RMM-MIA, 1, 1988, p. 25; a se urmări și nota 5. Pentru Tîrgoviște vezi Gh. I. Cantacuzino, CA, 5, 1982, p. 226 și nota 12, unde sînt amintiți autorii care consideră dobîndirea veritabilelor caracteristici urbane ca avînd loc abia după așezarea la Tîrgoviște a Curții Domnești. Aceleași aprecieri se fac și în legătură cu alte orașe cercetate arheologic.

parte [19]. Precizarea este importantă, deoarece momentul respectiv, în privința primei categorii de orașe, este însoțit sau chiar determinat de noi strategii economice, politice, militare ale statelor feudale consolidate, cu repercusiuni asupra urbanului sau, mai direct, de pătrunderea domniei în orașe, prin promovarea unor ansambluri sau piese de arhitectură reprezentative (curți, biserici, cetăți — în preajmă) cu care ocazie, în numeroase situații, se constată o înlocuire a vechilor structuri urbane cu unele noi.

Avînd asigurată proba faptului istoric, se poate aborda realitatea urbanistică. Susținem și aici, astfel, ipoteza modificărilor urbanistice sau edificării de noi organisme urbane dirijate de către stat, iar în anumite cazuri, prin contribuția unor coloniști purtători de informație urbanistică de esență oficială (cf. T.O. Gheorghiu, Arhitectura, 1, 1988, p. 38—39).

În legătură cu promovarea noilor structuri orășenești *în cazul* unor situri locuite anterior, chiar la nivel urban, pentru spații apropiate sau limitrofe (Cehoslovacia, Polonia), concluzii interesante se deduc din W. Hensel, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 470 și urm., idem, *The origines of western and eastern slavs'Towns*, extras, f. a., p. 171 și urm. și apar ca atare în ICOMOS-Bulletin, 4, Praga, 1976, p. 14 și 40. Ultima publicație semnalează trei modalități medievale uzuale de implantare a noilor structuri: 1. la limita așezărilor existente, fără afectarea lor (Caslav, Havelickuv Brod), 2. la limită dar inglobîndu-le treptat și deseori modificîndu-le (Straconice, Litomysl la care se poate adăuga ca deosebit de concludente Wrocław —vezi și Marta Młynarska, *Wrocław w XII—XIII wieku*, 1986, p. 189—190, fig. 18 — și Krakowia — vezi si A. Majewski, Bulletin IBI, 1979 (36), p. 78 și urm.) și 3. prin dezafectarea, de la bun început, a nucleelor construite existente, cu mențiunea că ultimele sînt cele mai puțin întîlnite (Hranice și foarte concludent, Szczecin, pentru care vezi și L. Leciejewicz și colab., *op. cit.*

Pentru orașele analizate, în succesiunea etapelor „orașelor în germene" și cea a „orașelor de drept autohton" și apoi a „orașelor de drept german" este interesant de constatat că înlocuirea vechilor structuri cu cele noi se săvîrșește doar la trecerea către etapa a III-a, rolul decisiv avîndu-l puterea politică și valul colonizator.

Concluzii asemănătoare sînt trase pentru spațiul transilvănean de către P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, București, 1979, despre cazurile orașelor Sighișoara — p. 90—97 (realități acceptate de pe pozițiile cercetării de arheologie de R. Popa și Gh. Baltag, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 48), Bistrița — p. 119—123 și Mediaș — p. 127—133 și de Michel Tanase, *Villes neuves en Transilvanie entre les XII—XIII siècles?*, teză de doctorat, Saint Denis, 1981, passim (despre Mediaș, cu analogii).

Se poate spune chiar că, astfel, apar *noi orașe*, adevărate orașe, atît timp cît perioada anterioară este de evoluție lentă, în cadrul stadiului pe care, pînă la proba contrarie, îl considerăm „preurban" [20].

Pentru a doua categorie de orașe, cele timpurii, cu începuturi *urbane* anterioare formării statelor feudale, fenomenul implementării unor noi structuri urbane trebuie pus în legătură cu așezarea coloniștilor germani, purtători ai unor asemenea modele, chiar de la sosirea lor în Transilvania [21].

Aceste noi structuri urbane, însoțite, probabil de o legislație în consecință, vor fi cele care își vor dovedi stabilitatea în timp, făcînd firesc recursul la studiul planimetric și constituind unul din importantele repere ale discuției asupra stadiului atins de cercetarea istorică urbană românească, precum și dezideratele acestui domeniu.

[19] Vezi supra p. 188

[20] T. O. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 39, nota 10B. Pentru Suceava, E. Emandi, *op. cit.*, p. 25

[21] T. Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981, p. 58—64, unde se amintește despre rolul „locatorilor" în reglementarea tuturor aspectelor vieții noilor așezări. Aceiași „locatari" sînt amintiți în sec. XIII—XIV în Moravia și Boemia ca *proiectanți* (pur și simplu) ai unor planuri de noi orașe regale, conform unor trasee geometrice regulatoare, deci a unor *modele oficiale* (cf. ICOMOS-Bulletin, 4, Praga, 1976, p. 20).

Afirmăm acest lucru, deoarece studiul planimetric atestă, pe de o parte, o dezvoltare extensivă a orașelor noastre, fără intervenții urbanistice notabile în zonele deja locuite, decît în limitele excepțiilor, sau afectînd anumite arii periferice neprivilegiate [22], iar de pe alta, permite localizarea nucleului originar al *fazei orășenești*, stabilirea relațiilor lui cu ctitoriile contemporane și evoluția ulterioară a orașului. Repetăm, deci, că un plan, chiar de sec. XIX sau din prima jumătate a secolului nostru, corect citit și interpretat, este o oglindă fidelă a istoriei urbane.

Rezultă de aici că planimetria poate localiza cu un plus de precizie viitoare cercetări arheologice sau poate constitui un valoros reper în discutarea deja executatelor, publicatelor și interpretatelor cercetări arheologice. Rezultatele obținute prin coroborarea acestor metode în privința studiilor de caz îndreptățesc pe deplin aceste aprecieri.

ARCHÉOLOGIE ET PLANIMÉTRIE — QUELQUES ASPECTS DE L'HISTOIRE URBAINE MÉDIÉVALE ROUMAINE EXTRACARPATHIQUE

RÉSUMÉ

Conséquence naturelle d'une période rélativement longue de recherches concernant l'histoire de la ville médiévale roumaine extracarpathique, la présente discussion essaie d'établir par une évaluation critique les profits réels de ces investigations et, spécialement, la manière dans laquelle la méthode archéologique à été utilisée.

On constate que la riche littérature de spécialité, concernant même les prolongées recherches des villes médiévales comme Suceava, Iași, Tîrgoviște etc., est en peux des cas en mesure de repondre avec sûreté et précision à quelques demandes essentielles relatives à l'histoire urbaine, spécialement aux commencements de l'urbanisation et les localisations topographiques.

Parmi les causes de cette situation se détache l'absence de la coroboration de l'archéologie avec les dates offerts par l'étude planimétrique, qui peut diriger avec plus de précision des fouilles, peut fournir des repères générales sur la genèse et l'évolution urbaine et, enfin, peut vérifier les conclusions des recherches.

Il s'impose, en conclusion, la minutieuse vérification des dates archéologiques proprement-dites avec les informations planimétriques, ainsi qu'avec des sondages dans les zones centrales des villes, qui sont les plus plausibles localisations des noyaux originaires.

[22] Din categoria excepțiilor fac parte extinderile curților domnești de la Suceava, Tîrgoviște, probabil București, Bacău, Iași etc. Există și probabile lotizări tîrzii ale unor piețe existente din fazele de început ale urbanizării (cazul Piteștilor — cf. T.O. Gheorghiu, Arhitectura, 1988, 3, passim, sau Sucevei, Iașilor și Cîmpulungului — cf. studiile de caz).

Corectări de detaliu ale traseului unor străzi sînt probabile și detectabile, în bună măsură arheologic și planimetric — vezi studiile de caz Suceava, Iași, Tîrgoviște.

Mult mai tîrziu, în sec. XIX, sînt inițiate unele acțiuni izolate de sistematizare, ca cea din București, în urma incendiului din 1848 (cf. A. Pănoiu, Arhitectura, 1985, 2) sau altele, de la sfîrșitul sec. XIX în cîteva mari centre urbane.

Dezafectarea unor curți domnești (Suceava, București, Bacău etc.) este urmată de lotizări ale spațiului respectiv, prin păstrarea, totuși, a rețelei stradale limitrofe (vezi studiile de caz).

UN NOU MONUMENT EPIGRAFIC DIN ESTUL DACIEI ROMANE

de RADU ARDEVAN, CORNELIU BELDIMAN, JENŐ ZEPECZANER

În luna octombrie a anului 1987, în zona sudică a municipiului Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) s-au executat importante lucrări de construcții. În timpul săpării fundaţiilor unui bloc de locuinţe pe Bulevardul 1 Mai, în spatele cinematografului „Olimpia" (fig. 1), a ieşit la iveală un monument antic de piatră [1]. Este vorba de o stelă funerară din calcar, avînd o inscripție latină. Alături de ea sau în perimetrul respectiv nu s-au semnalat alte materiale arheologice [2]. Indubitabil, piesa se afla în poziţie secundară, fiind probabil reutilizată în epoca modernă ca material de construcţie într-una din clădirile demolate acum. Pînă în prezent, este singura inscripţie lapidară romană descoperită în această localitate şi în zona înconjurătoare [3]. Stela se află acum în colecţiile Muzeului din Odorheiu Secuiesc (nr. inv. 7617).

O examinare atentă arată că monumentul a suferit deteriorări. O fractură a dus la pierderea părţii inferioare; lipseşte și partea superioară, cu relieful-medalion (?), aceasta părînd a fi fost decupată intenţionat [4]. În schimb inscripția, încadrată într-un chenar simplu, s-a păstrat aproape în întregime (fig. 2 şi 3); lipseşte eventual doar începutul, cu formula *D(is) M(anibus)* — dar ea nu era neapărat necesară.

Dimensiunile actuale sînt următoarele: înălţime 115 cm; lăţime 86 cm; grosime 18 cm. Cîmpul inscripţiei are 95×65 cm (partea scrisă acoperă doar 65×30 cm), iar chenarul simplu este lat de 10 cm (bordura oblică atinge o lățime de 3 cm). Literele au 4,5 cm înălţime; distanţa între ele variază între 1—1,5 cm, iar cea dintre rînduri este de cca 2 cm.

Redactarea textului denotă o oarecare neglijență. Cele 5 rînduri ale inscripţiei ocupă doar 2/3 din cîmpul afectat textului; totuşi, pe alocuri literele au fost „înghesuite": în r. 2 ultima literă (un *I*) a fost scrisă mai mică, chiar pe bordura oblică a chenarului. Lățimea literelor variază mult şi, în general, ele nu se încadrează într-un pătrat. Unele haste (*V* aproape totdeauna: *V* în r. 2, 3 și 4; *X* în r. 4 etc.) nu au fost trasate chiar drept. În general însă aspectul scrisului este destul de îngrijit. Nu

[1] Ţinem să adresăm și pe această cale mulțumirile noastre ing. Simon Ferenc, care a semnalat imediat descoperirea Muzeului din Odorheiu Secuiesc și a acordat sprijinul pentru salvarea piesei şi transportarea ei la muzeu.

[2] Verificarea s-a făcut imediat după descoperire de către J. Zepeczaner.

[3] IDR, III/4, p. 204—205.

[4] Urme de daltă, vizibile mai ales la partea superioară dorsală.

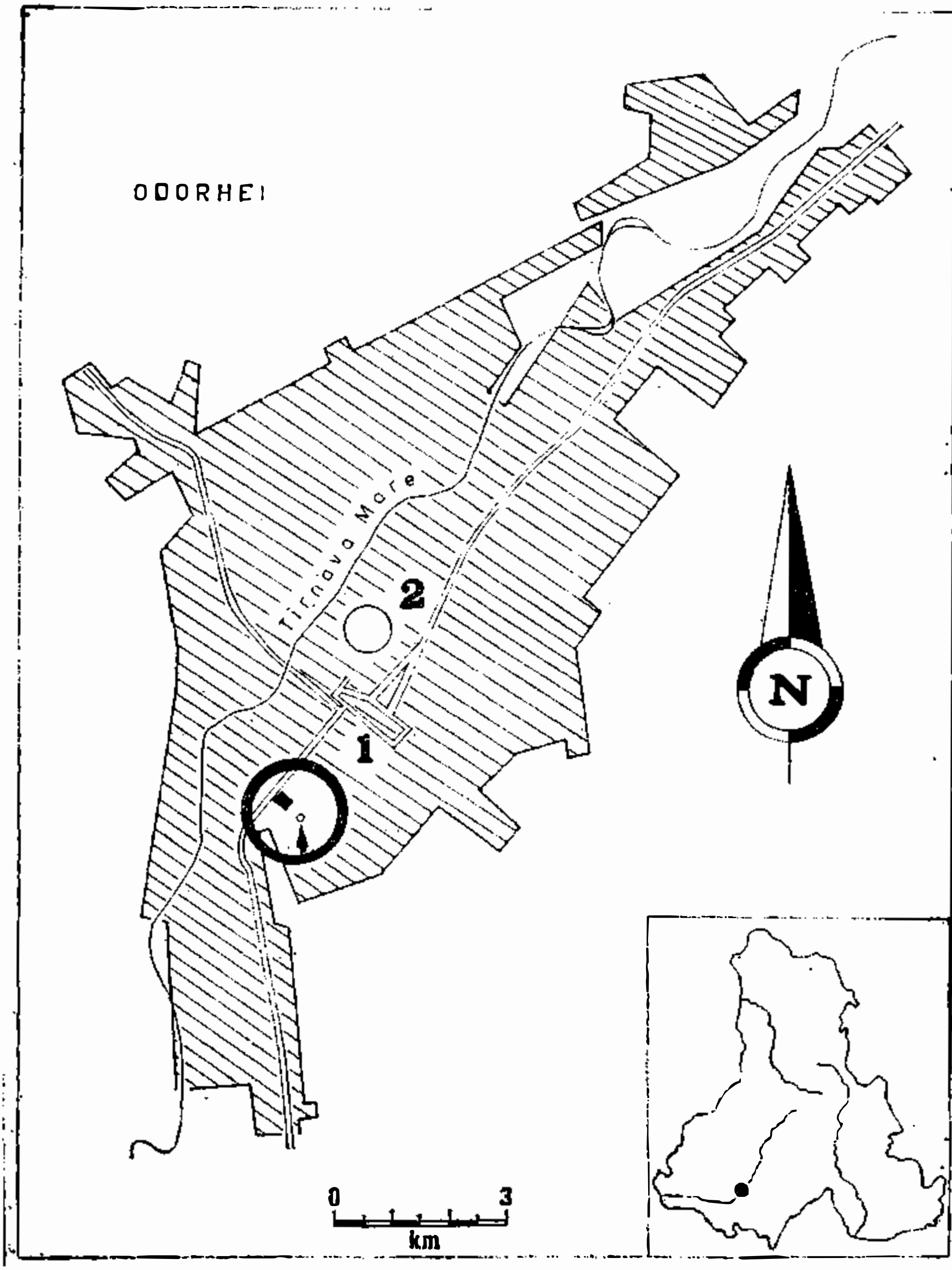

Fig. 1. Planul municipiului Odorheiu Secuiesc: locul descoperirii inscripţiei (1); locul presupus al castrului roman (2).

apar ligaturi [5], literele sînt clare, *A* are hastă orizontală. În r. 5, între ultimele cuvinte există o *hedera distinguens*, redată foarte schematic; nu se disting puncte despărțitoare între cuvinte [6]. În sfîrșit, se văd clar liniile ajutătoare ce marchează lățimea rîndurilor (mai ales în r. 4—5). Fără îndoială, lapicidul s-a străduit să dea inscripției un aspect cît mai îngrijit.

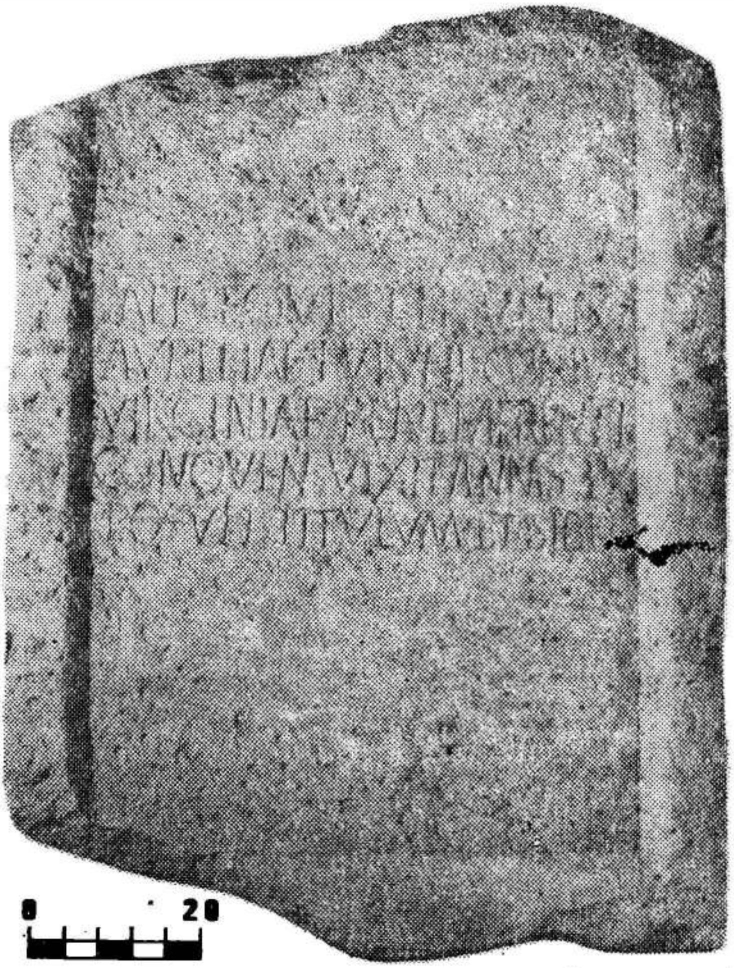

Fig. 2. Stela funerară de la Odorheiu Secuiesc — foto.

Textul a suferit puternice corodări în sol, mai ales în partea superioară. Cel mai adesea, literele au haste scurte la capete, gravate adînc. Datorită acestor două cauze, apar uneori forme neclare, fiind greu de apreciat dacă avem în față un *I*, un *T* sau un *L* (fig. 2 și 3).

[5] În r. 3, legătura dintre literele *A* și *E* din cuvîntul *VIRGINIAE* este, fără îndoială, o simplă eroare de lapicid.

[6] Acest aspect s-ar putea datora naturii pietrei și corodărilor ulterioare.

Lectura nu ridică dificultăți deosebite. Textul este următorul: *Ael(ius) Equester vet(eranus) ex(centurione)/Aureliae Iuiuni coniugi/ virginiae bene merenti/conquen vixit annis LX/posuit titulum et sibi.*

Traducere : Aelius Equester, veteran, fost centurion, Aureliei Iuiunis, soției luate ca fecioară care a binemeritat, cu care a trăit 60 de ani, i-a pus monumentul și lui însuși.

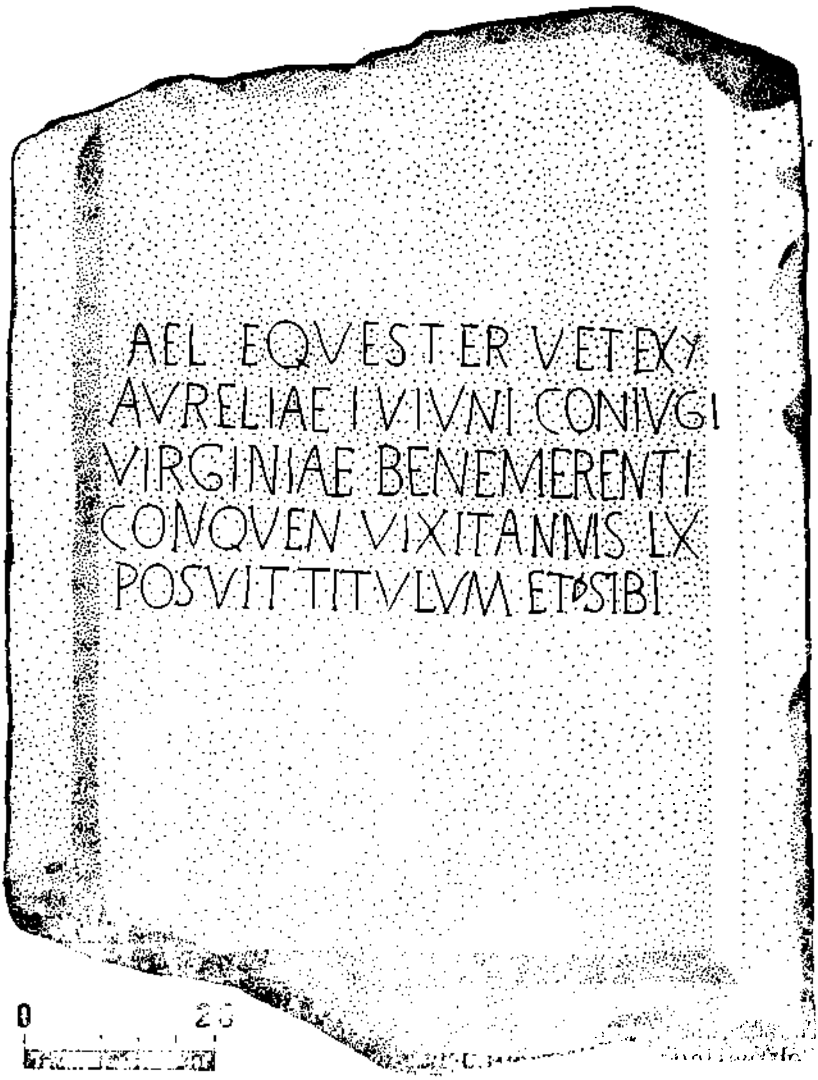

Fig. 3. Stela funerară de la Odorheiu Secuiesc — desen.

Formularea este puțin neobișnuită. Centurionul care înalță stela nu-și menționează unitatea militară în care a slujit (ceea ce susține apartenența lui la garnizoana din localitate) și nu consemnează nici vîrsta soției decedate. Structura textului (cu dedicantul la început, apoi numele per-

soanei decedate) și formula de încheiere sînt mai puțin frecvente, totuși nu fără anaologii [7]; la fel, expresia *coniux virginia* [8].

Numele soției l-am citit *IVIVNI*; și lectura *TVIVNI* părea probabilă, totuşi prima literă nu pare să fi avut o hastă orizontală, cum are fiecare *T* cert. În r. 4, numărul care încheie rîndul ne-a părut a fi 60 (*LX*) şi nu 9 (*IX*); *L* şi *I* sînt ușor de confundat (vezi r. 1—2), dar în cazul de față hasta orizontală a lui *L* este clar vizibilă. Longevitatea deosebită a celor doi soți atrage atenția, dar cazuri similare se mai cunosc [9]. Remarcăm şi cuvîntul *CONQVEN* din r. 4; evident, este vorba de o formă incorectă pentru expresia *CVM QVA*. Asemenea erori se mai întîlnesc în latina provinciilor dunărene [10].

Inscripția în discuție trebuie să fie produsul unor meşteri localnici. Toate trăsăturile grafice menționate pledează pentru datarea ei în sec. III e.n. La aceeași concluzie ne conduce lipsa *praenomen*-ului şi numele de familie Aurelia.

Deşi laconic, textul oferă cîteva informații prețioase. Dedicantul, Aelius Equester, cetățean roman, este centurion — desigur al unității militare cantonate în castrul de la Odorheiu Secuiesc. Cercetările arheologice de pînă acum n-au identificat cu certitudine locul acestuia [11], dar existența lui este neîndoielnică [12]; oricum, a existat o aşezare romană întinsă [13]. Ştampile tegulare dovedesc staționarea aici a cohortei *I Ubiorum* [14], căreia îi va fi aparținut și centurionul atestat acum [15].

Soția lui trebuie să fi fost şi ea cetățeană romană. Numele *AVRELIA* şi datarea generală pledează pentru o familie ce primise cetățenia prin *Constitutio Antoniniana*. Prin urmare, inscripția poate data cel mai devreme din al doilea sfert al sec. III e.n. Cît despre celălalt nume, pentru o cetățeană romană el trebuie să fi fost un *cognomen* și nu un patronimic la genitiv. Persoana decedată se numea *Aurelia Iuiunis*. Acest *cognomen* nu este roman; nu l-am găsit în nici unul din repertoriile

[7] Vezi de exemplu IDR, II, 37 și III/2, 452.

[8] Un singur exemplu accesibil: ILS, 7648 = CIL, XIII, 2000 din Lugdunum (*coniux virginia*).

[9] În Dacia vezi de pildă: I.I. Russu, Acta MN, 5, 1968, p. 454—456, nr. 3 (85 ani); R. Ardevan, I. Hica-Cîmpeanu, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 542, nr. 1 (83 ani). Inscripția din Lugdunum citată mai sus consemnează o căsnicie de 48 ani.

[10] H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti-Paris, 1978, p. 292, 241, 316. Cf. și IDR, III/2, 430.

[11] G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, Materiale, 10, 1973, p. 347—348; IDR, III/4, p. 204—205 (cu bibliografia). Cercetări recente au dus la descoperirea unei mari cantități de material arheologic roman lîngă bastionul de SV al cetății medievale, iar la est de municipiu s-a precizat existența unor turnuri romane şi *burgi*; toate acestea pledează pentru localizarea castrului în vatra localității. Cf. G. Ferenczi, I. Ferenczi, ActaMN, 15, 1978, p. 91—92; Șt. Ferenczi, *Castrul roman de la Odorhei, jud. Harghita* și *Cercetări pe limes-ul de est al Daciei*, comunicări la A XVII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1982, Ploiești, martie 1983. Adresăm mulțumiri dr. I. Ferenczi pentru informațiile suplimentare furnizate.

[12] *Ibidem*.

[13] TIR, L 35, 54—55; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia română*, Bucureşti, 1968, p. 276—277.

[14] CIL, III, 25 a; I. Piso, D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 285 (v. şi notele 123—124, cu toată bibliografia); IDR, III/4, 262.

[15] Pentru *centuriones* din cohortele auxiliare, cf. A.v. Domaszewski, B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*[2], Köln-Graz, 1967, p. 56—59.

onomastice accesibile nouă [16]. Nici numele *Tuiunis*, luat și el în considerare, nici alte forme posibile [17] nu figurează în acestea. Nume înrudite cu *Tuiunis* ori întrucîtva similare au fost întîlnite în cîteva inscripții, numai în teritorii locuite de celți [18]. Fără îndoială, acesta este un nume celtic. *Iuiunis* este similar nu doar ca formă, ci și ca arie de răspîndire; nume ce încep cu *Iu*-, *Iuv*-, *Iva*- apar în lumea celtică [19]. Din Pannonia se cunoaște o inscripție cu numele *IVIVNI* [20]. Fără a putea oferi alte lămuriri, considerăm că acest nume nu poate fi decît celtic.

În cazul de față, numele pledează pentru o origine locală. Aurelia Iuiunis este descendenta unei familii de obîrșie celtică, recent încetățenită; asemenea grupuri de celți existau cu siguranță în provincia Dacia, chiar în apropiere de actualul Odorheiu Secuiesc. Mai întîi, unitatea cantonată aici venea din valea Rinului, zonă de interferențe celto-germanice [21]; în sec. III ea își va fi completat efectivele cu precădere din Dacia și provinciile învecinate [22]. Mai important ne pare faptul că văile Tîrnavelor sînt un teritoriu unde abundă coloniștii veniți din Pannonia și Noricum, cu un pronunțat specific provincial [23]. Prezența unui nume celtic nu mai înseamnă în această epocă neromanizare, ci doar o tradiție de familie ori de grup. Ca și alți coloniști, pannonii și noricii de neam celtic se integrează în societatea provincială sub semnul romanității. Dintre aceștia va fi provenit și soția centurionului amintit.

Cu toate deficiențele, altminteri minore, de scriere și limbă, inscripția discutată cu prilejul de față este un document de bună civilizație romană într-o zonă din estul provinciei Dacia, îndeobște săracă în vestigii majore.

[16] Cităm cîteva repertorii consultate: W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3, Braunschweig, 1863—1870; Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933; Fr. Preisigke, *Namenbuch enthaltend alle (. . .) Menschennamen soweit sie in griechischen Urkunden (. . .) Ägyptens sich vorfinden*, Heidelberg, 1922; H. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930; J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden, 1961; A. Holder, *Alt-keltischer Sprachschatz*, Leipzig, 1897, 9. Lieferung, I—III; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967; idem, *Illirii*, București, 1969; L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964; L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, I, Paris, 1963.

[17] Am căutat fără rezultat și nume cu grafie posibil similară, chiar dacă era evident că pe piatra în discuție nu este vreunul din ele (*Iutuni*, *Lutuni*, *Laiuni*, *Luluni* etc.).

[18] Hispania: Toutonus (J. Vives, *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona, 1972, nr. 2423, 2535, 4843, 5141, 5846 a), Tuloni(o) (*Ibidem*, 944, 6108), Tuouta (*Ibidem*, 3475); Britannia: Tuttu-, Tutu- (A. Holder, *op. cit.*, 1985, 2023); Noricum: Tut-, Tutati-o, Tutuia, Tatula (*Ibidem*, 2021, 2023). În Pannonia, la Aquincum, un Tuio (CIL, III, 3602).

[19] A. Holder, *op. cit.*, 85—99 (mai ales 96).

[20] CIL, III, 12034, 10.

[21] H. Schmitz, RE, VIII, A, 1 (1955), 532—545, s. v. *Ubii*.

[22] K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 50.

[23] I. Mitrofan, ActaMN, 18, 1981, p. 108—109. Vezi și situația de la Cașolț și Calbor (D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980, p. 133—134, cu întreaga bibliografie).

UNE NOUVELLE INSCRIPTION DE L'EST DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

En 1987 on a découvert dans la ville d'Odorheiu Secuiesc (dép. de Harghita) un fragment de stèle funéraire romaine. Il porte une inscription entièrement conservée, écrite d'une manière assez soignée (115 x 86 x 18 cm ; le texte - 65 x 30 cm).

On peut y lire sans difficulté :

Ael(ius) Equester vet(eranus) ex(centurione)/Aureliae Iuiuni coniugi/virginiae bene merenti/conquen vixit annis LX/posuit titulum et sibi.

Les personnes mentionnées sont citoyens. Le caractère de l'écriture et du texte imposent la datation de la pièce au IIIe siècle, après la *Constitutio Antoniniana*. Le centurion Aelius Equester devait avoir déployé son activité dans l'unité militaire cantonnée ici *(cohors I Ubiorum)*; de nombreux indices suggèrent l'existence d'un camp fortifié à Odorheiu Secuiesc (encore non identifié sur le terrain).

Le nom *IVIVNIS* semble être celtique. On remarque la présence des colons celtes de Pannonie et de Noricum dans la proximité de cet habitat.

L'inscription fait preuve d'un bon niveau de la civilisation romaine dans cet établissement situé à l'Est de la Dacie romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan d'Odorheiu Secuiesc — lieu de découverte de l'inscription (1); lieu presumé du camp romain (2).

Fig. 2. La stèle funéraire d'Odorheiu Secuiesc.

Fig. 3. La stèle funéraire d'Odorheiu Secuiesc — dessin.

RESTURI OSTEOLOGICE DE ANIMALE DIN SECTORUL „TURNUL ROMANIC” AL COMPLEXULUI MEDIEVAL DE LA SÎNNICOLAU DE BEIUȘ, JUD. BIHOR*

de MIRCEA ST. UDRESCU

Materialul osteologic animal luat în discuție provine din sectorul „Turnul romanic” al complexului de monumente medievale de la Sînnicolau de Beiuș [1]. Din totalul de 250 de piese osteologice recoltate cu prilejul săpăturilor din anul 1987, au putut fi identificate ca specie 109, restul fiind spărturi și așchii fără detalii morfologice specifice. La acestea se adaugă 16 dinți întregi sau framentari, provenind exclusiv de la cele trei specii importante în alimentație (bovine, ovicaprine, suine), dar care n-au fost incluse în tabelul cu numărul pieselor identificate (tabel 1). Au fost recunoscute 7 specii de mamifere, la care se adaugă 5 fragmente osteologice de păsări domestice.

Tabelul 1

Repartiția numerică și procentuală pe specii a fragmentelor osteologice identificate

	Nr. fragmente	%	Nr. minim de indivizi
Bos taurus	54	49,5	4
Ovis-Capra	9	8,3	2
Sus domesticus	30	27,5	5
Equus caballus	3	2,8	1
Cervus elaphus	6	5,5	1
Sus scrofa	1	0,9	1
Capreolus capreolus	1	0,9	1
Aves	5	4,6	—
Total piese identificate	109	100,0	15
Piese neidentificate	141		
Total :	250		

Cele 54 de piese osteologice atribuite lui *Bos taurus* provin de la un număr minim de patru exemplare, dintre care unul de aproximativ 2 ani, două în intervalul 2,5—4 ani și unul de peste 4 ani. Prin cele cîteva

* Lotul de materiale prelucrat în acest studiu provine din sectorul „Turnul romanic” de pe dealul Boțocana de la Sînnicolau de Beiuș, sector în care în sec. XII și în prima jumătate a sec. XIII (probabil în pînă la 1241) a existat o mănăstire de familie a neamului Borșa provenind din refacerea și lărgirea unei mai vechi capele de curte. După mijlocul sec. XIII s-a ridicat tot acolo o biserică parohială căreia i-a aparținut și turnul-clopotniță de factură romanică tîrzie, singura parte a monumentului păstrată pînă azi (rezultate încă inedite ale cercetărilor din anii 1971—1987). Interesul lotului de materiale osteologice constă în recoltarea lui din bucătăria și din jurul bucătăriei mănăstirii, încăpere descoperită și cercetată în 1987 în colțul nord-estic al claustrului (R. Popa).

[1] R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, RMM—MIA, 15, 1984, 2, p. 21—34.

S C I V A, tomul 41, nr. 2, București, aprilie—iunie 1990, p. 203—206

dimensiuni (M_3 — lung. max. : 34,0 (N = 3); Mtc. — lat. prox. : 48 ; lat. dist. : 60 ; Asg. — lung. lat. : 57,5) bovinele se încadrează către limita inferioară de variabilitate pentru această perioadă istorică și nu se deosebesc din punct de vedere dimensional de cele descoperite în ruinele reședinței medievale învecinate (tabel 2).

Tabelul 2

Principalele dimensiuni prelevate pe materialul osteologic din Reședința feudală și din sectorul „Turnul romanic"

Bos taurus Mandibulă — Lung. M_3 : 34,5 ; 34 ; 34,5 ; 33,5 Metacarp — Lung. max. : 167— — — Lat. prox : 43,5 ; 48 Lat. diaf. : 23,5— Lat. dist. : — — 60 Falanga I — Lung. lat : 57 ; 57 — Lat. prox : 33 ; 25,5 — Lat. diaf : 25 ; 22 — Lat. dist : 28,5 ; 25 *Sus domesticus* Mandibulă — M_1—M_3 : 62,5 — Lung. M_3 : 32,5 ; 32 *Equus caballus* Metacarp — Lung. max : 231 — Lung. lat : 222 — Lat. prox : 50 — Lat. diaf : 33 — Lat. dist : 51	*Cervus elaphus* Maxilar/Mandibulă — P_2—P_4 : 48—48 — M_1—M_3 : 77,5—79 — P_2—M_3 : 125—126 Radius — Lat. prox : 64 — Lat. supr. art : 58 Tibie — Lat. dist : 55 ; 56 ; 54 Astragal — Lung. lat : 57 ; 58 ; 59,5 Calcaneu — Lung. max. : 127 Falanga I — Lung. lat : 63 ; 64 ; 62 ;64,5 — Lat. prox. : 24 ; 24 : 22,5 :25 — Lat. diaf. : 19,5 ; 20 : 17 ;20,5 — Lat. dist. : 22 ; 24 ; 21 ; 24 *Capreolus capreolus* Radius — Lat. prox : 27,5 — Lat. supr. art : 25

Cu excepția unui fragment proximal de metacarp, celelalte 8 piese osteologice atribuite ovicaprinelor sînt fragmente de humerus (4), de radius (3) și de tibie (1), deci de regiuni „purtătoare de carne" ale scheletului. În lipsa unor detalii morfologice specifice, nu a fost posibilă separarea oilor de capre. Toate aceste piese provin de la un număr minim de două exemplare adulte.

Plasat pe locul al doilea ca număr de piese osteologice identificate, porcul domestic a reprezentat o componentă importantă în alimentație, alături de bovine. Cele 30 de piese provin de la un număr minim de 5 exemplare, care au fost sacrificate la vîrste diferite : unul la 3 luni, unul la un an, unul la 2 ani și două la peste 3 ani.

Cele trei fragmente osteologice atribuite calului provin foarte probabil de la un singur exemplar adult.

Au mai fost identificate 5 fragmente osteologice de cerb, provenind probabil de la același exemplar, un fragment de radius de căprioară și un atlas, atribuit mistrețului pe baza estimării dimensiunilor sale mai mari. Cele 5 fragmente osteologice de păsări provin foarte probabil de la galinacee.

Repartiția pe specii a fragmentelor osteologice animale identificate este diferită la cele două obiective învecinate și contemporane cercetate pînă în prezent la Sînnicolau de Beiuș : reședința feudală [2] și sectorul „Turnul romanic". Dacă la primul obiectiv proporția speciilor domestice importante din punct de vedere alimentar era parțial diferită de ceea ce se întîlnește în mod curent în așezările contemporane, cu un procent destul de mare (24,6%) de fragmente osteologice atribuite cerbului, eșantionul din sectorul „Turnul romanic" prezintă o repartiție pe specii „normală" pentru această perioadă a fragmentelor identificate. Deosebirile dintre cele două obiective sub raportul structurii pe specii și a proporțiilor diferite de fragmente osteologice atribuite acestora trebuie să-și găsească o explicație.

Pentru materialul osteologic provenit din reședința feudală, descoperit aproape exclusiv în stratul de cenușă și moloz care a marcat sfîrșitul ei, s-a evidențiat faptul că el a rămas pe teren „mai degrabă de pe urma muncitorilor care au procedat la demolarea sistematică a construcției" [3]. Din punct de vedere dimensional, deși comparațiile cu materialul osteologic provenit din sectorul „Turnul romanic" se limitează la puține piese, nu se constată deosebiri între cele două obiective la materialul de bovine și suine. Mai mult, nu se constată deosebiri nici în privința vîrstelor la care au fost sacrificate pentru consum aceste două specii importante ale alimentației medievale.

Dacă presupunerea legată de existența grupului de muncitori care au demolat sistematic reședința feudală rămînînd aici cîteva săptămîni este corectă, asigurarea necesarului lor de hrană a trebuit să fi fost reglementată ; fie își procurau singuri hrana, fie aceasta le era asigurată de cei care patronau acțiunea. Proporția diferită a fragmentelor osteologice identificate în cele două obiective pledează pentru prima ipoteză, cu atît mai mult cu cît acești muncitori proveneau foarte probabil „tot din satele învecinate" [4]. În acest fel s-ar putea explica și procentul mare de fragmente osteologice de cervidee, care au putut fi „achiziționate" de la vînătorii din împrejurimi.

Pe de altă parte, lotul de materiale descoperit în ruinele din sectorul „Turnul romanic" și atribuit activității unei bucătării mănăstirești de la sfîrșitul sec. XII și de la începutul secolului următor pledează pentru concluzia că, sub acest aspect, n-au existat în epocă deosebiri notabile între complexele monastice și cele laice.

[2] M. Șt. Udrescu, SCIVA, 38, 1987, 3, p. 293–295.

[3] *Ibidem*, p. 294–295.

[4] R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *op. cit.*, p. 31.

LES RESTES OSTHÉOLOGIQUES ANIMALES DE L'AIRE „TURNUL ROMANIC" DU COMPLEXE MÉDIÉVAL DE SÎNNICOLAU DE BEIUŞ, DÉP. DE BIHOR

RÉSUMÉ

L'étude du matériel osthéologique animal provenu de l'aire „Turnul romanic" du complèxe médiéval de Sînnicolau de Beiuş fait état de différences par rapport à la construction médiévale placée à proximité et datant de la même époque; il s'agit de différences qui portent seulement sur la fréquence des restes osthéologiques attribués au principales espèces de mammifères utilisés dans l'alimentation. Ces différences ont été mises en liaison avec le fait que le groupe des ouvrièrs engagés pour la désaffectation systématique de la Résidence Médiévale ont procuré eux mêmes la nouriture, au lieu d'accepter de leur être fournie par ceux qui les y ont engagé. D'autre part, on peut affirmer qu'entre les complexes monastiques et laïques il n'y a pas eu de différences substantielles quant aux habitudes alimentaires.

CRONICĂ ŞTIINŢIFICĂ 1989

La capitolul pozitiv al bilanţului cu care se încheie activitatea din anul 1989 se cer înregistrate lucrările de contract — parţiale sau integrale — şi numeroasele activităţi de şantier, realizări ce nu fac obiectul acestor pagini, precum şi participarea consistentă, dublată de implicări organizatorice, la XXIII-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1988 (Sibiu, 17—18 martie 1989). Cele trei secţii din institut au reuşit să organizeze patru manifestări ştiinţifice cu caracter lărgit sau chiar naţional, după cum urmează :

— 24—25 mai 1989, dezbaterea a VI-a organizată de secţia preistorică a Institutului de Arheologie cu tema „Tipologia şi organizarea internă a aşezărilor neolitice de pe teritoriul României", pe baza referatelor întocmite de M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Monah, Eugenia Zaharia, Silvia Marinescu-Bîlcu, N. Ursulescu, M. Brudiu, P. Haşotti, E. Comşa, V. Boroneanţ, M. Simon, L. S. Adrian, Gh. Lazarovici şi Zoia Kalmar.

— 13—14 octombrie 1989, colocviul secţiei greco-romane a Institutului de Arheologie cu tema „Dobrogea în secolele VI—VII e.n.", la care au prezentat referate Al. Suceveanu, Al. Barnea, R. Ocheşanu, M. Zahariade, I. Barnea, R. Harhoiu, E. Popescu, Gh. Papuc, T. Cleante, T. Bănică, O. Bounegru, A. Opaiţ, F. Topoleanu, Zaharia Covacef.

— 7—8 decembrie 1989 : colocviul XVIII al secţiei preistorice a Institutului de Arheologie dedicat cercetărilor privind epoca hallstattiană, la care au prezentat referate S. Morintz, Al. Vulpe, V. Căpitanu, I. Chicideanu, M. Brudiu, V. Vasiliev, V. Sîrbu, Elvira Safta, P. Dragomir, S. Gavrilă, M. Irimia şi S. Haimovici.

— 18—19 decembrie 1989, masă rotundă organizată de secţia medievală a Institutului de Arheologie cu tema „Semnificaţia mărturiilor arheologice pentru surprinderea structurilor social-politice din secolele VIII—XIV", la care au intervenit M. Matei, V. Boroneanţ, Maria Comşa, Şt. Olteanu, R. Harhoiu, Eugenia Zaharia, A. Ştefănescu.

În organizarea secţiilor institutului s-au desfăşurat şedinţele lunare de comunicări cu participarea externă atît sub aspectul autorilor de comunicări cît şi sub cel al specialiştilor prezenţi, după cum urmează :

Secţia de preistorie

10 februarie 1989 : E. Comşa, Despre datarea necropolei de la Cernica.
10 martie 1989 : Silvia Marinescu-Bîlcu, Ceramica de la Drăguşeni.
7 aprilie 1989 : P. Roman (Institutul de Tracologie), Necropola eneolitică de la Ostrovul Corbului.
5 mai 1989 : Monica Şandor-Chicideanu (Muzeul judeţean Timişoara) şi I. Chicideanu, Contribuţii la studiul statuetelor antropomorfe Gîrla Mare.
9 iunie 1989 : V. V. Zirra, Observaţii asupra fibulelor traco-getice.
6 octombrie 1989 : N. Conovici, Noi date arheologice privind începuturile culturii Poieneşti.

Secţia greco-romană

14 aprilie 1989 : Al. Avram, Teritoriul Histriei în epoca romană.
12 mai 1989 : Catrinel Domăneanţu, Un complex elenistic de la Nuntaşi.
10 noiembrie 1989 : I. Mitrofan (Muzeul judeţean Cluj-Napoca), Aşezarea rurală romană de la Micăsasa.
28 noiembrie 1989 : A. N. Şceglov şi K. K. Marcenko (Institutul de Arheologie din Leningrad), Cercetări arheologice în teritoriul oraşelor greceşti de pe coasta de nord a Mării Negre.
8 decembrie 1989 : L. Petculescu (Muzeul de Istorie al României), Accesorii de echipament militar roman în formă de vîrfuri de lance din Dacia.

S C I V A , tomul 41, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie, 1990, p. 207—208

Secția medievală

31 ian. 1989: P Diaconu, Despre organizarea ecleziastică la Dunărea de Jos în sec. X—XII.

28 martie 1989 : Gh. Sion (Ministerul Culturii), Cetatea Giurgiu în lumina noilor cercetări de arhitectură.

21 aprilie 1989 : Șt. Olteanu, Cu privire la evoluția principalelor unelte agricole de pe teritoriul României în secolele IV—XI.

19 mai 1989 : R. Popa și R. Harhoiu, Mărturii arheologice din Maramureș datînd din mileniul I e.n.

16 iunie 1989 : Gh. Bichir, Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic.

Radu Popa

ABREVIERI

ActaArch	Acta Archaeologica Carpathica, Krakovia
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen
AIIA Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj
ArchIug	Archaeologia Jugoslavica, Belgrad
ASUIași	Analele științifice ale Universității, Iași
BAR	Britisch Archaeological Raports, Oxfor
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București
CA	Cercetări arheologice, București
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București
ILS	*Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin
IzvestijaVarna	Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Varna
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin
RE	Pauly-Wissowa-Krall etc., *Realencyclopadie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart
RevIst	Revista de istorie, București
RMM-MIA	Revista muzeelor, și monumentelor — monumente istorice și de artă, București
RRH	Revue Roumaine d'histoire, București
SAI	Studii și articole de istorie, București
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SlovArch	Slovenská Archeologia, Nitra
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București
StComCaransebes	Studii și comunicări, Caransebes
StCom Cîmpulung	Studii și comunicări, Cîmpulung Muscel
TIR	*Tabula Imperii Romani*, București
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

EMILIA DORUŢIU BOILĂ, *Inscripţiile din Scythia Minor*, V, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, *Callatis, necropola romano-bizantină*, 1980, 225 p., 46 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, *Mediul grafic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România*, 1980, 238 p., 23 lei.

I. I. RUSSU, *Inscripţiile Daciei romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei ; III/3, 1984, 470 p., 34 lei; III/4, 1988, 302 p., 34 lei.

V. MIHAILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 321 p., 19,5 lei.

I. I. RUSSU, *Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantium*, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, *Buridava dacică*, 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, *Histria*, VI, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei şi din bazinul Somuzului Mare*, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. PIPPIDI, *Inscripţiile din Scythia Minor*, I, 1984, 544 p., 71 lei.

* * * *Studii şi cercetări de numismatică*, VIII, 1984, 162 p., 22 lei ; IX, 1989, 169 p., 29 lei

MIHAI SÂMPETRU, *Tropaeum Triani. Monumentele romane*, 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, 1984, 184 p., 20 lei.

DAN GH. TEODOR, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V—II e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, 1984, 182 p., 14 lei.

N. CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, 1984, 170 p., 19,5 lei.

GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia*, 1984, 188 p., 25 lei.

* * * *Arheologia Moldovei*, 1984, 135 p., 22,5 lei.

C. PREDA, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Deva de la Sprîncenata*, 1986, 200 p., 24,5 lei

EUGEN COMŞA, *Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii*, 1987, 198 p., 20 lei.

IORGU STOIAN, *Inscripţiile din Scythia Minor*, II, 1987, 436 p., 60 lei.

MIHAIL ZAHARIADE, *Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum*, 1988, 200 p., 19 lei

M. D. MATEI, *Istoria oraşului medieval Suceava pînă la mijlocul secolului al VI-lea*, 1989, 222 p., 23 lei.

D. M. PIPPIDI, *Studii de istorie şi epigrafie*, 1988, 279 p., 26 lei.

RM ISSN 0039—4009

SCIVA, tomul 41, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1990, p. 121—210

I.P. UNIVERSUL c. 2138

Lei 35